

**TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ÜLDAJALOO ÕPPETOOL**

Nele Rand

**1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite otsused
keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude valguses
ja Liivimaa talurahva ajaloo allikana**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Anti Selart

TARTU 2008

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
1.1 Uurimuse alge ja taust	3
1.2 Historiograafia	7
1.3 Allikad	10
2. Kirikukogud	13
2.1 Keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude kujunemine	13
2.2 Provintsiaalkirikukogud	18
2.3 Provintsiaalsinodite toimumisest keskaegsel Liivimaal	22
3. Keskaegse Liivimaa kirikuloolised allikad võrdluses oikumeeniliste kirikukogude otsustega	26
3.1 Üldised tendentsid	26
3.2 Riia 1428. ja 1436. aasta provintsiaalsinodite otsused oikumeeniliste kirikukogude (12.-15. sajand) valguses	30
3.2.1 Dekreetidest üldiselt	30
3.2.2 Visitatsioonidest ja prokuratsioonidest	34
3.2.3 Armulauast ja ristimisest	38
3.2.4 Abielust	40
3.2.5 Matustest	44
3.2.6 Kirikupühade ja pühapäeva pühitsemisest	46
3.2.7 Ostmisest ja müümisest ning liigkasuvõtmisest	49
3.2.8 Hereesiast ja hereetikutest	54
3.2.9 Reliikviatest ja pühakute austamisest	56
3.2.10 Teistest dekreetidest	59
4. Riia provintsiaalsinodite edasised võrdlevad uurimisvõimalused	64
4.1 Riia provintsiaalkirikukogude statuutide võrdlus teiste sarnaste kirikukogude statuutidega	64
4.2 Lingvistilise analüüsi võimalikkusest ja tulemuslikkusest	72
4.3 Riia provintsiaalsinodite statuutide võimalikud seosed hilisemate visitatsiooniprotokollidega (lihtrahva aspekt)	78
4.4 Riia provintsiaalsinodid ja Valga maapäev 1422	84
Kokkuvõte	88
Zusammenfassung	95
Kasutatud allikad ja kirjandus	99
Lisa 1	106

1. Sissejuhatus

1.1 Uurimuse alge ja taust

Korduvalt on tõdetud, et ristiusustamine on üheks olulisemaks sündmuseks Euroopa ajaloos. Katoliku (*resp* ladina) kirikuruumi ja selle erinevate elementide kujunemise ning arenguga alates esimestest sajanditest p.Kr. pandi alus täiesti iseseisvale organisatsioonile. Viimase mõju ning haardeulatust aga on hinnatud püsivamaks ja kaugeleulatavamaks nii mõnestki ilmalikust institutsioonist.¹

Katoliku kiriku keskajaks välja kujunenud mastaapsust ja tegevusvaldkondi arvestades, on kirikuloolisest aspektist lähtuvalt esile tõstetud erineval tasemel peetud kirikukogusid. Ühest küljest räägitakse siin oikumeenilistest kirikukogudest, kui tervele kirikule ja tema alluvatele juhiseid andvatest vaimulike kogunemistest, ent teisalt, ja mitte vähem olulisena, käsitletakse kirikukogudest kõneledes ka partikulaarsinodeid ehk kohalikke kirikukogusid. Mõlemat tüüpi kogudel vastu võetud otsused, olles sisu poolest ja teemade lõikes ennekõike seadusandlik-reguleerivad, kannavad nimetatu kõrval endas aga ka konkreetse perioodi ühiskonnale iseloomulikke jooni. Kompleksne lähenemine nii oikumeenilise kui ka partikulaartasandi kirikukogudele annab seetõttu ühe võimaluse lahti mõtestada ja – kirjutada katoliku kiriku ees seisnud probleemseid valdkondi ja ajastukeskseid olusid.

Sinodaaltegevuse² elavnemisele on osutatud kui äärmiselt tähtsale tegurile keskaegses kirikureformis. Selle tulemusena välja antud partikulaarseadusandlust on käsitletud kirikuprovintsidest eksisteerivate probleemide kajastuse ning lokaalsete kirikute sisemiste suhete ja organiseerituse väljendusena.³ Valdonna uurimisega seoses on viidatud ka mitmele raskusele, lubades samas mistahes analüüsi kasutada ja vaadelda teatud reservatsioonidega. Muu hulgas on välja toodud asjaolu, et mitte kõik oikumeenilised

¹ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich // *Annuaire de l'histoire des conciles*, Bd. 34, 2002, lk. 57-58 (edaspidi J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten).

² Erinevate kirikukogude sageduse ja reeglipärasuse jälgimine annab uurijatele võimaluse hinnata sinodaaltegevuse kvaliteeti ja arenguid ajas. Sinodite korraldamist ei saa käsitleda pelgalt kiriklike kohustuste täitmisenä, vaid sellele lisandub võimu- ja kontrollimehhanismide rakendamise aspekt. Kirikukogude statuudid moodustavad seejuures suhteliselt homogeense terviku, mille pinnalt saab teostada erinevaid analüüse ning võrdlusi. N. Kruppa, Einführung // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006, lk. 11-12 (edaspidi N. Kruppa, Einführung).

³ Vt. Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006. Sinodaalstatuutides kajastuva informatsiooni ja niinimetatud rahvakultuuri vahelisi seoseid vaata lähemalt näiteks Angela Treiberi uurimisest. A. Treiber, Die Autorität der Tradition. Theoriegeschichte und quellenkritische Studien zur sogenannten ‚Volkskultur‘ am Beispiel der spätmittelalterlichen Synodalstatuten der Kirchenprovinz Salzburg // *Quellen und Forschungen zur europäischen Ethnologie*, Bd. 20, Würzburg, 1994.

kirikukogud ei omanud madalama taseme sinoditele dogmaatilist ja kirikukorralduslikku mõju – kohalikul tasandil olid olulised ennekõike need suurtel kontsiilidel käsitletud teemad, mis olid adapteeritavad ning sobitusid vastavasse olustikku. Subjektiivsete faktoritena on ühtlasi nimetatud üle-euroopalistel kirikukogudel osalenud isikute personaalset rolli ja mõjukust ning oikumeeniliste dekreetide varieeruvat kasutamist lokaalsetes statuutides.

Rääkides statuutidest (*resp* dekreetidest, kaanonitest, peatükkidest või paragrahvidest), on uurijad osutanud nende enam kui ühele kasutusvõimalusele ajalooteaduses – muuhulgas ka allikate võrdleva analüüsi teostamisele, nähes seda ühe võimalusena aitamaks kuvandada keskaegse katoliku kiriku tervikprofiil ning toomaks välja selle detailide (ka rahvuslikul tasandil) erinevused või sarnasused.

Nii on ka käesolev uurimus “1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite otsused keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude valguses ja Liivimaa talurahva ajaloo allikana” valdavas osas üles ehitatud allikate võrdlevale analüüsile.⁴ Sellele, et Riia provintsiaalsinodite ning oikumeeniliste kirikukogude vahel teatud seosed eksisteerivad, on viidanud juba varasemad uurijad. Siiani on kohalikul tasandil aga tegeletud üldjuhul Riia provintsiaalsinodite otsuste fikseerimise ja analüüsimisega kui asjaga iseeneses ning puudu on jäänud võrdlev moment, mis on kõne all oleva töö esmaseks püüdluseks ning aluseks järelduste tegemisel.

Kuna teema on lai ning nüansirohke, ilmnisid selle arendamise käigus piirangud, mistõttu muutus tarvilikuks konkretiseerida vaadeldav periood ning defineerida ning teha valik allikate hulgast, millele analüüs üles ehitada. Et alusmaterjalid oleksid võimalikult sarnased ja ühtlasi võrreldavad, tulid keskaegse Liivimaa puhul ainsate oikumeeniliste kirikukogude statuutidega võrdlust välja kandvate dokumentidena kõne alla ainult Riia provintsiaalkirikukogude materjalid aastatest 1428 ja 1436. Võrdlusmaterjalina, nagu mainitud, on kasutatud oikumeeniliste kirikukogude statuute. Kuna üle-euroopalised kontsiilid on omavahel kas rohkemal või vähemal määral alates esimestest 4.-5. sajandil p.Kr. toimunud kirikukogudest nagunii seotud, on käesoleva uurimuse puhul ennekõike vaadeldud kontsiile, mis leidsid aset 12.-16. sajandil. Seega ajavahemikul, mille sisse jäi Liivimaa katoliikluse peamine levik, ning mille vaimulike puhul on teada või alust arvata, et nad olid seotud ka oikumeeniliste kirikukogude tegevusega.

⁴ Sinodaalstatuutide võrdlemist allikmaterjalina ajaloo käsitlemisel on siiani siiski suhteliselt vähe kasutatud. J. Helmraht, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 59.

Et nimetatud kirikukogude statuudid kannavad endas hulgaliselt ühiskonna erinevatele kihtidele suunatud informatsiooni, oli analüüsi teostamisel lisanduvalt oluline sihtgrupi määratlemine. Eesmärgiks sai vaadelda eelkõige lihtrahvast (*resp* talupoegi) käsitlevat andmestikku, püüdes selle kaudu arendada rahvusliku ajaloo keskset küsimust: kuivõrd kristlikud olid kohalikud talupojad (lihtrahvas) ning millist informatsiooni kirikuloolised allikad nende kohta lisanduvalt pakuvad. Uurimuse peamiseks eesmärgiks sai oikumeeniliste- ja Riia provintsiaalkirikukogude võrdlemine, taotlusega leida erineva tasemega kirikukogude dekreetidest sarnasusi. Teisisõnu, kuivõrd on oikumeeniliste kirikukogude dekreedid mõjutanud Riia provintsiaalsinodite paragrahvides kajastuvat ning kuivõrd sõltumatu ja iseseisev oli sinne lihtrahva usuelu käsitus üle-euroopalistel kirikukogudel fikseerituga võrreldes.

Põhjusel, et töös kasutatud statuutide puhul lähtuti talurahva aspektist, töötati metoodiliselt läbi esmalt Riia provintsiaalsinodite materjalid, mida seejärel kõrvutati 12.-16. sajandil toimunud suurte kontsiilide dokumentidega. Kuna tekstid on oma olemuselt – vormistus, ülesehitus, keel – erinevad, muutus uurimuse tegelikuks väljundiks eelkõige dekreetide sisuline võrdlemine. Peamisteks ja konkreetselt sõnastatud lähteküsimusteks analüüsi puudutavalt: millised kontsiilid üldse võisid omada mõjusid Riia sinoditele ning kui mõjud esinesid, siis milliseid paragrahve ja ühtlasi mil määral kõige tõenäolisemalt kasutati. Nagu ülal mainitud, oli seoste otsimise kaugemaks eesmärgiks hinnata keskaegse Liivimaa kirikukogude statuutide omanäolisust kohaliku lihtrahva seisukohast võrreldes neid suurte kirikukogudega.

Uurimus on jaotatud kolmeks peatükiks, mis omakorda on liigendatud väikemateks alaosadeks lähtuvalt töö sisulisest iseloomust. Esimene peatükk annab ülevaate kontsiilide kujunemisest, eesmärkidest ning arengust, olles sissejuhatavaks ja taustsüsteemi loovaks peatükiks edasisele teemaarendusele. Eraldi alaosas peatutakse põgusalt provintsiaalsinodite temaatikal. Vaadeldakse lühidalt partikulaarsinodite erinevaid vorme, lokaalsete sinodite uurimist üldiselt raskendavaid tegureid ning kõrvutatakse keskaegse Liivi-, Preisi- ja Pommerimaa ning Skandinaaviamaade provintsiaalkirikukogude kohta käivat informatsiooni. Omaette alapeatüki moodustab ülevaade Liivimaal kas kavandatud või aset leidnud kirikukogude toimumisest.

Teises peatükis – keskaegse Liivimaa kirikuloolised allikad võrdluses oikumeeniliste kirikukogude otsusega – analüüsitakse Riia provintsiaalsinodite⁵ talurahvast puudutavaid otsuseid võrrelduna Lateraani, Lyoni, Vienne, Konstanzi ja Baseli kontsiilide statuutidega. Peatüki sissejuhatavas osas kirjeldatakse lähemalt valimi seoseid, ohtusid kirikukogude dekreetide analüüsimisel ja nende tõlgendamisel. Võrreldakse Riia sinodite paragrahvide välist külge ning kirjeldatakse nende vormilisi sarnasusi suurte kirikukogude dokumentidega. Sisuliselt käsitletakse põhjalikumalt Riia 1428. aasta otsuseid visitatsioonikorraldusest ja prokuratsioonidest, armulauast, ristimisest, matustest, kirikupühade ning pühapäevade pühitsemisest, müümisest, liigkasuvõtmisest, hereesiast, hereetikutest, reliikviate ja pühakute austamisest. Otsitakse sarnase sisuga oikumeeniliste kirikukogude statuute, mis võisid olla seadusandlikuks baasiks keskaegse Liivimaa sinodite dekreetidele. Ülevaatlilikult on peatutud kirikut ja vaimulikkonda puudutavatel kaanonitel Riia provintsiaalkirikukogude otsustes.

Kolmanda peatüki eesmärk on välja pakkuda valik Liivimaa provintsiaalsinodite materjalide edasisi võrdlus- ja analüüsivõimalusi, mis annaks uut teadmist Liivimaa kirikulooliste allikate põhisel. Kuna antud uurimus tugineb ennekõike lihtrahvaga seonduval informatsioonil allikates, on ka viimane peatükk kantud nimetatud faktorist.

Esimese uurimissuunana on välja pakutud Riia provintsiaalsinodite ja sinoditel fikseeritu võrdlust teiste sarnaste kirikukogudega (eeskätt Liivimaaga seotud piirkonnad, kirikuprovintside tasand). Teise võimalusena on vaadeldud Riia provintsiaalsinodite lingvistilise analüüsi teostamist ja selle tulemuslikkust (võrdluse aluseks töös käsitletud oikumeeniliste kirikukogude dekreedid). Kolmandana ja oikumeenilisest tasandist mõnevõrra eemalduvamana, otsitakse Riia provintsiaalsinodite dekreetidele seoseid teistest keskaegse Liivimaa (kiriku)ajaloolistest allikatest, kõrvutades neid 1422. aastal toimunud Valga maapäeva otsustega, Saare-Lääne piiskop Johannes Orgase sinodaalstatuutidega aastast 1505 ja Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli 1520-ndatel aastatel läbi viidud visitatsioonide ning visitatsiooniprotokollidega.

Tervikuna on töö eesmärgiks avada 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite materjalid ajaloolis-teoloogilisest aspektist ja võrdleva uurimise objektina kirikuprovintsi siseselt, sarnaste ning keskaegse Liivimaaga seotud piirkondade kirikukogudega kõrvutades aga ka üldkiriklikus plaanis.

⁵ Et põhjalikud dekreedid Liivimaa kohta pärinevad 1428. aasta Riia provintsiaalsinodilt, siis on 1436. aasta paragrahve vaadeldud pigem täiendava andmestikuna kümmeaastat varem aset leidnud sinodile.

1.2 Historiograafia

Katoliikluse jõudmine Liivi- ja Eestimaale on üheks olulisemaks tähiseks ka siinsete rahvaste ajaloo. Selle tähenduslikkus ei seisne pelgalt faktina ega sündmusena iseeneses, vaid sisaldab ristiusustajate tuleku ning kohalike elanike kataoliku usku pööramise valguses täiesti uusi arenguid tervele piirkonnale.

Maa ristiusutamise ajalugu on meieni jõudnud väheste erineva kvaliteediga allikate põhjal, mille kasutamise tase varieerub hilisemate uurijate töödes. Kokkuvõtlikult on alustekste peetud põhjalikult läbi uurituks, kuid samas on avaldatud arvamust, et ristiusustamise teemat on selle olulisusest hoolimata käsitletud küllaltki tagasihoidlikult.⁶

Kõige põhjalikumaks allikaks Liivimaa ristiusustamise kajastamisel peetakse Henriku Liivimaa kroonikat, mis maalib pildi ristisõdijate jõudmisest Liivimaale, võitlustest võõra usu toojate ja kohaliku elanikkonna vahel ning misjonitöö esimestest sammudest regioonis. Ajaliste piirangute tõttu ei anna Henriku kroonika aga muidugi täielikku ülevaadet siinsete alade rahvaste ristiusustamisprotsessist. Uue usu sisuline vastuvõtmine ja juurdumine ei saanud olla ei aastate ega isegi mitte aastakümnete küsimus. Lisaks keskaegsetele ja varauusaegsetele kirjalikele allikatele ei tohi usundiloo allikana ära unustada ka arheoloogilist materjali ja rahvapärismust.⁷

Nii tuleb tõdeda, et allikmaterjal tervikuna on oma olemuselt väga mitmepalgeline. Kuna kirjalike andmekandjate sisu sõltus suuresti töö "tellijast" ning kirjutaja(te)st, on hilisemate uurimuste koostamine nõudnud ennekõike allikakriitilist lähenemist. Allikate analüüsimist on raskendanud ja raskendab kindlasti ka edaspidi sajandite pikkune ajavahe alates alustekstide ülestähendamisest ning lisanduvalt nende tihtipeale kitsalt kronoloogiline ülesehitus. Osaliselt on toodu põhjuseks, miks kristianiseerimine ja sellega seonduva uurimine ei ole senini läinud üldjuhul kaugemale poliitilis-administratiivsest tasandist⁸ – seega, takerdunud omamoodi nišši.

Käeoleva töö kontekstis on oluline rääkida ennekõike uurimustest ja kirjandusest, mille aluseks on Liivimaa kirikuruumis aset leidnud kirikukogude ja

⁶ T. Kala, Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajat pilgu läbi // Kleio. Ajaloo ajakiri, nr 2, 1997, lk. 3 (edaspidi T. Kala, Vana-Liivimaa neofüüdid) ja T. Kala, Vana-Liivimaa ja ristiusustamine // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998, lk. 37 (edaspidi T. Kala, Vana-Liivimaa ja ristiusustamine); H. Valk, Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest, uurimisseisust ja probleemidest // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998, lk. 86 (edaspidi H. Valk, Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest).

⁷ Kahele viimatinimetatule on osutanud H. Valk oma artiklis Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest, lk. 75-90.

⁸ Viimasele on osutanud Tiina Kala oma artiklis Vana-Liivimaa neofüüdid, lk. 3.

visitatsiooniprotokollide materjalid.⁹ On märkimisväärne, et keskaegse Eesti- ja Liivimaa talurahva kombestikust kõneledes on kirikuloolistesse allikatesse suhtunud üldjoontes usaldusväärselt ning kajastuvat informatsiooni on võetud *a priori* adekvaatsena. Katoliku perioodist pärinevate materjalide juures – kus suur roll oli ühtsetel kiriklikel põhimõtetel – paneb imestama asjaolu, et vähesed uurijad on pidanud vajalikuks vaadelda allikaid enam kriitiliselt ja võrdlevalt.

19. sajandist leiab esimesed käsitlused Riia provintsiaalsinodite kohta õigusloolase Friedrich Georg von Bunge töödest. 15. sajandil toimunud Riia kirikukogude olulisus seisneb Bunge järgi kanoonilise õiguse väljendamises ja selle arendamises keskaegsel Liivimaal. Ta oli esimene, kes viitas otseselt oikumeeniliste statuutide (Basel) retsipeerimisele Riia kirikukogude otsustes.¹⁰

1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodeid, aga ka laiemalt Liivimaa kirikulugu silmas pidades, on täiesti omaette suuruseks Leonid Arbusow noorem, kes on enim viidatud ja tsiteeritud autor antud valdkonnas. Tema suurteos „Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland” võib küll olla eellugu luterliku kiriku ajaloole Liivimaal, ent annab sellest hoolimata põhjaliku ja sisutiheda pildi katoliku kiriku tegevusest Läänemere ruumis – paavstikuuriast kirikuprovintsi siseste seosteni välja.¹¹ 15. sajandil toimunud Riia provintsiaalkirikukogusid, aga näiteks ka 1422. aasta Valga maapäeva ja 16. sajandi algusest pärinevaid Saare-Lääne piiskopkonna sinodaalstatuute ning visitatsioonimaterjale, on ta vaadelnud erinevate mõjude kontekstis. Statuutide otsustest antud ülevaade on paigutatud üldiste tendentside raamistikku. Leonid Arbusow

⁹ Eesti- ja Liivimaa ristsüstamise historiograafia tervikuna on äärmiselt mahukas. Ülevaadet vt. H. Valk, Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest, lk. 76-77. Suhtumist ajaloosündmusesse on tinginud usuline kuuluvus (katoliiklus *versus* luterlus) ja rahvuslus. Tõlgendamisel on eriarvamusi põhjustanud allikate kasutamine (arheoloogiline või rahvapärasmaterjal, paberandjal allikad), orienteeritus kas ristsüstamisele kui poliitilisele ettevõtmisele või usulisele misjonile. Loetletud faktorid on ainult mõned paljudest, mistõttu on teemaarendusi nüanssides jälgida suhteliselt keeruline. Erinevaid lähenemisi vt. näiteks O. Loorits, Eesti ajaloo põhiprobleemid, Stockholm, 1955; J. Kõpp, Kirik ja rahvas, Lund, 1959; A. Võõbus, Christianization or war of conquest? A critical appraisal of myth and history in the activities of bishop Albert // Estonia Christiana. Toimetused Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses, koost. A. Võõbus, Holmiae, 1965; W. Koppermann, The catholic period from the aspect of pastoral work // Estonia Christiana. Toimetused Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses, koost. A. Võõbus, Holmiae, 1965; J. Seliranna, H. Palli, A. Vahemetsa artiklid kogumikus Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II, Tallinn, 1961; H. Moora ja A. Vassari artiklid kogumikus Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik I, Tallinn, 1956; S. Vahtre, Muinasaja loojang Eestis: vabadusvõitlus 1208-1227, Tallinn, 1990; S. Vahtre, Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaal XVI sajandi lõpul // Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik III, Tallinn, 1987.

¹⁰ Vt. näiteks Fr. G. von Bunge, Beiträge zur Kunde liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, Riga, Dorpat, 1832 (edaspidi Fr. G. von Bunge, Beiträge zur Kunde Rechtsquellen); Fr. G. von Bunge, Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen, Reval, 1849 (edaspidi Fr. G. von Bunge, Einleitung in die Rechtsgeschichte).

¹¹ L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland // Forschungen zur Reformationsgeschichte, Bd. 3, Leipzig-Riga, 1919 (edaspidi L. Arbusow, Die Einführung der Reformation).

on viidanud põhjalikumalt kohalikke dokumente mõjutanud kõrgemalseisvatele tekstidele ning fikseerinud erinevate seoste olemasolu säilinud allikate põhjal.

Madalama tasandi kirikukorralduslike materjalidega on tegelenud Evald Blumfeld ning Olaf Sild. Lisaks Saare-Lääne piiskopkonnas 1519-1522 läbi viidud visitatsiooniprotokollide avaldamisele on Evald Blumfeld formuleerinud nimetatud visitatsioonide eesmärgid ning võtnud kokku protokollide kandvad ideed.

Olaf Sild on uurinud visitatsioonide kujunemist alates esimestest kristlikest sajanditest. Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli visitatsioonikorra põhjal näitab ta visitatsioonide tähtsust rahvusliku ajaloo uurimisele. Kõik olulisemad tähised – paavsti legaat Modena Wilhelmi tegevus Liivimaal 13. sajandil, 1422. aasta Valga maapäev, 15. sajandi Riia sinodid – kajastuvad nimetatud visitatsioonikorra ning visitatsiooniprotokollide taustal keskaegse Liivimaa kirikuloo terviksüsteemis.¹²

Taasiseseisvunud Eestis on huvi kõneallevate materjalide analüüsimise vastu olnud üpriski kesine. Teoloogidest on Riias toimunud kirikukogusid ja teisi siinkohal mainitud alliktekste kasutanud Toomas Paul. Tema uurimus „Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani” kirjeldab kirikukogusid, üksikuid Riia provintsiaalsinodite dekreete aga ka Valga maapäeva otsuseid peamiselt vaimulikele seatud kohaliku keeleoskuse nõudest lähtuvalt ning eestikeelse piibli ilmumislooraamides.¹³

Kirikulooliste allikate baasil on Eesti- ja Liivimaa rahvaste ristiusustamisest põhjalikumalt kirjutanud ajaloolane Tiina Kala ja arheoloog Heiki Valk. Tiina Kala on tegelenud nii kõnealleva perioodi kronoloogiliste sündmuste kui ka allikate tekstuaalse analüüsiga. Riia provintsiaalsinodite ning visitatsioonimaterjalidele tuginedes on ta vaadelnud näiteks lihtrahva ning katoliku kiriku omavahelisi suhteid.¹⁴ Heiki Valk on kirikuloolisi allikaid kasutanud kohaliku lihtrahva religioosest maailmavaatest rääkides.¹⁵

Mainida võiks veel Marek Tamme, kes küll ei ole otseselt tegelenud Riia provintsiaalsinodite materjalidega, kuid analüüsinud Liivimaa rahvaste usukombeid

¹² E. Blumfeldt, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokolle aastaist 1519-1522 // Ajalooline Ajakiri, nr 1-3, Tartu, 1933 (edaspidi E. Blumfeldt, Saare-Lääne visitatsiooniprotokollid); O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni, Tartu, 1937 (edaspidi O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal).

¹³ T. Paul, Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani, Tallinn, 1999.

¹⁴ Vt. T. Kala, Vana-Liivimaa neofüüdid.

¹⁵ Vt. H. Valk, Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest.

(paganlik puude kummardamine, matmistavad) võrreldes „Descriptiones terrarum”is sisalduvaid andmeid teistes allikates leiduva samalaadse informatsiooniga.¹⁶

Seoses sellega, et käesolev magistritöö lähtub kirikulooliste allikate võrdlevast uurimisest, tuleks siinkohal lisanduvalt märkida Rainhard Staatsi poolt tehtu Vana ja Uue Testamendi sõnakasutuslikest kokkupuutepunktidest Läti Henriku kroonikas. Kindlasti on see uut laadi väljundiks väheste säilinud allikate ekspluateerimisel ning värskete ja uute või uuenenud seisukohtade võtmisel.¹⁷ Läti Henriku kroonikat on viimaste aastate jooksul teistlaadse lähenemisnurga alt vaadeldud ka Linda Kaljundi. Keskendudes kroonika tekstile on ta analüüsinud valitud motiivide kajastumist tekstis ning nende põimumist kroonika põhiideedeks või -teemadeks.¹⁸

Kokkuvõtlikult võib keskaegse Liivimaa ristiusustamist ja kirikulugu kajastava historiograafia kohta öelda, et pea kõik uurijad on kas vähemal või rohkemal määral tuginenud samade allikate (sh arheoloogilise materjali ja rahvapärimuse) poolt pakutavale informatsioonile. See kuidas ja milliste materjalide kaudu ning milliste meetodite abil konkreetsemalt teemale on lähenetud või lähenetakse, sõltub aga juba ainuüksi eesmärgipüstitusest.

1.3 Allikad

Käesolevas magistritöös on peamisteks allikmaterjalideks oikumeeniliste ning partikulaartasandi kirikukogude säilinud (kehtib eelkõige provintsiaalsinodite kohta) ja publitseeritud statuudid. Võrdleva analüüsi teostamisel on üle-euroopaliste kontsiilide puhul kasutatud kogumikku „Conciliorum oecumenicorum decreta”, mis esitab koondina oikumeeniliste kirikukogude avangu ning lõppotsused kontsiilide ajalise toimumise alusel. Töö põhitekstis ja viidetes kannavad oikumeenilised otsused võimaluse korral nimetatud teoses kajastuvaid pealkirju.¹⁹

¹⁶ M. Tamm, Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*’is (u 1255) // Keel ja Kirjandus, nr 12, 2001, lk. 872-884 (edaspidi M. Tamm, Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest).

¹⁷ Näiteks Vanast Testamendist pärineva „ikke“ ja „ikestamise“ mõiste, Neitsi Maarja ja Jeruusalemma seostamine kohaliku kontekstiga, ristimispraktika, kus ristimine toimub enne kui antakse õpetus jne. Vt. R. Staats, Piibel Liivi- ja Eestimaa ristiusustamise ajaloos // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998, lk. 28-35 (edaspidi R. Staats, Piibel Liivi- ja Eestimaa ristiusustamise ajaloos).

¹⁸ L. Kaljundi, Noor kirik Issanda uuel viinamäel. Kasvu ja viljakuse motiivid Henriku Liivimaa kroonikas // Keel ja Kirjandus, nr 3, 2004, lk. 161-183. Henriku kroonika teksti uurinud autorite kohta vt. *Ibid.* lk. 161-163.

¹⁹ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Edidit Centro di Documentazione Instituto per le Scienze Reliogiose Bologna, Curantibus Josepho Alberigo, Perikle P. Joannoi, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, Consultante Huberto Jedin, Freiburg, 1962 (edaspidi COD). Vrd. viited nr 122 ja 124.

1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite statuutide käsitus põhineb „Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch”is 19. sajandi lõpus avaldatud materjalidel.²⁰ Kirikukogude avamise kohta on allikates informatsiooni vähe (eriti 1428. aasta sinodit puudutavalt). Peamiselt on tegemist otsustega, millest valitud on analüüsitud ja võrreldud teiste töös kasutatud baastekstidega.

Riia provintsiaalsinodite statuutide kõrvutamisel teiste piirkondade sama taseme dekreetidega on vaadeldud Pommerimaa ja Poola alade ning Lübecki piiskopkonna kirikukogude publitseeritud materjale.²¹ Sõltuvalt allikast on käsitletavat otsused olemas kas tervikparagrahvidena või pelgalt pealkirjadena. Mõlemal juhul on otsitud seoseid Riia provintsiaalsinodite dekreetide ning informatsiooni vahel, mida pakuvad nimetatud allikad – kas vormistuslikult või sisuliselt. Viimast puudutavalt on peatähelepanu lihtrahvast puudutavatel otsustel ning tekstel läbivatel võimalikel sarnasustel.

Riia provintsiaalkirikukogude statuutide edasisi uurimisvõimalusi vaadeldes leiavad käsitlemist ka teised reformatsiooniaegsesse aega jäävad kirikuloolised algtekstid. Peatutud on 1505. aasta Saare-Lääne piiskop Johannes Orgase sinodaalstatuutidel, Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli 16. sajandi algusest pärineval visitatsioonikorral ning 1519-1522 läbi viidud visitatsiooniprotokollidel. Kuna erinevad autorid on viidatanud tihedatele seostele Riia sinodite otsuste ning 1422. aasta Valga maapäeva paragrahvide vahel, siis on ka need töös käsitlust leidnud. Saare-Lääne piiskopkonna sinodaalstatuudid on publitseeritud „Liv-, Est und Curländisches Urkundenbuch”is, visitatsiooniprotokollid on ära toodud Evald Blumfeldi ning Olaf Sild'i ülalpool nimetatud töödes. Valga maapäeva otsused on avalikustatud „Akten und Recesse der livländischen Ständetage”s.²²

Olenevalt teemast on lisaks põhitekstidele kasutatud töös erinevate dokumentide kogumikke toetava materjalina. Siia alla kuuluvad näiteks Friedrich Georg von Bunge

²⁰ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, H. Hildebrand, Bd. 7, Riga-Moskau, 1881 (edaspidi LUB, Bd. 7); Liv-, est- und Kurländisches Urkundenbuch, begr. v. Fr. G. v. Bunge, fortg. v. H. Hildebrand, P. Schwartz, Bd. 9, Riga, 1889 (edaspidi LUB, Bd. 9).

²¹ Pommersches Urkundenbuch, Bd. 2, Stettin, 1885 (edaspidi Pommersches UB, Bd. 2); Pommerellisches Urkundenbuch, bearb. v. M. Perlbach, Danzig, 1882 (edaspidi Pom.UB); J. Sawicki, Concilia Poloniae, Źródła I Studia Krytyczne, VII Synody Diecezji Poznańskiej i ich Statuty // Studia nad Historią Prawa Polskiego, pod redakcją Z. Wojciechowskiego, Tom 18 B, Zeszyt 2, Poznan, 1952 (edaspidi Concilia Poloniae); Urkundenbuch des Bistums Lübeck, bearb. v. Wolfgang Prange, Bd. 2, 1220-1439 // Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, Bd. 13, Neumünster, 1994 (edaspidi UB des Bistums Lübeck, Bd. 2); Urkundenbuch des Bistums Lübeck, bearb. v. Wolfgang Prange, Bd. 3, 1439-1509 // Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, Bd. 14, Neumünster, 1995 (edaspidi UB des Bistums Lübeck, Bd. 3).

²² Akten und Recesse der livländischen Ständetage, hrsg. v. O. Stavenhagen, Bd. 1 (1340-1460), Riga, 1907 (edaspidi Akten und Recesse).

koostatud ja välja antud “Liv-, Est- und Curländische Urkunden-Regesten”, Göttingenis avaldatud “Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie”, Johannes Mansi poolt 18. sajandil välja antud köited sarjast „Sacrorum Conciliorum”.²³

Antud magistritöö ei kata kindlasti kaugeltki kõiki olemasolevaid alliketekste ning sekundaarkirjandust. Sellel põhjusel on ka dokumentide võrdlev analüüs *summa summarum* ainult üheks katseks vaadelda olemasolevaid allikaid teistlaadse vaatenurga alt, panustades siiski edasistesse kohaliku ajaloo uurimisvõimalustesse.

²³ Liv-, Est- und Kurländische Urkunden-Regesten (Bis zum Jahre 1300), hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Leipzig, 1881 (edaspidi Urkunden-Regesten); Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, bearb. v. H. Koeppen, // Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, Bd. 3 (1419-1428), 1. Hlb. (1419-1423), Heft 21, Göttingen, 1961 (edaspidi Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/1); Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, bearb. v. H. Koeppen // Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, Bd. 3 (1419-1428), 2. Hlb. (1424-1428), Heft 29, Göttingen 1971, (edaspidi Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/2); Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, bearb. v. K. Forstreuter, H. Koeppen // Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, Bd. 4 (1429-1436), 2. Hlb. (1433-1436), Heft 37, Göttingen, 1976 (edaspidi Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 4/2); Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima Collectio, in qua praeter ea, quae Phil. Labbeus et Gabr. Cossartius et novissime Nicolaus Coleti in lucem edidere, [...] quae Johannes Dominicus Mansi [...] evulgavit, T. 21, 25, Venetiis, 1776, 1782 (edaspidi Mansi, Sacrorum Conciliorum T. 21 ja T. 25).

2. Kirikukogud

2.1 Keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude kujunemine

Katoliiklik maailm on oma kujunemis- ja arenemisprotsessis läbi teinud mitmesuguseid muutumisi. Katoliku kiriku ja katoliikluse korralduse üheks aluseks võib kindlasti pidada kirikukogusid, mis varieeruvad läbi aja oma suuruse, olulisuse, eesmärkide ja tähenduse poolest. Kirikukogu (ld. *concilium* – kokkutulek) või sinod (kr. *synod(o)(u)s* – kokkutulek)²⁴ tähendab kõige üldisemas mõttes nõuandvat kogu ja koosolekut, kristlike kirikute valitsemis- ja nõuandvat organit, kõrgete kiriklike aukandjate kogunemist organisatsiooni puudutavate küsimuste lahendamiseks.²⁵ Kirikuisa Augustinuse õpetuse järgi otsiti kirikukogudel tõe, mis põhines Pühakirjal ning mis saavutas kontsiilidel küll mitte lõplikkuse, kuid siiski autoriteetsuse. Sinoditel käsitletavate väliste ja korrastavate teemade kõrval puudutati alati ka sisulisi ja usulisi tõekspidamisi, mis kandsid endas *auctoritas*'t ja *ratio*'d tervele maailmale.²⁶

Kontsiilide kujunemise algusaeg on paigutatud 2. sajandisse p.Kr.,²⁷ mil ühiseid nõupidamisi hakkasid korraldama Ida piiskopid. Need olid tingitud praktilisest vajadusest lahendada üheskoos esile kerkinud kirikuelu puudutavaid probleeme.²⁸ Algselt spontaanse iseloomuga kogunemised²⁹ kujunesid ajapikku kindla korra ja eemärgiga nõupidamisteks. Kontsiili kui institutsiooni lõplik väljakujunemine toimus 4. sajandi keskpaigaks, kuid selle erinevate vormide areng kestis kuni 15. sajandini.³⁰

Ajalooliselt seostatakse kontsiili tekkimist 1. sajandil aset leidnud apostelkontsiiliga,³¹ kus arutleti pagana(kristlas)te õiguste üle³² ning mida peetakse

²⁴ Sünonüümidenä Läänēs kasutusel 4. sajandist, ehkki kirikukogude areng sai alguse paar sajandit varem. H.-J. Sieben, *Synode // Lexikon des Mittelalters*, Bd. 8, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 375 (edaspidi H.-J. Sieben, *Synode*) Termin *sinod* algupära ja tähendust ning sinodi-kontsiili sõnakasutust tänapäevani vt. N. Kruppa, *Einführung*, lk. 12-13.

²⁵ L. Mohler, *Konzil // Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, Freiburg, 1934, lk. 182 (edaspidi L. Mohler, *Konzil*).

²⁶ H.-J. Sieben, *Die Konzilsidee der alten Kirche // Konziliengeschichte*, hrsg. v. W. Brandmüller, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1979, lk. 89-102 (edaspidi H.-J. Sieben, *Die Konzilsidee*).

²⁷ L. Mohler, *Konzil*, lk. 183; H. Jedin, *Konzil // Handbuch Theologischer Grundbegriffe*, Bd. 1, München, 1962 (edaspidi H. Jedin, *Konzil*) lk. 851; H.-J. Sieben, *Konzil // Lexikon des Mittelalters*, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 1429 (edaspidi H.-J. Sieben, *Konzil*).

²⁸ H. Jedin, *Konzil*, lk. 851.

²⁹ G. Alberigo, *Die ökumenischen Konzilien in der Geschichte // Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, hrsg. G. Alberigo, Düsseldorf, 1993, lk. 13 (edaspidi G. Alberigo, *Die ökumenischen Konzilien*).

³⁰ H.-J. Sieben, *Konzil*, lk. 1429.

³¹ Dateeritud erinevalt. A. Steinmanni järgi umbes aastal 50, E. Dassmanni järgi 43/44 või 48/49. A. Steinmann, *Apostelkonzil // Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 1, Freiburg, 1930, lk. 566; E. Dassmann, *Kirchengeschichte I*, Stuttgart-Berlin-Köln, 1991, lk. 41-43.

kogukondliku tegutsemise ja otsuse vastuvõtmise tõttu kontsiilide kujunemise alustalaks.³³ Apostelkontsiili vaimus tekkis apostellik kogukond, mille liikmed olid kollegiaalselt usu kandjad ja valvajakad ning kes hoolitses ka usuliste tõekspidamiste fikseerimise ja kuulutamise eest.³⁴ Lisaks Vanale Testamendile sidusid vanakristlased senise usukuulutuse külge Uue Testamendi, mille kaudu loodeti suurendada kogukonna koosseisu ja mõjukust.³⁵ Nii muutus tekkinud apostellik kogukond ühelt poolt Looja ja Tema Poja ning teiselt poolt viimase järgijate ehk siis apostlite sõnumi edastajaks ning omandas seeläbi suurema leviku.

Kontsiilide ajaloost rääkides on oluline kirikukogu oikumeenilisuse – Evangeeliumile võidetud maailma või ka kristlike maade tähenduses³⁶ – küsimus³⁷. See, kas konkreetse sinodi otsuseid tunnustatakse nii Idas kui ka Läänes või mitte. Üldise kirikukogu algeid võib näha Rooma paavst Püha Victor I (paavst 189-199) 190. aastal korraldatud piiskoppide kogunemises lihavõttepühade teemal,³⁸ Kartaago piiskop Cyprianuse³⁹ poolt 256. aastal kokku kutsutud 87 Aafrika mandri piiskopi nõupidamises, mil arutati paganate ristimise üle ja samuti Ida-Rooma keiser Konstantinuse 314. aastal Arles'is⁴⁰ kokku kutsutud riigisinodis, kus võeti muuhulgas seisukoht donatismi küsimuses.⁴¹ Toodud näidete baasil kujunes regionaalne kollegiaalsus üksmeelsuse ja kokkukuuluvuse tähiseks. Kuni keskajani toimus kokku 7 või 8 oikumeenilist kirikukogu,⁴² sealt edasi loendatakse Lääne katoliku kirikus kuni 16. sajandini toimunuks 17 oikumeenilist kirikukogu.⁴³ Lisaks üldistele kontsiilidele on

³² UT, Ap. 15,6-15,29; K. M. Fischer, *Algkristlus*, Tartu, 1995, lk. 95-100 (edaspidi K. M. Fischer, *Algkristlus*).

³³ Eeskujuna kirikukogudele nähakse veel näiteks Rooma senatit ja heebrea synhedriumi. H. Jedin, *Konzil*, lk. 851; G. Alberigo, *Die ökumenischen Konzilien*, lk. 13.

³⁴ R. Foreville, *Geschichte der ökumenischen Konzilien. Lateran I-IV*, Mainz, 1970, lk. 11-12 (edaspidi R. Foreville, *Lateran I-IV*).

³⁵ R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 11-12.

³⁶ R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 13. Oikumeeniline väljendab nõupidamiste universaalsust ja kontsiilide otsususte laialdast kirikuõiguslikku levikut. G. Alberigo, *Die ökumenischen Konzilien*, lk. 17.

³⁷ Oikumeenilisuse terminoloogiast ja oikumeenilisena tunnustamisest loe lähemalt R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 15-18.

³⁸ R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 12.

³⁹ Märter. Sündis u. 200-210 p.Kr, Kartaago piiskop al. 248/249, suri. 258 p.Kr. M. Gerwing, *Cyprianus v. Karthago // Lexikon des Mittelalters*, Bd. 3, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 403.

⁴⁰ E. Dassmann, *Synode von Arles // Kirchengeschichte II/1. Konstantinische Wende und spätantike Reichskirche*, Stuttgart-Berlin-Köln, 1996, lk. 28-35.

⁴¹ H. Jedin, *Konzil*, lk. 851.

⁴² Arvuline erinevus seisneb viimase vana aja kirikukogu oikumeeniliseks tunnistamises. Ida kirik ei tunnusta IV Konstantinoopoli kirikukogu oikumeenilisena. E. Schneider, *Konzil // Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, Freiburg, 1934, lk. 183 (edaspidi E. Schneider, *Konzil*).

⁴³ Põhimõtteliselt ei ole Ida ja Lääne kirikus oikumeenilisel kirikukogul terminoloogilist ja sisulist erinevust. H.-J. Sieben, *Konzil*, lk. 1429-1430. Kõikide peetud sinodite koguarv on teadmata. J. Helmuth, *Partikularsynoden und Synodalstatuten*, lk. 58.

toimunud veel mitmesuguseid suuri kirikukogusid (riigisinoditena, generaalkonstiilidena jne), kuid neid ei ole erinevate kirikupoliitiliste või dogmaatiliste põhjuste tõttu oikumeeniliseks kuulutatud. Olgu mainitud, et Ida ja Lääne kirikukogusid hinnates tehakse ka üks oluline üldistus Ida ja Lääne kirikukogude iseloomu kohta – kui Ida kirik keskendus rohkem usuliste küsimuste lahendamisele, siis Läänes tegeleti eeskätt kirikudistsipliiniga.⁴⁴

Konstiilide korraldamise initsiatiiv läks esimestel sajanditel Ida kiriku kätte. Geograafiliselt oli aktiivne piirkond, mis ulatus Niiluse delta aladelt Musta mere rannikuni (Süüria, Palestiina, Foiniikia, Antiookia, Aleksandria jne).⁴⁵ Konstiili kokkukutsujaks oli peale kirikukogu konkreetsemate raamide fikseerumist (alates 3. sajandist kuni 10. sajandini) Ida-Rooma keiser. Riigi ja kiriku tihedad suhted hakkasid kajastuma konstiilide organiseerimises, läbiviimises ja tulemis. Juba esimeste kirikukogude otsused omandasid tänu keisri või tema esindajate osalusele seaduse tähenduse ning hakkasid kehtima kõikidele alamatele.⁴⁶ Samas tuleb märkida, et paavsti isik ei olnud kirikukogudega seonduvas seejuures sugugi teisejärguline. Hoolimata sellest, et Rooma piiskopid (*resp* paavstid) ei võtnud isiklikult osa ühestki vana-aja kirikukogust, saadeti konstiili(de)le legaa(t)(did), kelle kohalolu tagas kirikukogule paavsti institutsiooni õnnistuse ja võimaldas konstiili oikumeeniliseks tunnistamise.⁴⁷ Oluliseks näitajaks on ka asjaolu, et paavst oli esimene, kes viseeris konstiilil vastu võetud otsused. See lisas nii kirikukogu(de)le kui ka vastu võetud otsustele autoriteetsust. Konstiilide sõnum ja otsused kandusid kogukondadesse sinodaalkirjade vahendusel.⁴⁸

Esimestel oikumeenilistel kirikukogudel osalejate hulgas oli nii vaimulikke kui ka ilmalikke – keisrivõimu esindajaid, teolooge, munki ning eelkõige piiskoppe, keda nähti apostelliku järjepidevuse kandjatena ning regionaalsete usu kaitsjate ja levitajatena.⁴⁹ Konstiilide eesmärgiks oli algselt usuliste põhimõtete paikapanek. Nii on olulise koha kirikukogude ajaloos omandanud neli esimest suurt kirikukogu (Nikaia 325, Konstantinoopol I 381, Ephesos 431 ja Chalkedon 451), mille käigus fikseeriti kolmainsuse idee ning kristoloogilise dogma tähendus.⁵⁰ 6. sajandil võrdsustas paavst

⁴⁴ H.-J. Sieben, Konzil, lk. 1430.

⁴⁵ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 13.

⁴⁶ L. Mohler, Konzil, lk. 183.

⁴⁷ L. Mohler, Konzil, lk. 183; H. Jedin, Konzil, lk. 852.

⁴⁸ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 12-13.

⁴⁹ H. Jedin, Konzil, lk. 856.

⁵⁰ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 15-17; H. Jedin, Konzil, lk. 852.

Gregorius Suur (paavst 590-604) esimese nelja oikumeenilise kirikukogu otsused autoriteedilt Evangeeliumitega, muutes need seeläbi Pühakirja kõrval usuliste tõekspidamiste sätestajateks.⁵¹

Aja möödudes hakkas aga muutuma erinevate võimude positsioon. Ennekõike hakkasid oma mõju tugevdama Rooma paavstid, apelleerides Roomale kui Peetruse kantsile ning paavsti isikule kui Peetruse järglasele.⁵² See oli algus ühele katoliku kiriku ajaloo keerulisemale probleemile – kuidas tõestada vaimuliku võimu ülimust ilmaliku ees.

Olukorra muutis komplitseeritumaks germaani riikide tekkimine endise Rooma riigi läänealadele, kus seoses uute riikide kujunemisega hakkas nõrgenema side Ida-Rooma keisrite ja kirikuga. Katoliku usu vastuvõtmisega võeti üle kiriklikud tavad ja see avaldus esialgu ka kontsiilide läbiviimises. Maa- või riigisinode (ka natsionaalsinodid) nime all jätkati kirikukogude traditsiooni – kuningas või keiser oli kirikukogu kokkukutsujaks ja lõpetajaks. Kogunemistel käsitleti nii kiriklikke kui ilmalikke probleeme. Kontsiilide koosseisu moodustasid analoogselt vana-aja kirikukogudega mõlema sfääri esindajad, mistõttu nimetati taolisi sinodeid *concilia mixta*.⁵³

Kaheksandal sajandil alustas Rooma kirik intensiivsemalt tsentraalse juhtimise ülesehitamist, mille üheks põhjuseks oli paganlike rahvaste (praeguse Inglismaa ja Saksamaa alad) ristiusku pööramine ja kirikule allutamine. Toimus kirikliku liturgia ühtlustamine.

Algselt jätkus koostöö Rooma paavstide ja Lääne-Rooma keisrite vahel, mis tugevnes Karolingide ning kulmineerus Karl Suure (768-814) ajal.⁵⁴ Ent juba 10. sajandil hakkasid ilmnele esimesed märgid koostöö pingestumisest ja hääbuma hakkamisest. Olulise pöörde tõi endaga kaasa Cluny kloostri 11. sajandil välja kasvanud kiriklik reformliikumine, mis alustas võitlust simoonia ja nepotismi vastu,

⁵¹ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 15; G. Alberigo, Die ökumenischen Konzilien, lk. 16.

⁵² Gregorius Suure arusaamist mööda oli Rooma piiskop võimu täidesaatja (*plenitudo potestatis*) ning selle läbi ka terve kiriku eest hoolitseja (*cura universalis ecclesiae*). R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 18. Ilmaliku ja vaimuliku võimu vahekorras loe lähemalt K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien des Mittelalters // Konzilien und ökumenische Kirchenversammlung, Bd. 3, Göttingen, 1962, lk. 86-97 (edaspidi K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien).

⁵³ E. Schneider, Konzil, lk. 184.

⁵⁴ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 20-21; K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien, lk. 87-88. Läbipõimunud suhetest ja vastutusest annab tunnistust Karl Suure kiri paavst Leo III-le (paavst 795-816), milles ta ütleb: "Meie [ilmalike] ülesandeks on väliselt Jumala abi ja relvaga kaitsta Püha Kristuse Kirikut paganate sissetungide ja uskumatute rüüstamiste eest ning tugevdada seda seesmiselt katoliku usu kuulutamise läbi..." K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien, lk. 87.

tsölibaadist kinnipidamise eest jne. Sellega kaasnenud nn. investituuritüli ilmalike ja vaimulike valitsejate vahel küündis paavstide tasandini ja õõnestas suhteid tugevalt. Kirikukogud kui tähtsaimad otsuseid vastu võtvad instantsid muutusid pigem jõu- ja juriidiliste küsimuste lahendamise tandriks kui usulistel ja dogmaatilistel teemadel diskuteerimise kohaks. Lõpuks jäi selles vahelduva eduga käivas võitluses peale paavsti autoriteet. 1054. aasta skisma Ida ja Lääne kiriku vahel viis lõpliku termini „Rooma kristlus“ ning selle õigusliku aluse tekkimiseni. 11. sajandi keskpaigast alates võib rääkida ilmaliku ja vaimuliku võimu niioelda lahususe printsipiist.⁵⁵

Ülaltoodud kiriklikud põhimõtted kajastusid alates 10.-11. sajandist ka kirikukogude tegevuses ja kehtsid läbi terve keskaja. Keskaegsed kontsiilid kehtivad seejuures täiesti omaette kontsiilitüübina, mida on võimalik eristada varasematest ja hilisematest kirikukogudest. Viimast eelkõige oma eesmärkide, sisu ja vormi tõttu.⁵⁶ Paavst ainuisikuliselt oli üldiste kontsiilide kokkukutsuja, juhataja ja sulgeja. Osalejate hulka kuulusid kõrgemad kirikutegelased,⁵⁷ hääleõiguslikud olid ainult piiskopid ja kardinalid. Samas võisid kirikukogudest osa võtta ka ilmalikud. Kontsiilide otsused avalikustati kui paavsti *approbante concilio*'d.⁵⁸ Kõneallevast perioodist alates levisid oikumeeniliste kirikukogude otsused ka lääne-katoliku kiriku kaugeimatesse provintsidesse.⁵⁹

Temaatilisel jätkus keskaegsetel kirikukogudel esmalt usuliste- ja distsiplinaarküsimuste lahendamine ja fikseerimine. Välja antud dekreedid olid aluseks kiriklikule korrale. Samuti seisnes distsiplinaardekreetide tähtsus võimaluses koondada ühtsesse ja ülevaatlikku dokumenti erinevate maade kiriklike suhete eripalgelus. Dekreetide kogumike baasilt kujunes välja kanooniline õigus. Olulisel kohal oli kiriku ja selle liikmete õiguslik positsioneerimine. Eelneva külge kinnitati mitmesugused üldised ja iseloomult erinevad põhimõtted, nagu näiteks Ristisõdade idee teostamine, Jumalarahu kuulutamine ning reeglistik suhestumisel ilmalikesse võimudesse.

⁵⁵ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 22-24. Paavst Leo IX (1049-1054) kutsus varsti peale ametisse pühitsemist Roomas kokku sinodi, kus kinnitati veelkord esimese nelja oikumeenilise kirikukogu otsused ja nõuti paavstide dekreetide ranget järgimist. Edaspidi tõstatati uuesti tsölibaadi-, simoonia- ning investituuriteemad. Gregorius VII (1073-1085) jätkas oma eelkäija poolt alustatud. Reformliikumine saavutas haripunkti ja võeti kokku Gregoriuse 27 teesis *Dictus papae* – Rooma kirik oli ja on eksimatu. K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien, lk. 91-94.

⁵⁶ H. Jedin, Konzil, lk. 852.

⁵⁷ Osalejate hulgas oli ka kiriklike korporatsioonide esindajaid (toomkapiitlitest, ülikoolidest), abte jne. H. Jedin, Konzil, lk. 852.

⁵⁸ E. Schneider, Konzil, lk. 184.

⁵⁹ H. Jedin, Konzil, lk. 852.

Kokkuvõtlikult olid oikumeenilised kirikukogud kiriku, usu ja korra väljendajaiks ja kaitsjaiks.⁶⁰

2.2 Provintsiaalkirikukogud

Juba kirikukogude kujunemise ajajärgul, kuid ka hiljem, esines väiksema tähtsuse ja mõjualaga vaimulikke kogunemisi. Näiteks kuulusid siia partikulaarsinodid (eriti Aafrika mandril), patriarhaalsinodid (Aleksandria, Kostantinoopoli ja Antiookia patriarhide osalusel), ülalmainitud natsionaalsinodid (peale germaani riikide tekkimist), aga ka provintsiaalsinodid. Nimetatud sinoditel osalejate arv ja ulatus oli erinev, kuid reeglina tuldi kokku ühe või mitme provintsi piiskoppide või diötseesi vaimulike (algsest ka ilmalike) osavõtul.⁶¹

Keskaegne katoliku kirik tunneb partikulaarkontsiilidena plenaar- ja provintsiaalkirikukogusid⁶² aga ka diötseesisinodeid.⁶³ Esimene neist kogunes mitme kirikuprovintsi või ka misjonipiirkonna vaimulike osavõtul ja paavsti legaadi kokkukutsumise korral, teine tüüp koosnes ühe kirikuprovintsi piiskoppidest ja saadikutest konkreetse peapiiskopi kokkukutsumisel ja eesistumisel,⁶⁴ kolmas ühe diötseesi klerusest (abtid, toomkapiitel, dekaanid, preestrid jne) piiskopi eestvedamisel.⁶⁵ Plenaarkontsiilide kooskäimisel polnud reeglipärasust, provintsiaalsinoditele oli ette nähtud toimumissagedus.⁶⁶ Regionaalsete kirikukogude koguarv jääb analoogiliselt oikumeeniliste kirikukogudega lahtiseks. Nende ühtearvamist raskendab piiride hägusus erinevate kontsiilivormide vahel.⁶⁷

Partikulaarkontsiilidel käsitleti religioosse- ja igapäevaelu kombestikku, lahendati kõiksugu erimeelsuseid, ühtlustati õiguslikku korda, kiriklikku

⁶⁰ H. Jedin, Konzil, lk. 854-859.

⁶¹ E. Schneider, Konzil, lk. 184; H. Jedin, Konzil, lk. 852.

⁶² Nii partikulaar- kui ka provintsiaalkontsiili definitsioon ja nendest arusaamine on mitmetine. H. J. Sieben, Einige Konzilsprobleme. Das Provinzialkonzil // Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters, hrsg. v. W. Brandmüller, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1984, lk. 268-271 (edapidi H. J. Sieben, Einige Konzilsprobleme).

⁶³ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 63.

⁶⁴ *Particulare et provinciale est, quando metropolitanus vel primas convocat episcopos suos*. Viide *Summa Bambergensis*’ele. H. J. Sieben, Die Konzilsidee, lk. 269.

⁶⁵ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 64.

⁶⁶ E. Schneider, Konzil, lk. 187. Sinodite reeglipärase pidamise nõue üldisemalt oli vastu võetud otsusena Nikaia kirikukogul 325. aastal. J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 58. Hiljemalt IV Lateraani kirikukogust alates olid nõutavad iga-aastased provintsiaalsinodid kirikuprovintsidest, millele pidid omakorda järgnema veel madalamal tasemel peetud kirikukogud teadvustamiseks provintsiaalsinodite otsuseid. N. Kruppa, Einführung, lk. 17.

⁶⁷ J. Th. Sawicki on aastal 1967 koostatud Euroopas toimunud partikulaarsinodite bibliograafiasse koondanud ligikaudu 3400 kirikukogu. J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 60-63. Erinevate sinodite tüüpide kohta vt. ka N. Kruppa, Einführung, lk. 13-16.

juhtimissüsteemi jne. Tähtis oli, et tulemus ei läheks vastuollu paavsti(de) dekreetide ega ka kanoonilise õigusega. Vastu võetud otsused hakkasid peale avalikustamist koheselt kehtima kõikidele kontsiilist osa võtnud piiskopkondade alamatele.⁶⁸

Provintsiaalsinodite uurimist raskendab asjaolu, et tihtipeale on säilinud andmed konkreetsete kirikukogude kohta kas lünklikud või üleüldse puuduvad. Jälgides näiteks Läänemereeruumiga tihedalt seotud Püha Rooma keisririigis toimunud sinodeid, täheldatakse uurijate poolt, et hoolimata provintsiaalkirikukogude regulaarse pidamise nõudest alates paavst Bonifatius VII ajast, esines neid 9.-10. sajandi jooksul äärmiselt vähe. Põhjustena tuuakse esile nii tollaste piiskoppide huvipuudust kui ka riiklikul tasandil peetavate riigisinodite olemasolu, mille käigus leidsid lahenduse suurem osa probleemidest.⁶⁹ Näiteks on Hamburg-Bremeni peapiiskopkonna kirikukogude toimumise sagedust mõjutanud sufragaanpiiskopkondade ja -vaimulike puudumine.⁷⁰ Johannes Helmrath on ühes oma artiklis osutanud sinodaaltegevuse tõusude ning mõõnade kõverale, kus 1250. aastale eelnevalt täheldab ta kirikukogude pidamises tõusu, 1350-1400 madalseisu ning 1400-1450 jälle tõusu, tuues lisafaktorina sisse geograafiliselt põhjendatud intensiivsuse erinevuse.⁷¹ Mõningal määral aitavad partikulaarsinodite kronoloogilist pilti täiendada teated prokuratsioonide kogumisest ja visitatsioonide toimumisest, mis viitavad erinevate allikate lõikes sageli juhuslikult sinodite asetleidmisele.

Provintsiaalsinodid ja nende pidamine Skandinaaviamaades seostub esmalt peapiiskopkondade kujunemisega Põhjamaades 12. sajandi algusaastatel. Hamburg-Bremeni peapiiskopkonna kureerimisel pandi alus Lundi peapiiskopkonnale Taanis, millele järgnesid peapiiskopkonnad 1153 Nidaroses (Trondheim) Norras ja 1164. aastal Uppsalas Rootsis.⁷² Sealsetes kirikuprovintsidest on reformatsiooni eel peetud vastavalt 10 (toimunud ajavahemikul 1187-1425), 16 (1153/1163-1436) ja 30 (1248-1474) kirikukogu.⁷³ Bengt Nilssoni arvamusel ei anna aga ülaltoodud numbrid adekvaatset informatsiooni tegelikkuses peetud sinodite arvukuse kohta. Ta usub, et

⁶⁸ E. Schneider, Konzil, lk. 187-188.

⁶⁹ H. Wolter, Die Synoden im Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1054 // Konziliengeschichte, hrsg. v. W. Brandmüller, R. Bäuer, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1988, lk. 22-25 (edaspidi H. Wolter, Die Synoden im Reichsgebiet und in Reichsitalien).

⁷⁰ H. Wolter, Die Synodaltätigkeit der Erzbischöfe von Hamburg-Bremen bis zum Jahre 1223 // Annuario historiae conciliorum, Bd. 22, 1990, lk. 15 (edaspidi H. Wolter, Die Synodaltätigkeit der Erzbischöfe von Hamburg-Bremen).

⁷¹ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 75.

⁷² B. Nilsson, Medieval Province Councils in Scandinavia. A preliminary survey // Annuario historiae conciliorum, Bd. 32, 2000, lk. 22 (edaspidi B. Nilsson, Medieval Province Councils).

⁷³ B. Nilsson, Medieval Province Councils, lk. 24-25, 42-43.

erineva tasemega kirikukogusid peeti läbi keskaja suure tõenäosusega rohkem, kuid andmed nende kohta on erinevatel põhjustel puudulikud.⁷⁴ Johannes Helmrath osutab Baseli kontsiilist rääkides veel asjaolule, et Skandinaaviamaad olid oma asukohast ja vähesest rahvastikust tingituna kirikupoliitiliselt ebaolulise tähtsusega.⁷⁵ Varieeruv on ka allikmaterjali sisuline maht nappidest andmetest põhjalikumate ülevaadeteni.

Neljakõitelisest Pommerimaa ürikuteraamatust leiab ajavahemikust 9.-14. sajand kokku märkeid seitsme kirikukogu või visitatsiooni kohta. Eranditult jäävad need 13. sajandisse. Nendest neli sinodit on vaadeldavad ka teemavaldkonniti, kuid ilma pikemate sisuliste lahtikirjutusteta.⁷⁶

Antud peatüki kontekstis ei ole olukord sugugi parem keskaegsest Liivimaast rääkides. Kahjuks tuleb nentida, et terviklikult on säilinud kõigest 1428. aastal Riias toimunud provintsiaalkirikukogu materjalid⁷⁷ täiendustega aastast 1436⁷⁸ ning juba sufragaantasandil Saare-Lääne piiskopkonna 1505. aasta sinodaalstatuudid. Nimetatu kinnitab juba seoses Skandinaaviamaadega esitatud tõdemust, et ladina Euroopa äärealadel (tõenäoliselt kehtis see kõikide hiljem katoliku usku pööranud piirkondade kohta) ei olnud ilmselt kogu kiriku jaoks nii olulist tähtsust.⁷⁹ On võimalik ent siiski vähetõenäoline, et informatsiooni säilitamine kohalikul tasandil peetud sinodite ja

⁷⁴ B. Nilsson tõdeb, et põhjalikud uurimised selles valdkonnas on tegemata ning seetõttu on ka raske midagi konkreetsemat väita. Mitmed küsimused on alles lahendamata – näiteks erinevate piirkondade kirikukogude toimumissagedus, kokkukutsumise koha valikukriteeriumid jne. Eelkõige tekitab probleeme asjaolu, et keskaegsetest kirikukogudest ei olegi materjale säilinud, samas on faktoriks ka kitsendatud juurdepääs antud allikmaterjalile ja loomulikult nende usaldusvärsus. Sarnasel arusaamal on enamus autoreid, kes oma töödes kirikukogude uurimisega kokku puutuvad.

⁷⁵ J. Helmrath, *Das Basler Konzil 1431-1449. Forschungsstand und Probleme*, Köln-Wien, 1987, lk. 271 (edaspidi J. Helmrath, *Das Basler Konzil*).

⁷⁶ *Pommersches Urkundenbuch*, hrsg. v. R. Kempin, Bd. 1, Stettin, 1868; *Pommersches UB*, Bd. 2, Stettin, 1885; *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 3 Stettin, 1891; *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 4, Stettin, 1902. Preismaal toimunud kirikukogude kohta on viimastel aastatel avaldatud artikleid, kus viidatakse Preisimaa kirikukogude statuutide sarnastele joontele Riia provintsiaalsinodite dekreetidega. Vt. näiteks A. Radziński, *Udział Zakonu Krzyżackiego w Procesie Ewangelizacki Prus. Uwagi na Podstawie Ustawodawstwa Synodalnego // Zapiski Historyczne*, Tom 70, Zeszyt 1, 2005, lk. 7-26; A. Radziński, *Synodalstatuten im Deutschordensland Preussen // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra*, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006.

⁷⁷ LUB, Bd. 7, nr 690.

⁷⁸ LUB, Bd. 9, nr 130. 1428. ja 1436. aastal Riias toimunud provintsiaalsinodite toimumise kohta vaata lähemalt alapeatükk 2.3.

⁷⁹ Väite toetuseks olgu siinkohal näitena toodud kirikukogude sagedus Poola aladel. Stanislaw Tymosz, kes rõhutab oma uurimuses sinodite olulisust esilekerkinud aktuaalsete religioossete probleemide lahendamisel Poolas, näitab sinodaaltegevuse intensiivistumist 14.-15. sajandi Gniezno peapiiskopkonnas. 14. sajandil toimus Gniezno nelja ametisõlnud peapiiskopi algatusel kokku 7 sinodit. 15. sajandil lisandus neile veel 46 sinodit, millest 11 toimus diöteesi- ja 35 provintsiaalsinoditena. Sarnaseks probleemiks ja uurimist raskendavaks teguriks põhjapoolsete kirikuprovintsidega on säilinud allikate nappus. 14.-15. sajandil Gniezno peapiiskopkonnas toimunud kirikukogude kohta vaata lähemalt S. Tymosz, *Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden im 14. und 15. Jahrhundert // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra*, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006, lk. 177-198 (edaspidi S. Tymosz, *Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden*).

statuutide kohta ei olnud ilmtingimata nõutud või ei pööratud sellele lihtsalt tähelepanu. H.-J. Schmidt on Skandinaavia, Kesk- ja Ida-Euroopa maade kohta öelnud, et piiskopkondade rajamine ei tähendanud veel automaatselt sinodite pidamist. Pidurdavateks teguriteks oli kommunikatsioonivõrgustiku vähene areng, hajuvad kirikuprovintsid ja valitsemispraktika, mille tulemusel venis reeglipärase sinodaaltegevuse väljakujunemine.⁸⁰ Seda enam on keskaegse Liivimaa usundiloolise pildi visandamisel olulised visitatsioonimaterjalid, mida ei ole aga siinse piirkonna kohta samuti liiast – säilinud on Saare-Lääne piiskopi Johannes von Kyveli kirikuvisitatsioonide protokollid aastatest 1519-1522.⁸¹ Teatud reservatsioonidega võib kohalikku olustikku kajastavana käsitleda 1422. aasta Valga maapäeva andmeid.⁸²

Märkida tuleb siiski, et kirikuvisitatsioonide ja kantsiilide vaheline seos on äärmiselt tugev. Olaf Sild on toonitanud, et juba 4. sajandi kirikukogudel rõhutati kirikuvisitatsioonide tähtsust ja nende läbiviimise vajadust. Visitatsioonide olulisus jäi püsima ka hilisemal perioodil,⁸³ mis annab tunnistust sellest, et kirikuvisitatsioonide areng toimus paralleelselt kirikukogude arenguga – nad olid teineteist toetavad tegevused ning seetõttu oma eesmärkides põimuvad. Visitatsioonide ja sinodite kõrvale tuleb lisaks asetada veel erinevates dokumentides esinevad märked prokuratsioonide kehtestamise ning sissenõudmise kohta, mis on samuti üheks kirikukogude pidamise tunnuseks ning võib vihjata sinodite toimumise sagedusele.

Mis puutub erinevate partikulaarsinodite dekreetidesse, siis väljendasid need vaieldamatult (pea)piiskoppide seadusandlikku võimu.⁸⁴ Varakeskaegsed kirikukogude otsused – *canones* või *capitula episcoporum* – olid hilisemate sinodaalstatuutide (*statutum synodale*) eelkäijad. Sisuliselt koondasid statuudid üldise kirikuõiguse raamides endasse kasvatuslikud, distsiplinaarsed, hingehoiu- ja tavadega, aga ka praktilise eluga seonduvad teemad ja probleemilahendused nii ilmalikele kui ka vaimulikele. Statuudid pandi üldjuhul kirja käskude-keeldude vormis, mida täiendati ettenähtud karistustega. Peamiseks kirikuprovintsi tasandil välja antud dekreetide

⁸⁰ H.-J. Schmidt, Kirche-Staat-Nation. Raumgliederung der Kirche im mittelalterlichen Europa, Weimar, 1999, lk. 162-164.

⁸¹ E. Blumfeldt, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, nr 1, lk. 51-55, nr 2, lk. 116-125, nr 3, lk. 160-164.

⁸² Mõistagi ei saa viimast käsitleda ilmaliku iseloomu tõttu traditsioonilise kirikliku mõtte kandjana.

⁸³ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 6-7.

⁸⁴ (Pea)piiskopid säilitasid siin, hoolimata nõudest juhinduda paavstide poolt ja oikumeenilistel kirikukogudel sätestatust, suhteliselt suure tegevusvabaduse. Tervikuna täiendasid paavstid ja alamad vaimulikud teineteist.

sihtgrupiks oli alam-kleerus, kes pidi oma tegevuses fikseeritust juhinduma ja kinni pidama.⁸⁵

Ülaltoodu põhjal saab kokkuvõtlikult nentida, et kirikukogude uurimine on suuremahuline ja komplitseeritud valdkond. Kokku tuleb puutuda mitmesuguste probleemidega alates erinevate kirikukogude tüüpide arenguprotsessidest, toimumissagedusest ja kaanonite säilimisest lõpetades kirikuõiguslike, dogmaatiliste ja liturgiliste nüansside kajastumisega sinodite dekreetides. Samas, vaatamata asjaolule, et tihtipeale ei ole kirikukogude otsused (eriti just madalamal tasemel) säilinud, annab olemasolev materjal ometigi suurepärase baasi erinevate analüüside ja võrdluste teostamiseks ning uute teadmise saamiseks/loomiseks keskaegsest katoliiklikust ühiskonnast ning selle liikmete usu- ja elukorraldusest.

2.3 Provintiaalsinodite toimumisest keskaegsel Liivimaal

Sarnaselt üle-euroopaliste tendentsidega ilmestas ka keskaegse Liivimaa poliitilisi olusid erinevate valitsejate vastasseis, mis kohalikul tasandil väljendus konkreetsemalt Liivimaa kleeuse ja Saksa Ordu vahelistes erimeelsustes ning võimuvõitluses.⁸⁶ Olulise tähtsusega võimu teostamisel olid sugulus- või sõprussidemed, mis ühest küljest mõjutasid arenguid karjääriredelil isiklikus plaanis, kuid teisest küljest olid aluseks omamoodi parteide ning nende ühtse poliitika väljakujunemisele ja elluviimisele.⁸⁷

Kroonik Henriku järgi toimus esimene teadaolev kirikukogu keskaegsel Liivimaal 1226. aasta 8. märtsil Riia toomkirikus.⁸⁸ Osalejate hulgas olid piiskopid,

⁸⁵ N. Kruppa, Einführung, lk. 24-27. Partikulaarsinodite dekreetidest vt. ka T. Wunsch, Partikularsynoden als Normierungsinstanzen am Vorabend der Reformation (Beispiele aus Böhmen-Mähren, Schlesien und Polen) // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006.

⁸⁶ Vt. näiteks L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 1-38; G. von Rauch, Der Deutsche Orden und die Einheit des baltischen Landes, Hamburg, 1961.

⁸⁷ Näiteks võib siinkohal tuua Hannoveri kleeerikud 15-ndast sajandist (Berthold Rike – Lübecki toompraost aastatel 1409-1436, Johann Schele – Lübecki piiskop 1420-1439, Volkmar von Anderten – piiskopikohtu eesistuja alates 1467. aastast, Dietrich Reseler – Tartu piiskop 1413-1441, Ludolf Grove – Saare-Lääne piiskop 1438-1458, Dietrich Nagel – Riia toompraost 1439-1468/69 jne), kes läbi paavstikuuria soosingu ja omavaheliste sugulus-, sõprus, või ülikoolisidemete tegid endele teed erinevatesse kiriklikesse ametitesse – sealhulgas Liivimaale. Vt. lähemalt B. Schwarz, Alle Wege führen über Rom. Eine „Seilschaft“ von Klerikern aus Hannover im späten Mittelalter (1. Folge) // Hannoversche Geschichtsblätter, Bd. 52, Hannover, 1998, lk. 5-87; B. Schwarz, Karrieren von Klerikern aus Hannover im nordwestdeutschen Raum in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts // Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, Bd. 73, Hannover, 2001, lk. 233-270; B. Schwarz, Eine „Seilschaft“ von Klerikern aus Hannover im Spätmittelalter // Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, Bd. 81, Tübingen, 2001, lk. 256-277.

⁸⁸ Krooniku järgi „... Ja kõigi nende juuresolekul pidas ta õndsas Maarja kirikus issanda paastu ajal piduliku kontsiili Innocentiuse korralduse pärast, meeldetuletamiseks ja mõningate uute juurdelisamiseks, mis näisid

alamad vaimulikud, Mõõgavendade Ordu esindajad, vasallid ja Riia linnakodanike esindajad. Kogu poolt vastu võetud otsused ei ole säilinud, kuid Modena Wilhelmi tegevust on seostatud IV Lateraani kirikukogu toimumise ning sellel vastu võetud dekreetidega, mille levitamise kohustus vaimulikel oli.⁸⁹ Sellest tulenevalt võib oletada, et temaatiliselt käsitleti 1226. aastal Riias IV Lateraani kontsiilil otsustena vastu võetud valdkondi. Mainida tuleb seejuures, et paavsti legaati Modena Wilhelmi poolt 1226. aastal korraldatud kirikukogu ei saa keskaja mõttes nii ilmalike kui ka vaimulike osaluse tõttu vaadelda korralise kirikukoguna.⁹⁰

On teada, et provintsiaalkirikukogu kokkukutsumine oli 1423.⁹¹ aastal plaanis ka Riia peapiiskop Johannes Ambundil.⁹² Ettevalmistusi selleks hakati tegema juba hiljemalt 1422. aastal,⁹³ kuid Saksa Ordu kõrgmeistri vastuseisu tõttu lükkus kogu kokkukutsumine edasi ning leidis aset 1428. aastal juba uue peapiiskopi Henning von Scharpenbergi⁹⁴ eestvedamisel.

1428. aasta provintsiaalsinodi ettevalmistamine algas samuti varakult. 1426. aasta kirjavahetusest Saksa Ordu kõrgmeistri ja Pomesaania piiskopi vahel selgub, et

olevat tarvilikud uue istandiku kirikule.“ Henriku Liivima kroonika, toim. Enn Tarvel, Tallinn, 1982, XXIX, 8 (edaspidi HLK).

⁸⁹ Viidatud on asjaolule, et 1226. aasta dekreetide otsused kandusid hilisematesse Liivimaa elu- ja kirikukorralduslikes dokumentidesse. Kõige tihedamat seost on täheldatud 1422. aasta Valga maapäeva otsustega. IV Lateraani kirikukogu ja 1226. aasta kirikukogude mõjuna on välja toodud punktid, mille kohaselt tuli vastündinud kuu aja jooksul ristida ning ristimise mahapesemine oli keelatud surma ähvardusel. Lisaks on nähtud seoseid punktis, mis sätestas 1422. aastal täiskasvanute iga-aastase pihtimiskohustuse. 1226. aasta Modena Wilhelmi kirikukogu ja 1422. aasta Valga maapäeva otsuste omavahelisi seoseid nähakse ühe ja sama otsuse kordamises. R. Koolmeister, Zur Geschichte der Synoden in der Kirche Estlands // Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde 21/22, 1978/79, lk. 13-15; L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 52.

⁹⁰ Väite aluseks on erisused, mida uurijad on välja toonud erinevatel sinoditel osalust, tegevusi, püstitatud eesmärgid ja tulemusi analüüsides. 1226. aasta kirikukogust rääkides on O. Sild Modena Wilhelmi „pidulikku koosolekut“ nimetanud „erakorraliseks kirikukoguks“, mis ei andnud korrapärase sinodi mõõdet välja just paavsti legaadi Liivimaa perioodi tegevuste põhjal. Kuna „Liivimaa kiriku olukord oli ju sel ajal täiesti erakordne; seepärast pidid ka siin sel ajal peetavad visitatsioonid ja kirikukogud erakordset ilmet kandma.“ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 20-22.

⁹¹ 1423. aasta provintsiaalsinodi kogunemise ajendiks oli 1423. aastal toimunud Pavia kontsiil.

⁹² Johannes Ambundi (Riia peapiiskop aastatel 1418–1423). Peapiiskopi kohta loe lähemalt E. Gatz, B. Jähnig, Johannes Ambundi // Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001, lk. 655-657 (edaspidi E. Gatz, B. Jähnig, Johannes Ambundi).

⁹³ Kirikukogu kokkukutsumine oli raskendatud. Kuna Saksa Ordu ja Riia peapiiskopkonna vahelised suhted olid pingelised, ei soovinud Saksa Ordu kõrgmeister kirikukogule kutsutud nelja Preisimaa piiskopi osalemist kõne all oleval sinodil. 1422. aasta detsembris saatis kõrgmeister Riia peapiiskopile palve, milles appelleerides ebamugavale reisile ning poliitilistele oludele (sõjaseisukord diötseesides) palus eriliselt Kulmi ja Pomesaania vaimulike vabastamist kirikukogule ilmumise kohustusest. Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/1, nr 135, lk. 301-302; Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/2, nr 273, lk. 53.

⁹⁴ Riia peapiiskop aastatel 1424-1448. Vt. lähemalt B. Jähnig, Henning Scharpenberg // Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198-1448, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001, lk. 657.

hiljemalt veebruariks 1426 oli Riia peapiiskop vastavasisulised kutsed laiali saatnud.⁹⁵ Uuesti tõstatus Preisimaa piiskoppide Riia provintsiaalsinodil osalemise küsimus,⁹⁶ mis võis taaskord kirikukogu toimumise kahtluse alla seada, kuid hoolimata kõikidest takistustest leidis provintsiaalkirikukogu 1428. aasta jaanuaris-veebruaris (toimumiskohaks ilmselt Riia toomkirik) siiski aset.⁹⁷ Osalejate hulgast leiab peamiselt Liivimaa kleruse – kõrgematest vaimulikest olid lisaks Riia peapiiskopile kohal Tartu ning Saare-Lääne piiskopid, mainitud on mitmete Tartu toomhännade osalemist. Kokku anti juhendumiseks välja 48 otsust, mille eesmärgiks oli korrigeerida kõrvalekaldeid ning muuta paremaks väärustunud kombeid.⁹⁸ Statuut oli mõeldud järgimiseks kõikidele kirikuprovintsi sufragaanidele.⁹⁹ Friedrich Georg von Bunge kohaselt põhinesid Riia dekreedid vaieldamatult kanoonilisele õigusele ning olid omakorda selle arenduseks kohalikul tasandil.¹⁰⁰

Teine keskaegsel Liivimaal aset leidnud ning säilinud dekreetidega kirikukogu toimus 1436. aastal – samuti Riias. Provintsiaalsinodi kokkukutsujaks ja juhatajaks oli taas kord peapiiskop Henning von Scharpenberg. Piiskoppidest olid esindatud veel Saare-Lääne ja Kuramaa piiskopid, lisaks neile hulgaliselt alamvaimulikke. Kirikukogu tulemusel anti välja 17 täiendavat paragrahvi kümme aastat varem toimunud kirikukogu otsustele.¹⁰¹

Ülaltoodule tuginedes võib kokkuvõtlikult öelda, et uurimiseks ja analüüsimiseks on reformatsiooni eelsetel Liivimaa kirikukogudel pakkuda vähe – kõigest andmed nelja

⁹⁵ Konvokatsioonikiri ei ole säilinud.

⁹⁶ Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/2, nr 268, lk. 532-533; nr 273, lk. 537-538. Preisimaa piiskoppide osalemise küsimusse sinodil sekkus isegi paavst, andes 16. juunil 1426 välja mandaadi, mille kohaselt vabastati kõne all olevad piiskopid sinodil osalemisest ning tehti Riia peapiiskopile ülesandeks saata Preisimaale vikaar, kes pidi kohapeal provintsiaalsinodi korraldama. Sinodi korraldamine võis jääda ka Ermlandi piiskopi hooleks. Die Berichte der Generalprokuratoren, Bd. 3/2, nr 275, lk. 539. 1426. aasta 31. oktoobril palus kõrgmeister peapiiskopil vabastada kirikukogul osalemise kohustusest erinevatel põhjustel Kulmi, Pomesaania, Ermlandi ja Samlandi piiskopid. *Ibid.* nr 300, lk. 569.

⁹⁷ Kirikukogu avati 25. jaanuaril 1428. aastal. G. Fr. von Bunge, Einleitung in die Rechtsgeschichte, lk. 171-163. LUB, Bd. 7, nr 690. Sinodi statuudid avalikustati märtsis 1428.

⁹⁸ *excessus corriguntur, distorti praviq̄ue mores in melius reformantur. ... hoc presens sacrum provinciale concilium ad execrabiliū excessum cleri et populi nobis crediti correctionem, morum reformationem.* LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 471.

⁹⁹ Sealhulgas lühendatud versioonis – 39. dekreedina – Preisimaa piiskopkondadele.

¹⁰⁰ Fr. G. von Bunge, Beiträge zur Kunde Rechtsquellen, lk. 61-63; Fr. G. von Bunge, Einleitung in die Rechtsgeschichte, lk. 170-174. Oluline on siinkohal märkida, et Bunge on viidanud 1428. aasta Riia otsuste tihedale seosele paavst Gregorius IX (paavst 1227-1241) dekreetidega. Riia provintsiaalsinodi paragrahvide järjestus võrreldes paavsti dekreetidega on küll erinev, kuid kattub suuremas osas pealkirjaliselt. Samas ei ole nimetatud seost näinud hilisemad 1428. aasta provintsiaalsinodit käsitlevad uurijad nagu Leonid Arbusow ja Olaf Sild, vaid on osutanud pigem 1422. aastal aset leidnud Valga maapäevale, Konstanzi ja IV Lateraani kirikukogule.

¹⁰¹ Kirikukogu otsused olid tagasihoidlikumad ja ülestähendustelt lakoonilisemad. LUB, Bd. 9, nr 130, 131, lk. 81-87. Osalejate nimekirja vt. *Ibid.* lk. 81.

toimunud või kavandatud provintsiaalkirikukogu kohta ning koguarvus ainult 65 dekreeti. Vahe esimese aset leidnud kirikukogu ja järgmiste teadaolevate sinoditega on pikk – kolm sajandit tühimikku Modena Wilhelmi tegevusest kuni 15. sajandi esimese veerandini. Samas ei pruugi nimetatu automaatselt tähendada sinodaaltegevuse puudumist piirkonnast, vaid võib sarnaselt paljude teiste kirikuprovintsidega olla põhjendatud vastava andmestiku mittesäilimisega. Nii on raske anda hinnangut sellele, millisest ajahetkest saab hakata rääkima kirikukogude kokkukutsumise ja läbiviimise praktikast Liivimaal. Tänapäevani säilinud dokumentidele ja andmetele tuginedes võiks sinodaaltegevuse Riia peapiiskopkonnas paigutada ennekoike 15. sajandisse – aega, kust pärinevad esimesed (ja tegelikult ka viimased) keskaegsete kirikukogude materjalid. Ent selle kõrval on Läti Henrikus kajastuv fakt 1226. aastal Riias toimunud kirikukogu kohta samuti tähelepanuväärne. Kui mitte enam, siis annab see tunnistust asjaolust, et katoliku kiriku seisukohast oli konsiliaarliikumise- ja tegevuse teadvustamine, levitamine ja juurutamine oluline ka piirkondades, kus oli tegemist alles niiöelda noore kirikuga.

3. Keskaegse Liivimaa kirikuloolised allikad võrdluses oikumeeniliste kirikukogude otsustega

3.1 Üldised tendentsid

Rääkides keskaegse Liivimaa reformatsiooni eelsetest kirikuloolistest allikatest ja neile mõju avaldanud võimalikest oikumeenilistest kirikukogudest, tulevad kõne alla eelkõige 12.-16. sajandi suured kirikukogud. Arvestada saab nii keskaegsete paavstikontsiilide (I Lateraan 1123,¹⁰² II Lateraan 1139,¹⁰³ III Lateraan 1179,¹⁰⁴ IV Lateraan 1215,¹⁰⁵ I Lyon 1245, II Lyon 1274 ja Vienne 1311-1312), paavstivõimu suhtes opositsiooniliste reformkontsiilide kui ka kontsiilidega, mis taas aktsepteerisid paavsti ülemvõimu (Pisa 1409, Konstanz 1414-1418, Basel ja Lausanne 1431-1449, Ferrara, Firenze ja Rooma 1438-1445 ning V Lateraan 1512-1517). Keskaegse Liivimaa seisukohalt hõlmab see perioodi siinsete alade formaalsest ristiusustamisest 13. sajandil kuni reformatsiooniliikumise jõudmiseni läänemereäärsetesse linnadesse. See, et I Lateraani kirikukogu leidis aset juba sajand enne Liivimaa ristiusustamist, ei ole siinkohal määrav.¹⁰⁶ Saamaks täielikku ülevaadet erinevate kirikukogude vaheliste seoste ja järjepidevuse vahel, tuleks süvitsi uurida kõiki kirikukogusid alates vana-aja kirikukogudest, sest nagu eelpool mainitud, fikseeriti katoliku usu alused juba 4./5. sajandi sinoditel. Viimane aga ei ole antud töö eesmärk.

¹⁰² Leidis aset 18. märtsist kuni 5. aprillini 1123. aastal paavsti piiskopikirikus Lateraanis paavst Calixtus II (1119-1124) kokkukutsumisel. Calixtus II eluloos on osalejate arvuks pakutud 997 piiskoppi ja abti. Hubert Jedin on pakkunud selleks arvuks umbkaudu 300 piiskoppi. H. Jedin, *Die päpstlichen Generalkonzilien des Hochmittelalters // Kleine Konzilsgeschichte. Die ökumenischen Konzilien im Rahmen der Kirchengeschichte*, Freiburg-Basel-Wien, 1962, lk. 42-43 (edaspidi H. Jedin, *Die päpstlichen Generalkonzilien*). I Lateraani kirikukogu tähtsus seisneb eelkõige 1122. aastal sõlmitud Wormsi konkordaadis, millega lõppes nn. investituuritüli. Olulisel kohal olid siiski ka kiriku sisemist korraldust reguleerivad dekreedid, mis puudutasid vaimulikke ameteid (simoonia keeld), ristsõdijaid ja nende perekondade kaitset jne. R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 26, 329-344; H. Stadler, *Päpste und Konzilien // Hermes Hand Lexikon*, Düsseldorf, Wien, 1983 lk. 189 (edaspidi H. Stadler, *Päpste und Konzilien*)

¹⁰³ Kutsuti kokku Innocentius II (paavst 1130-1143) poolt. Põhitähelepanu oli gregoriaanlike reformide edasiarendusel ning ida ja lääne kiriku vahelisel skismal. Tulemuseks 30 dekreeti. H. Stadler, *Päpste und Konzilien*, lk. 189-190. Osalejate koguarvuks on erinevad kroonikud H. Jedini järgi pakkunud 500-1000 klerikut. H. Jedin, *Die päpstlichen Generalkonzilien*, lk. 44.

¹⁰⁴ Istungid toimusid 5., 7. (või 14.) ja 19. (või 22.) märtsil 1179. aastal. Eesistujaks oli paavst Alexander III (1159-1181). Kokku võeti vastu 27 dekreeti. H. Jedin, *Die päpstlichen Generalkonzilien*, lk. 45-46. Kontsiilil osalenute arvuks on pakutud kuni 1000 isikut, kelle hulgas oli ainult 300 piiskoppi. K. Stürmer, *Die päpstlichen Konzilien*, lk. 104.

¹⁰⁵ Vt. ka viited 107 ja 119.

¹⁰⁶ Näiteks on R. Foreville analüüs Nikaia (325), Konstantinoopoli (381) ja IV Laterani usutunnistuste vahel näidanud, et hoolimata varasemate dokumentide lühidusest ja vähemast põhjalikkusest, on nad oma alustes kattuvad. R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 328-335. Sama saab väita ka nelja Lateraani kirikukogu statuutide võrdluse kohta, kus kokkulangevusi on mitmeid. COD, lk. 166-170, 173-179, 187-201, 206-247. Varasemate kontsiilide dekreetide retsipeerimisele osutab näiteks ka J. Helmrath Baseli kontsiili otsuste põhjal (konkubiinide pidamine, ekskommunikatsioon). J. Helmrath, *Das Basler Konzil*, lk. 345-346.

Olles määratlenud vaadeldavad kirikukogud, tuleb lisaks juhtida tähelepanu asjaolule, et hoolimata kontsiilide pikast nimekirjast ei omanud kõik kirikukorralduslikku ning dogmaatilist tähendust partikulaarsinoditele (diötseeside ning plenaar- ja provintsiaalsinoditele). Nii on erinevaid uurimusi lugedes ilmnenud Lateraani, Lyoni, Vienne ning Konstanzi kirikukogude erilisus, ja seda just mainitud dekreetide leviku ning partikulaarsinodite otsustes kajastumise osas.¹⁰⁷ Lokaalselt olid olulised statuudid, mis ei tegelenud universaalsete küsimustega nagu näiteks ristisõjad Pühale Maale või hussiitide hukkamõistmine, ning mille kohandatavus konkreetsetele kirikuprovintsidele või diötseesidele oli sekundaarne ja vähene, vaid keskendusid ennekõike teemaderingile, mis puudutasid otseselt kohalikke olusid ja probleeme. Seega pääsesid enim mõjule üldiste kirikukogude otsused, mis reguleerisid vaimulike ja ilmalike ühiskonnakihtide tegevusi. Ettekirjutuste amplituud oli äärmiselt laiahaardeline, sisaldades näiteks korraldusi usu- ja sakramendiõpetuse andmiseks, kiriku ja kleruse privileegide kaitseks, benefiitside, igapäeva-elu, vaimulike moraali, erinevate karistusvormide rakendamise (ekskommunikatsioon, interdikt), katehumeeni, abielu, testamentide, juutide, vaimulike ja ilmalike ordude ning majanduselu korraldamise kohta.¹⁰⁸

Omaette küsimuseks on see, kas ja kuidas jõudsid oikumeeniliste kirikukogude otsused üksikutesse piirkondadesse ning kohalike kirikukogude dekreetidesse. Võimalusi võib kindlasti olla mitmeid. Loogilisena saab siinkohal välja tuua konkreetse (pea)piiskopi või mõne muu esindaja osalemise või mitteosalemise üldisel kirikukogul. Viimane annab väga lihtsa seletuse, miks kasutati ja järgiti ainult teatud oikumeeniliste kirikukogude juhiseid.

Jõudnud madalamale tasandile, toimus oikumeeniliste kontsiilide otsuste edasine kasutamine erinevate mudelite järgi. Esiteks oli võimalik statuutide täielik või osaline ülevõtmine, teiseks sobitamine vastavalt piirkonna vajadustele, kolmandaks dekreetide juhuslik kokkulangevus lokaalsete kirikukogude otsustega ning neljandaks eksisteerisid täiesti eraldiseisvad otsused, kust võis üldiste kirikukogude mõjusid näha ühekordselt,

¹⁰⁷ Erilise koha oma mõjukuse tõttu on omandanud 1215. aastal toimunud IV Lateraani kirikukogu, mis leidis aset paavst Innocentius III (1198-1216) juhatamisel ning millega seostuvalt (suure sarnasuse tõttu) tõstetakse esile paavstluse kõrghetkel peetud II Lyoni kirikukogu Gregorius X (1271-1276) eesistumisel. J. Lecler, *Geschichte der ökumenischen Konzilien*, Vienne, Bd. 8, Mainz, 1965, lk. 10 (edaspidi J. Lecler, Vienne).

¹⁰⁸ J. Helmuth, *Partikularsynoden und Synodalstatuten*, lk. 85. Odette Pontal eristab laias laastus nelja liiki statuute, mis tegelesid vastavalt kas distsipliini küsimuste, sakramentide jagamise, kiriku õiguste ja vabaduste probleemi või üksikute eraldiseisvate sündmuste lahendamise nagu näiteks ristisõjad. O. Pontal, *Problemes de critique // Les Statuts Synodaux*, Turnhout, 1975, lk. 71 (edaspidi O. Pontal, *Problemes de critique*).

ebaregulaarselt või koguni seosetult.¹⁰⁹ Samas esines ülaltoodud versioonidele vastupidiselt Euroopas piirkondi ning juhtumeid, kus mõne diötseesi- või provintsiaalsinodi dekreedid olid palju enam kasutatud ja levinud kui mõne oikumeenilise kirikukogu otsused.¹¹⁰ Kokkuvõtlikult on uurijad aga täheldanud, et kohalike kirikukogude statuudid on aegade jooksul läbinud pika evolutsiooniprotsessi, mille ideelised alused pärinevad küll üle-euroopaliste kirikukogude (iseigi sajandite taguste) otsustest, kuid mida vaimulikud on vastavalt vajadustele uuendanud ja modifitseerinud.

Siinkohal tuleb peatuda veel ühel probleemil. Nimelt on mitmed uurijad püüdnud välja selgitada, mil määral peegeldasid statuudid reaalselt olukorda ning lahendamist vajavaid valdkondi ja probleeme. Hinnangud kirikukogude otsuste adekvaatsuse kohta erinevad selles osas suuresti. Leonid Arbusow'i järgi seisneb selles üks kõnealuse teema lahkamise raskusi. Põhjuseks toob ta allikad, mis koosnevad peamiselt erinevatest statuutidest ja eeskirjadest, mille põhjal astuti harva konkreetseid samme, ning mis ainult osutasid muudatusi vajavatele valdkondadele.¹¹¹ Kaugemale minnes arvab Otto E. Kehrberger Lõuna-Saksamaa diötseeside materjalidele ning Mainzi provintsiaalõigusele tuginedes, et hiliskeskaegsed sinodaalstatuudid olid kõigest kirikuelu reguleerivad õiguskogumikud ning kohalike tavade uurimisel on otsused alliktekstidena harva kasutatavad.¹¹² Vastupidise mõtte on välja käinud Odette Pontal, väites, et "...enamus kontsiilide kaanoneid on esile kutsutud kohalikest sündmustest."¹¹³ Johannes Helmrath ühendab kaks äärmust leides, et statuutides saavad kokku kõrgem (*resp* paavsti poliitika) ning madalam (kohalikud vaimulikud ja nende visitatsioonidel baseeruv teadmine) vaimulik tahe, omades seejuures tugevaid lokaalseid mõjusid. Iseasi on see, millisel määral kirikukogude statuudid kohalikes oludes nii vaimulike kui ka ilmalike poolt järgimist leidsid.¹¹⁴

¹⁰⁹ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 87.

¹¹⁰ Silmas on peetud Pariisi piiskop Odo von Sully sinodaalstatuute aastast 1208, mis jõudsid ringiga üle Prantsusmaa ning Hispaania kirikuprovintside näiteks 1320. aastal Poolas peetud Krakovi kirikukogu dekreetidesse.

¹¹¹ L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 50.

¹¹² O. E. Kehrberger, Provinzial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters. Eine quellenkritische Untersuchung der Mainzer Provinzialgesetze der 14. und 15. Jahrhunderts und der Synodalstatuten der Diözesen Bamberg, Eichstätt und Konstanz (dissertatsioon), Stuttgart, 1938, lk. 109 ja 117 (edaspidi O. E. Kehrberger, Provinzial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters).

¹¹³ *la plupart des canons conciliaires sont provoques par des affaires locales.* O. Pontal, *Problemes de critique*, lk. 79.

¹¹⁴ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 91-93.

Kirikukogude toimumise temaatikaga keskaegsel Liivimaal on intensiivsemalt tegelenud Leonid Arbusow ja Olaf Sild. Viimane neist on avaldanud olemasolevad visitatsiooniprotokollide¹¹⁵ materjalid. Nii Leonid Arbusow kui ka Olaf Sild on võrrelnud kättesaadavaid materjale ka oikumeeniliste kirikukogude tekstidega ning jõudnud järeldusele, et siinsed statuudid on saanud mõjutusi näiteks IV Lateraani, Konstanzi ja Baseli kirikukogult.¹¹⁶ Samas ei ole nimetatud uurijate töödes üksmeelt, millest annab tunnistust kasvõi erinev arusaam 1422. aasta Valga maapäeva otsuste inspiratsiooniallikast. Olaf Sild leiab, et arutluse all olevaid küsimusi lahati Konstanzi kirikukogu dekreete silmas pidades, Leonid Arbusowi järgi oli maapäeva otsuseid suunanud lisaks Konstanzi kontsiilile ka Preismaa maakorraldus.¹¹⁷ Seosele IV Lateraani kirikukoguga on viidanud Reinhard Staats: „Riias aastal 1226 toimunud kirikukogul püüti sihikindlalt ka siin Baltimaades läbi suruda neid otsuseid, mis võeti vastu Innocentius III juhatusel toimunud IV Lateraani kontsiilil 1215.”¹¹⁸

Kindlasti on keskaegse Liivimaa ja oikumeeniliste kirikukogude vaheliste seoste otsimisel ja leidmisel oma roll siinsete klerikute osalemisel suurtel kontsiilidel. Teadupoolest oli IV Lateraani kontsiil esimene suur kirikukogu, millest Liivimaa vaimulikud osa võtsid, kusjuures Riia peapiiskopile on osutatud kui ühele kesksele

¹¹⁵ Olaf Silla peatähelepanu on koondunud kirikuvisitatsioonidele, milledest esimesena näeb ta Modena Wilhelmi ringreise keskaegsel Liivimaal. Viidates mitmetele teadetele nõudest kehtestada ja maksta prokuratsioonide ning sinodaaltunnismeele seadmise eest, on Olaf Sild sidunud visitatsioonid tihedalt kirikukogudega ja vastupidi. „Sinodaalvisitatsioonide ühendusseadmimine sinoditega on põhjendatud juba ajalooliselt, ..., aga seda on ta ka sisuliselt kui ka provintsiaalsinodi suhtes: visitatsioonid tõid andmeid ja informatsiooni sinoditele ja sinodid andsid visitatsioonidele tarvilikke ajakohaseid juhtmõtteid ja ülesandeid. Võib arvata, et sel alusel elustasid reformkirikukogud ka visitatsioone, sest et neil tarvis oli kiriku seisukorda ja pahasid põhjalikult tunda, teiselt poolt aga otsustatud reforme või suunda tegelikult läbi viia. ...“ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 18-26, tsit. lk. 15.

¹¹⁶ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 26, 28; L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 51-52. Viiteid üldistele kirikukogudele leiab ka näiteks 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu enda statuudist, kus § 35 ja 40 – abielust ja sugulusest, liigkasuvõtmisest – osutavad Vienne kontsiilile, § 40 lisaks Lateraani (dekreet ei täpsusta millisele) kirikukogule.

¹¹⁷ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 26; L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 51.

¹¹⁸ R. Staats, Piibel Liivi- ja Eestimaa ristiusustamise ajaloo, lk. 35. Vt. 1226. aastal paavsti legaadi Modena Wilhelmi eestvedamisel peetud kirikukogu kohta lähemalt viide nr 89.

figuurile nimetatud kontsiili tegevuses.¹¹⁹ Samuti on teateid selle kohta, et Riia kirikuprovintsi esindajad osalesid Vienne, Konstanzi ja Baseli kirikukogudel.¹²⁰

3.2 Riia 1428. ja 1436. aasta provintsiaalsinodite otsused oikumeeniliste kirikukogude (12.-15. sajand) valguses

3.2.1 Dekreetidest üldiselt

Rääkides 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi 48 dekreedist, tulevad võimalikke oikumeenilisi mõjusid silmas pidades kõne alla suured üle-euroopalised kontsiilid kuni Konstanzi kirikukoguni (1414-1418). 1436. aasta provintsiaalsinodil peatudes saab lisaks arvestada Baseli kirikukogul vastu võetud otsustega (1431-1445).¹²¹

¹¹⁹ IV Lateraani kirikukogule kogunes vaimulikke nii Lääne kui ka Ida kirikust. Peapiiskoppidele ning piiskoppidele oli osalemine kohustuslik. Mittetulemise korral tuli saata asendaja, vabandusi vastu ei võetud ning nõude täitmatajätmine oli karistatav. Tulemuseks oli 400 piiskopi ja peapiiskopi osavõtt, kellele lisandus 800 erineva ordu esindajat. Esimest korda olid suurel kontsiilil esindajad näiteks Ungarist, Poolast, Liivimaalt. K. Stürmer, *Die päpstlichen Konzilien*, lk. 114; H. Stadler, *Päpste und Konzilien*, lk. 191-192. Liivimaad esindasid IV Lateraani kirikukogul Riia peapiiskop Albert ja Eestimaa piiskop Dietrich. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. 6, Riga, 1873, nr 456 (edaspidi LUB, Bd. 6).

¹²⁰ Vienne kontsiilil osalejate nimekirja on kantud Riia peapiiskop. Ühtlasi on teda mainitud nende hulgas, kes pidid hoolitsema kontsiilil vastu võetud dekreetide täitmise eest. Mansi, *Sacrorum Conciliorum*, T. 25, lk. 380, 384. Baseli kirikukogule saadeti Riia peapiiskopi ametliku esindajana Ermlandi piiskop Franz (piiskop aastatel 1424-1457), keda saatis sama piiskopkonna toomherra Augustinus Tiergart. *Die Berichte der Generalprokuratoren*, Bd. 4/2, nr 791, lk. 857. 1434. aasta sügisel liitusid kontsiiliga Riia toomkapiitli esindajatena praost Arnold von Brincke ja Tartu toomherra Walther Remling. C. A. Luckerath, Paul von Rusdorf. *Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441 // Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 15, Bad Godesberg, 1969, lk. 118 (edaspidi C. A. Luckerath, Paul von Rusdorf). Oma pidevat kohalolekut kuuria juures pidas oluliseks ka Saksa Ordu, teostades seda läbi prokuraatorite, kelle põhiülesanneteks oli Ordu huvide kaitsmine erinevates konfliktides ja võimuvõitlustes. 1432. aasta lõpus saatis ordu kõrgmeister Paul von Rusdorf Baseli kontsiilile Danzigi preestri, kelle tegevus kirikukogu juures jäi aga passiivseks. Ordu ametlik esindus inkorporeeriti kontsiilile 7. aprillil 1433. Selle moodustasid Andreas Pfaffendorf (delegatsiooni juht), Marquart von Königseck, Johann von Reve ja Andreas Slommau. Preisimaad esindas Frauenburgi toompraost Arnold von Datteln. Esindus lagunes 1434. aasta lõpus, peale mida ei õnnestunud ordul enam uut saadikutegruppi kontsiilile koondada. Kirikukogu juures olid edaspidi tegevad üksikud isikud. Vaata Saksa Ordu ees seisnud probleemide ja Baseli kontsiili kohta lähemalt C. A. Luckerath, Paul von Rusdorf, lk. 103-122. Baseli kirikukogul osales aastatel 1433-1435 Leslau piiskopkonna esindajana hilisem [1439(1449)-1457] Saare-Lääne piiskop Johannes Krouwel, kes Saksa Ordu prokuraatorina võttis osa ka Firenze kontsiili 1437.-1438. aasta sessioonidest. B. Jähni, Johannes Krouwel // *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448*, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001, lk. 501-502.

¹²¹ Baseli kontsiil avati paavst Eugen IV (1431-1447) juhendamisel 23. juulil 1431. aastal. Kuna osavõtivate piiskoppide arv oli aga ääretult madal, peatati kontsiliaartegevus detsembris. Paavstil oli probleeme oma alluvate sõnakuulelikkusega, mis jätkus järgnevatel aastatel. Samas vajasis lahendamist mitmed olulised küsimused (hussiitide teema, kiriku reformimine), mille tulemusel peatas paavst 1433. aastal kontsiili laialisaatmise dekreedid ning kuulutas kogu taas tegevaks. Viimane aga ei lahendanud erimeelsusi paavsti ning kontsiliaarkogu vahel, mis omakorda lõhenes. 1438. aastal oli Eugen IV sunnitud kirikukogu Baseli kontsiili vähemuse osalusel jätkama Ferraras. Algse kontsiilist osavõtjate enamik jäi Baselisse – nende tegevus päädis kontsiili ülimalikkuse ja paavst Eugen IV hereetikuks kuulutamise ning vastupaavsti valimisega. Samas olid aga unioonkontsiil ja Eugen IV edukad, vaatamata sellele, et kirikukogu pidi paavsti rahaliste probleemide tõttu veelkord asukohta vahetama – sedakorda Firenzesse. Kirikukogu lõppes 1445. aastal. Tüli Eugen IV ja Baseli kontsiili vahel lahenes seega lõppkokkuvõttes esimese kasuks. H. Jedin, *Kleine Konzilsgeschichte*, lk. 72-77. Baseli kirikukogu mõjusid madalama taseme kirikukogude statuutidele vaata näiteks ka Kammini diötseesi põhjal. *Die Kamminer Diözeseanstatuten im Jahrhundert der Reformkonzilien //*

Kahjuks peab tõdema, et Riia provintsiaalkirikukogu paragrahvide analüüs nii järjestuslikult kui ka temaatiliselt ei võimalda aru saada ega jälgida dekreetide kirjapaneku loogikat ning probleemide sisulist arengut ja kajastumist ajas.¹²² Viimane on suuresti põhjustatud asjaolust, et võrdlusmaterjal taolise analüüsi teostamiseks kohalikus kontekstis on äärmiselt napp.¹²³ Küll aga, vaadates statuutide välist külge, saab tõmmata otseseid paralleele paavstikontsiilidega alates IV Lateraani kirikukogust, mille dekreedid kandsid iseseisvaid pealkirju ja olid liigendatud temaatiliselt.¹²⁴ 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu statuutide ülestähendused on sarnaseimad IV Lateraani ning I ja II Lyoni kirikukogu kaanonikirjetega. Kuna reformkontsiilidest alates olid oikumeeniliste kirikukogude statuudid esitatud sessioonide kaupa (korrelatsioonis üldiste kirikukogude ajalise kestvusega),¹²⁵ siis ei saa nende baasilt teostada pealiskaudset ja teemasid üldiselt (nii oikumeenilises kui ka kohalikus mõttes) kirjeldavat analüüsi.

IV Lateraani kirikukogu ning I ja II Lyoni kirikukogu dekreetidele leiab 1428. aastal peetud Riia provintsiaalsinodi 48-st dekreedist konkreetseid vasteid pea

Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs, hrsg. v. M. Borgolte, Köln, 1998, lk. 174-197.

¹²² Ühe oikumeenilise kirikukogu dekreetidest anti tavaliselt välja mitu kogumikku. Versioonid ei olnud identsed ning tekstid ei pruukinud sisaldada kõiki kontsiilil käsitletud dekreete – osa oli kas välja jäänud või hiljem lisatud (teemad võisid olla eelnevalt juba läbi töötatud ja hiljem lisatud juriidiliselt korrektsemas vormis dekreetide hulka). Näiteks Stefan Kuttneri järgi on I Lyoni kirikukogu otsused meieni jõudnud kolme väljaande kaudu. Terviklik, 22-st dekreedist koosnev kogumik avaldati kohe peale kontsiili lõppu ja selle konstitutsioonid saadeti paavst Innocentius IV poolt ülikoolidele 25. augustil 1245. aastal. 1246. ja 1253. aasta redaktsioonides olid toodud vastavalt ainult 12 ja 8 dekreeti. Samas ei olnud ka kõige esimene versioon kontsiili otsustest täielik, kuna sellest puudusid näiteks Friedrich II hukkamõistmist käsitlev osa (üks nimetatud kirikukogu peateemadest) ja paavsti poolt kontsiili avamisel tatarlasi ning ristsõdu käsitlenud tekst. H. Wolter, H. Holstein, Lyon I/Lyon II // Geschichte der ökumenischen Konzilien, hrsg. v. G. Dumeige, H. Bacht, Bd. 7, Mainz, 1972, lk. 90-93 (edaspidi H. Wolter, H. Holstein, Lyon I/Lyon II). II Lyoni kirikukogu dekreetidest on olemas vähemalt kaks redaktsiooni. Kontsiilijärgse väljaande 31-st dekreedist on kolm kihelkondi puudutatavat dekreeti tõestatud tegelikult kontsiili järgsed. Kõne all olevast redaktsioonist puudus lisaks *Zelus fidei* nimeline konstitutsioon, mis koondas muuhulgas endasse dekreete Pühast Maast, ristsõdadest ning saratseenide ja piraatide vastasest võitlusest. Samas esineb erinevusi dekreetide arvu ka tänapäeva uurijate töödes. Näiteks on Karl Stürmer ühes oma töös osutanud, et I Lateraani kirikukogul võeti vastu 25 dekreeti. 25 dekreeti oli kontsiili tulemus ka Hubert Jedini järgi. Seevastu Hubert Stadleri järgi oli neid 22 ning ka kompendium Conciliorum oecumenicorum decreta annab koguarvuks 22. K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien, lk. 95; H. Jedin, Die päpstlichen Generalkonzilien, lk. 43; H. Stadler, Päpste und Konzilien, lk. 189.

¹²³ Odette Pontal on analüüsinud oma artiklis Pariisi kirikukogu dekreetide kirjade järjestust, mille põhjal on põhimõtteliselt võimalik jälgida teemade käsitlemist, nende sisu ja korrastamise meetodikat ajas erinevatel sinoditel. O. Pontal, *Problemes de critique*, lk. 71-74.

¹²⁴ Põhimõtteliselt on olemas võimalus, et hiljemalt I Lateraani kirikukogust olid otsused pealkirjastatud. Nende kajastamine publikatsioonides on aga erinev. Näiteks Mansi järgi on temaatiliselt liigendatud ka I Lateraani kirikukogu dekreedid. Vt. Mansi, *Sacrorum Conciliorum*, T. 21, lk. 277-304. Põhjuseel, et köide II ja III Lateraani kirikukogu materjalidega samast sarjast ei olnud kättesaadav, puudub siinkohal võrdlusmoment.

¹²⁵ Samas viidi ka varasemad kontsiilid läbi sessioonidena. Näiteks II Lyoni kirikukogu toimus kuue suurema sessioonina, I Lyoni kirikukogu kolme sessioonina, Vienne kirikukogu kolme sessioonina. Konstanzi kirikukogu 1414-1418 sessioonide arv oli juba suurem. On väidetud, et Konstanzi kirikukogu puhul ei saa selle sessioonide rohkusest tulenevalt olla tegemist mitte ühe vaid koguni mitme kontsiiliga.

kahekümnel juhul.¹²⁶ Mõned näited allpool. Nii IV Lateraani kui ka II Lyoni ja 1428. aasta Riia kirikukogude statuudid algavad paragrahviga katoliku usust ning kolmainsusest *De summa trinitate et fide catholica*.¹²⁷ Mitmel korral on kokkulangevused nähtavad kirikuelu üldiselt reguleerivates dekreetides – eriti mis puudutab institutsiooni, selle üldist korraldust ning vaimulike tegevust. Kiriku puutumatus kinnitavad Riia 30. ning II Lyoni kirikukogu dekreet *De immunitate ecclesiarum*.¹²⁸ Kiriklikesse ametitesse valimisest ja nõudmistest vaimulikele räägitakse Riia sinodi dekreetides *De electione et de postulatione* ning *De etate et qualitate ordinandorum*. Sama teema on olnud arutluse all ka IV Lateraani, I ja II Lyoni kirikukogukogudel.¹²⁹ Vaimulike kohustused on fikseeritud Riia dekreediga *De officio ordinarii*.¹³⁰ Prebendidest ja vaimuliku ameti väärkusest on kõneldud dekreedis *De prebendis et dignitatibus*, kiriku vara müümise keeld on toodud paragrahvis *De rebus ecclesie non aliendandis*, kusjuures täpselt samasuguste pealkirjadega dekreedid leiduvad kahe viimase kohta ka II Lyoni kirikukogu statuudis.¹³¹ Kirikukümnise ja maksude kogumise põhimõtteid on kajastatud põhjalikult IV Lateraani kirikukogu 54. kuni 56. dekreedis.¹³² Sellekohane sissekanne on samuti 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu paragrahvide hulgas. Riia provintsiaalsinodil seitsmest sakramendist tähelepanu pälvinud armulauda ja abielu on korraldanud põhjalikult IV Lateraani kirikukogu statuudid.¹³³ Olulisel kohal on kirikukogude statuutides simoonia, juutide, hereetikute ning liigkasuvõtmise problemaatika, mida võib leida IV Lateraani

¹²⁶ Riia provintsiaalkirikukogu, IV Lateraani ning I ja II Lyoni kirikukogu dekreetide pealkirjade võrdlus. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 472-495; COD, *Concilium Lateranense IV*, lk. 203-247; *Concilium Lugdunense I*, lk. 259-277 ja *Concilium Lugdunense II*, lk. 285-307. Vt. ka lisa 1 tabel.

¹²⁷ IV Lateraan – *De fide catholica*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 1, lk. 206. II Lyon – *De summa trinitate et fide catholica*. COD, *Concilium Lugdunense*, nr 1, lk. 290 ning Riia 1428 – *De summa trinitate et fide catholica*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 472.

¹²⁸ COD, *Concilium Lugdunense II*, nr 25, lk. 304.

¹²⁹ IV Lateraan – *De electione facienda per scrutinium vel compromissum, Quod electio facta per saecularem potestatem non valeat, De poena indigne confirmantis electionem, De instructione ordinandorum*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 24-27, lk. 222-224. I Lyon – *De electione ja De eodem*. COD, *Concilium Lugdunense I*, nr 4, lk. 260-261. II Lyon – *De electione et electi potestate*. COD, *Concilium Lugdunense II*, nr. 2, lk. 290-298.

¹³⁰ Lyon I – dekreedid 6 ja 7. COD, *Concilium Lugdunense I*, lk. 261-262. Lyon II – *De officio iudicis ordinarii*. COD, *Concilium Lugdunense II*, nr. 17, lk. 298-300.

¹³¹ *De praebendis et dignitatibus* ja *De rebus ecclesiae non alienandis*. COD, *Concilium Lugdunense II*, nr 21-22, lk. 301-302.

¹³² COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 54-57, lk. 236-237. Lisaks IV Lateraani kirikukogu otsustele on maksude kogumise korraldamist reguleerinud ka II Lyoni kirikukogu dekreet *De censibus et procurationibus*. COD, *Concilium Lugdunense II*, nr 24, lk. 303. Ühtlasi on teemat puudutatud Konstanzi kirikukogu dekreedis *De decimis et aliis oneribus*. COD, *Concilium Constantiense*, lk. 425.

¹³³ *De chrismate et eucharistia sub sera conservanda, De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando, De restricta prohibitione matrimonii, De poena contrahentium clandestina matrimonia*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 20-21, nr 50-51, lk. 220-221, 233-234.

kirikukogu materjalidest, aga ka Lyoni, Vienne, Konstanzi ja Baseli kirikukogude kaanonikirjetest.¹³⁴ Ning loomulikult ei puudu üheski statuudikogumikust ekskommunikatsiooni teema, mida on käsitlenud kõik keskaegsed paavstikontsiilid aga ka Riia provintsiaalsinodid juba madalamal astmel.¹³⁵ Olgu siinkohal veel ära mainitud, et 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreedid katavad suures osas II Lyoni kirikukogu ning üle kolmandiku ulatuses IV Lateraani kirikukogu teemavaldkondi,¹³⁶ mis iseenesest on antud töö kontekstist lähtuvalt huvitav fakt. Ülevaadet töös käsitlust leidvate oikumeeniliste kirikukogude ning Riia provintsiaalkirikukogude pealkirjalistest seostest (võimalusel) ja paralleelidest vt. tabelist lisa 1.

Pealkirjadest olulisem on aga erinevate kirikukogude dekreetide sisuline võrdlus. See, milline oli ühe või teise otsuse kirje, ei pruukinud näidata otsuse ideed ega kandvat mõtet – ammugi mitte selle sisulisi nüansse ja detaile. Veel vähem saaks pealkirjade alusel välja tuua dekreetide sarnasusi, erisusi ning mõjusid.

Nagu eespool mainitud, on Leonid Arbusow oma töös “Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland” muuhulgas käsitlenud neid oikumeenilisi kirikukogusid, mis on mõjutanud keskaegse Liivimaa kirikut (*resp* sinodeid) ja selle arengut. Rõhutatult on ta osutanud Konstanzi kirikukogu statuutidele, mis juhindudes IV Lateraani kirikukogust on olnud aluseks muudatustele siinses kirikuelus.¹³⁷

Kui vaadelda Riia provintsiaalsinodite dekreete suures plaanis, kujutavad need endast terviklikult mitmekesisist teemadekogumit, mis hõlmab paljusid tegevusvaldkondi ja inimgrupe. Siiani on kohalikud ajaloolased ja teoloogid tegelenud aga üldjuhul Riia provintsiaalsinodite otsuste fikseerimise ja analüüsimisega *per se*. Põhjalikuma ülevaate saamiseks suurte Euroopa kontsiilide võimaliku mõju määrast keskaegse Liivimaa kirikukogudele ja sellest tulenevalt ka kohalike elanike (eriti talurahva) elukorraldusele, on antud töös kasutatud meetodit, mille kaudu võrreldakse ja analüüsitakse erinevate tasandite otsuseid omavahel.

¹³⁴ COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 63, 67-69, lk. 240-243.

¹³⁵ COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 47, 49, lk. 231-233; *Concilium Lugdunense I*, nr 14, lk. 263-264, nr 19, lk. 267-268; *Concilium Lugdunense II*, nr 29, lk. 306-307.

¹³⁶ Lyoni kirikukogu viieteistkümnest pealkirjast on 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu katnud kas üks-ühele või variatsioonidega 11. IV Lateraani kirikukogu kaanonitega (kokku 71) sarnanevad vähemal või rohkemal määral 1428. aasta Riia sinodi 28 dekreeti.

¹³⁷ Lisaks tuleb silmas pidada ka keskaegse Liivimaa poliitilisi olusid, mis soodustasid või ajendasid sisse viima muudatusi kiriklikus sfääris. L. Arbusow, *Die Einführung der Reformation*, lk. 50-51, 54.

3.2.2 Visitatsioonidest ja prokuratsioonidest

Provintsiaalsinoditest kõneledes moodustavad omamoodi kolmnurga sinod – visitatsioon – prokuratsioon. Seosed tulenevad eeskätt sinodist kui vaimuliku kogukonna eluolu korraldavast sündmusest, visitatsioonist kui sinodi tarbeks informatsiooni koguvast tegevusest ning prokuratsioonist kui visitatsiooni ja selle kaudu ka sinodit tagavast toetusest.

Katoliku kiriku visiteerimise traditsioonid ulatuvad esimestesse sajanditesse. Sajandite jooksul toimusid siin arengud eesmärgistatuses ja sisus. Kui algselt keskenduti paganlike tavade likvideerimisele, ristiusu juurutamisele ja kristlaste koondamisele, siis Frangi riigi ajal kasvasid visitatsioonidest välja sinodaalkohtud, mis edasi arenesid juba laiemateks kiriku organisatsiooni ja selle alluvaid kontrollivaks, distsiplineerivaks ja õpetavaks instantsiks.¹³⁸

Olaf Sild on juhtinud tähelepanu asjaolule, et just kirikuvisitatsioonide tulemusena kirja pandud visiteerimisprotokollid on olulise ajaloolise allikalise väärtusega ning neis sisalduvad andmed on usaldusväärsemad ja reflekteerivad kiriku moraalset, usulist ja kultuurilist palet konkreetsel ajaperioodil.¹³⁹ Kuna visitatsioonid ei puudutanud pelgalt vaimulike tegevust, vaid kandusid oma põhjalikkuses ka lihtrahva tasandile, on antud töö raamistikus olulised võimalikud seosed oikumeeniliste ja provintsiaalkirikukogude vahel kõneallolevas valdkonnas.

Keskaegsetest paavstikonsiilidest on visitatsioonide läbiviimist mainitud esmalt III Lateraani kirikukogu otsustes.¹⁴⁰ Visiteerimiskohustus ja sellega kaasnevad toimingud, sealhulgas prokuratsioonide sissenõudmine, on kajastatud lisaks IV Lateraani, II Lyoni, Vienne ning Konstanzi kirikukogude dekreetides.¹⁴¹ Analooiliselt

¹³⁸ Visitatsioonide käigus kontrolliti vaimulikke institutsioone, vaimulike pädevust oma ametites, kristlike dogmade õiget levitamist, klerikute hingehoiu- ja sakramendipoliitikat, lihtrahva korrektse õpetamise põhimõtteid jne. Visitatsioonide arenguloost ning visiteerimisele püstitatud ülesannetest loe lähemalt O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 5-17.

¹³⁹ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 3. Sedasama on väitnud ka Hans Wolter esimese aastatuhande vahetuse Saksamaa ja Itaalia aladel peetud kirikukogusid uurides, osutades sellele, et hoolimata provintsiaalkirikukogude arvukuse ja välja antud kaanonite vähesusest ning lünklikusest on nad siiski head ja autentised allikmaterjalid. Tähelepanekuna on lisatud, et tõenäoliselt ei päädinudki kõik provintsiaalsinodid ja kirikukogud statuutidega. Viimane võis olla tingitud asjaolust, et käsitletavat teemat nimetatud sinoditel olid niivõrd madala tasemega, et reformdekreedid ja kaalukamad otsused jäeti kas riigi- või paavstisinodite kanda. H. Wolter, Die Synoden im Reichsgebiet und in Reichsitalien, lk. 23-25, 428-429.

¹⁴⁰ Neljandas dekreedis manitsetakse vaimulikke visiteerimisel olema kokkuhoidlikud, mitte koormama visiteeritavaid ning pidama silmas mitte isiklike vaid kiriku ja ristiusu huve: *ut non quae sunt sua sed quae Iesu Christi querere videantur*. COD, *Concilium Lateranense III*, nr 4, lk. 189.

¹⁴¹ Lateraan III – COD, *Concilium Lateranense III*, nr 4, lk. 189. Lateraan IV – COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 33, lk. 226. Lyon II – COD, *Concilium Lugdunense II*, nr 24, lk. 303. Vienne – COD, *Concilium Viennense*, nr 7 ja 24, lk. 339-341 ja 355 (puudutab pigem vaimulike ordude liikmete visiteerimist ning sellega seonduvat). Konstanz – COD, *Concilium Constantiense, De spoliis et procurationibus*, lk. 419.

III Lateraani kirikukogu ülalviidatud paragrahvile teeb IV Lateraani kirikukogu visitaatoritele ülesandeks tegutseda ristiusu huvides ning lisab *praedicationi et exhortationi, correctioni et reformationi vacando, ut fructum referant qui non perit*.¹⁴² Siinkohal tuleb märkida, et hoolimata visitatsioonitemaatika tõstatamisest kontsiilide paragrahvides, käsitletakse nende läbiviimise nõuet kirikukogude otsustes siiski pigem iseenesestmõistetava toiminguna. Etteheited vaimulikele ülesande täitmatajätmise kohta otseselt puuduvad. Samuti ilmneb, et nimetatud kirikukogude dekreedid ei osuta visitatsioonidele lihtrahvast silmas pidades, vaid reguleerivad seda eelkõige vaimulike ametikohtadest lähtuvalt.¹⁴³

See, et visiteerimiskohustus on tihedalt seotud provintsiaalsinoditega, nähtub kõige selgemalt IV Lateraani kontsiili dekreedist *De conciliis provincialibus*. Kaanoni kohaselt nõuti provintsiaalsinodi läbiviimist kirikuprovintsidest igal aastal. Ettevalmistusi sinodi toimumiseks pidi tehtama aastaringselt ning viimane pidi tagama kõikide *lapsus*'te kõrvaldamise.¹⁴⁴ Loomulikult oli vaimulikele, kes ei täitnud neile pandud ülesandeid, ette nähtud karistused – ähvardati nii benefiitsidest ilmajätmise kui ka ametivolituste peatamisega. Sama teema kohta võeti vastu otsus ka Konstanzi kontsiilil, mille kohaselt tuli provintsiaalsinodeid kokku kutsuda vähemalt korra kolme aasta jooksul.

1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu kordas IV Lateraani kirikukogu mõtet kutsuda provintsiaalsinod kokku igal aastal (*ad futurum provinciale concilium, Domino annuente celebrandum*).¹⁴⁵ Visitatsioonidest rääkides seisneb aga erinevus suurte keskaegsete paavstikontsiilidega selles, et 23. kaanon *De censibus et exactionibus et visitacionibus* seab klerikutele kohaliku elanikkonna visiteerimiseks konkreetseid eesmärgid – *injungimus, ut singulis annis per se vel per alios subditos suos et monasteria visitent, a neophitis precipue perquirendo, an aliqui devii a semita veritatis fidei orthodoxe fuerint aberrantes, crimina, et excessus diligenter investigent et pro illis*

¹⁴² *De procurationibus non accipiendis sine visitatione*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 33, lk 226.

¹⁴³ Vt. viide 141. Erandiks on IV Lateraani kirikukogu, kus peatükis 3 (hereetikuid silmas pidades) fikseeritakse peapiiskoppide, piiskoppide või teiste piisavalt pädevate meeste kohustus vähemalt kord aastas enda jurisdiktsiooni alla kuuluvates piirkondades visiteerimas käia. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 3, lk. 209.

¹⁴⁴ *quae per totum annum simpliciter et de plano, absque ulla iurisdictione sollicitae investigent, quae correctione vel reformatione sint digna, et ea fideliter perferant ad metropolitanum et suffraganeos et alios in concilio subsequenti, ut super his et aliis, prout utilitati et honestati congruerit, provida deliberatione procedant*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 6, lk. 212.

¹⁴⁵ Raimond Foreville on avaldanud arvamust, et vaatamata nõudele, ei osanud IV Lateraani kirikukogu toimumise ajal keegi mõelda iga-aastase provintsiaalkirikukogu tegelikule kokkukutsumisele ning sellega oli juba eos lämmatatud idee otsus realselt ellu viia. R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 375.

*condignam penam et fructuosam penitentiam imponant.*¹⁴⁶ Paragrahv viitab ühtlasi Gratianuse¹⁴⁷ dekreedile¹⁴⁸ 35. kaanonile *Episcopus in synodo*, mis on aluseks visitatsioonide läbiviimise õiglasele korraldusele ja tunnismeeste seadmisele. Viimane annab tõestust sellest, et antud juhul ei ole otsuse koostamisel toetunud ainuüksi ühele allikale, vaid on lähtunud mitmest õiguslikust alusest. Sarnaselt oikumeeniliste kirikukogude statuutidega seab provintsiaalsinod vaimulikele ülesandeks korrektselt järgida vastuvõetud otsuseid antud valdkonnas ning nendest möödavaatamine on karistatav.¹⁴⁹

1436. aastal Riias peetud provintsiaalsinod,¹⁵⁰ mille tekstid olid mõjutatud Baseli kirikukogu otsustest, tõi kinnitust sinodite kokkukutsumise vajadusele ning dekreetide olulisusele. Üheksas paragrahv viitab ilmselt Baseli kirikukogu 1433. aasta novembris toimunud sessioonile, kus käsitleti põhjalikult ja detailselt provintsiaalkirikukogude kokkukutsumise ja tegevuse põhimõtteid. Muuhulgas korraldati iga-aastast kirikukogu pidamise nõuet diötseesides, tehti ettekirjutusi sinodi ajakavale, kohustuslikus korras käsitletavatele teemadele (millistele tingimustele peavad vastama vaimulikud, kuidas jagada sakramente, käituda uskmatute ja “eksinutega” jne) ning karistustele, mis ootasid ees neid, kes vastavalt dekreetides fikseeritule ei toiminud.¹⁵¹

Visitatsioonide läbiviimisega on olnud tihedalt seotud prokuratsioonid ehk visiteerimisega seotud kulutused ja nende nõutamine. Olaf Sild on oma uurimuses “Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni” nentunud, et arusaadavalt pidi visiteerija koos saatkonnaga saama visiteerimise käigus vastavat

¹⁴⁶ LUB, Bd. 7, nr 690 lk. 481. Leonid Arbusow kirjutab oma uurimuses „Die Einführung der Refomation in Liv-, Est- und Kurland“, et visitatsioonide läbiviimise kohustus keskaegsel Liivimaal tulenes juba 1422. aasta Valga maapäeva otsustest, mida kahjuks siiski ei järgitud. L. Arbusow, Die Einführung der Refomation, lk. 53.

¹⁴⁷ Gratianus (surmaaasta umbes 1150), eesnimedena kasutatakse nii Johannest kui ka Franciscust. Tema teost, mida tuntakse „Decretum Gratiani“ nime all, peetakse kanoonilise õiguse alustalaks. Tõenäoliselt oli Gratianus Bologna ülikoolis tegev õppejõuna. H. Zapp, Gratian // Lexikon des Mittelalters, Bd. 4, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 1658.

¹⁴⁸ Mitmete varasemate tööde põhjal Gratianuse poolt umbes 1140. aasta paiku kokku pandud mahukas teos, mis sisaldas põhjalikku informatsiooni kiriku õiguskorralduse kohta, pealkirjastatuna autori poolt kui *Concordia discordantium canonum*. Dekreet oli kanoonilise õiguse, kui teoloogiast eraldiseisva teadusharu kujunemise baasiks. H. Zapp, Decretum Gratiani // Lexikon des Mittelalters, Bd. 3, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 625.

¹⁴⁹ LUB, Bd. 7, nr 690 lk. 481. Vrd. *Quisquis autem hoc salutare statutum neglexerit adimplere, a suis beneficiis et executione officii suspendatur, donec per superiori arbitrium eius relexetur*. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 6, lk. 212.

¹⁵⁰ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 81-87.

¹⁵¹ N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence (1438-1445) // Decrees of the Ecumenical Councils*, <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/FLORENCE.HTM> (17.05.2006), lk. 42-44 (edaspidi N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*).

ülalpidamist, mille kandmise kohustus langes peamiselt küll kohalikele vaimulikele,¹⁵² kuid millega olid kindlasti seotud ka piirkonna elanikud. Oikumeeniliste kirikukogude statuute vaadates selgub, et teema on olnud aktuaalne läbi keskaja ning pea igal kontsiilil on sellele tähelepanu pööratud.

1428. aasta Riia sinod peatub prokuratsioonidel ühes dekreedis – *De prescripcionibus* – kus kinnitatakse visitatsioonide ja prokuratsioonide aegumatust. Paragrahv tervikuna jääb aga siiski suhteliselt ülevaatlikuks, mis võrreldes suurte kirikukogudega on iseenesest huvitav asjaolu – alates III Lateraani kirikukogust on oikumeenilisel tasandil teemat käsitletud üpris põhjalikult. 1179. aasta Lateraani kirikukogu kaanoniga määratleti koguni visiteerivate vaimulike poolt kaasa võtta lubatud hobuste arv ning keelati ühes võtta jahikoeri ja -linde. Visiteeritavatel piiskoppidel keelati koormata oma alluvaid maksude ja andamitega.¹⁵³ IV Lateraani kirikukogul nõuti visiteerijatelt mõõdukust ja paindlikkust prokuratsioonide sissenõudmisel.¹⁵⁴ II Lyoni kirikukogu dekreedis *De censibus et procuracionibus* keelati visiteerimistoimingu eest karistuse ähvardusel rangelt vastu võtta raha, toiduaineid või lasta see kompenseerida mõnes muus maksevahendis.¹⁵⁵ Prokuratsioonide problemaatika jääb teemana üles ka järgnevatel kogunemistel.¹⁵⁶

Samas ei anna aga ülaltoodud võrdlus põhjust väiteks, nagu oleks prokuratsioonide kogumine keskaegsel Liivimaal olnud sekundaarse tähtsusega.¹⁵⁷ Prokuratsioonid kajastuvad näiteks 1242. aastal Tartu piiskop Hermanni teates Tallinna piiskop Torkillile¹⁵⁸ ja 1259. aastal Taani kuningas Christoph I korralduses Eestimaa vasallidele.¹⁵⁹ Visiteerimistasude maksmise nõuete olemasolu kinnitavad omal moel ka

¹⁵² O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 7.

¹⁵³ Prokuratsioonide katteks oli praktikas müüdnud ka kiriku vara. COD, *Concilium Lateranense III*, nr 4, lk. 189.

¹⁵⁴ COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 33, lk. 226.

¹⁵⁵ COD, *Concilium Lugdunense II*, nr 24, lk. 303. Sama mõtet oli kajastatud varem IV Lateraani kirikukogu otsustes.

¹⁵⁶ Vienne (küll pigem vaimulike ordude visiteerimise seisukohast lähtuvalt) ja Konstanzi kirikukogude statuudid sätestasid prokuratsioonide tasumise korra ning nendega seonduvad käsud ja keelud.

¹⁵⁷ Näiteks pärineb 1241. aastast teave selle kohta, et Tartu piiskop Hermann on nõudnud sinodaalprokuratsioone. Fr. G. v. Bunge, *Urkunden-Regesten*, nr 447, lk. 37.

¹⁵⁸ Teates sisaldub informatsiooni selle kohta, mitu külimittu nisu, kaera, mitu kana või kui palju heina jne nõuab Tartu piiskop oma valdustest sinodaalprokuratsioonide katteks. Liv-, Est- und Curländisches *Urkundenbuch nebst Regesten*, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. 1, Reval, 1853, nr 194, lk. 51 (edaspidi LUB, Bd. 1).

¹⁵⁹ Prokuratsioonide sisu Tallinna piiskopi sinodaalreisideks ühe adramaa pealt. LUB, Bd. 1 nr 378, lk. 93.

13.-16. sajandil toimunud maavalduste (läänide) jagamised või kasutusse andmised ning ilmalike ja vaimulike võimude jagelused territooriumide pärast.¹⁶⁰

Kokkuvõtlikult võib öelda, et hoolimata prokuratsiooninõude vähesest kajastumisest Riia provintsiaalsinodite otsustes võrreldes oikumeeniliste kirikukogudega, on siiski põhjust toetada Olaf Silla mõttekäiku. Kohalike suurvõimude tülid prokuratsioonide pärast näitavad probleemi olemasolu. Juhul kui prokuratsioonide nõuet poleks eksisteerinud, puudunuks ka põhjus nende maksmisest keeldumiseks.¹⁶¹

3.2.3 Armulauast ja ristimisest

Katoliku kiriku seitsmest sakramendist on 1428. aasta Riia provintsiaalsinodil eraldi käsitlemist leidnud kolm: ristimine, armulaud ning abielu.

1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu pühendas 25. peatüki ristimisega seonduvale.¹⁶² Oluliseks teeb dekreedid asjaolu, et see on kirja pandud eelkõige lihtrahvast silmas pidades, andes nii informatsiooni Liivimaa talurahva kommete kohta. Mainitakse, et pikka aega levinud laste ristimata jätmine on seadnud ohtu inimeste hinged ning selle kõrvaldamine on vaimulikkonna soov. Seepärast tuli vastsündinud ristida, hoolitsedes nii nende uuestisünni eest. Samuti pidi ristimistalitus austusega läbi viidama. Liturgiliselt pidi kasutatama tavapäraselt: “Mina ristin sind Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel, Aamen.”¹⁶³ Vaimulike kohustuseks oli inimeste teavitamine ristimise vajalikkusest. Ristimistalitus tuli läbi viia normide kohaselt ja vastavalt kehtivale korrale. Näiteks oli ette nähtud salvimisõli kasutamine, mida ilmalikud väidetavalt (*quod a laycis extitit pretermisum*) üldjuhul ei kasutanud. Lisaks reglementeeriti kõne all olevas dekreedis, kuidas talitada juhul, kui lapsed on jäänud kas tunnustatud korra järgselt ristimata või olid juba ristitud.¹⁶⁴

Paragrahv *De cognatione spirituali* lisab antud teemasse informatsiooni vaimseid sugulussuhteid silmas pidades. Taas kinnitati vaimulike olulisust, kuna nemad ainsana võisid sõlmida ja olla tunnistajaks iseloomult lihhalike ühenduste – ristivanema roll ja

¹⁶⁰ Olaf Sild on visitatsioonide ja prokuratsioonide nõutamise näidetel põhjalikumalt peatunud uurimuses Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 22-24. Tülidest maade jagamise ning nende kasutusse andmise kohta vt. näiteks Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, Bd. 3, Reval-Dorpat, 1857, nr 1585, lk. 183 (edaspidi LUB, Bd. 3); Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, Bd. 4, Reval-Dorpat, 1859, nr 1696, lk. 23 (edaspidi LUB, Bd. 4); LUB, Bd. 6, nr 298a, lk. 15, nr 825b, lk. 39.

¹⁶¹ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 24.

¹⁶² Dekreet kannab pealkirja *De baptismo et ejus effectu*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 481.

¹⁶³ *ego baptizo te in nomine patris, et filii et spiritus sacti, amen*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482.

¹⁶⁴ Juba õigusjärgselt ristitud lapsi ei pidanud uuesti ristima; kes olid ilma jäänud kiriklikust ristimistalitusest, pidid selle kindlasti saama ning need, kes ei olnud veel üldse ristitud, tuli vastavalt korrale ristida. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482.

abielulised sidemed – loomisele inimeste vahel. Vaid preester suutis toiminguid läbi viia rangelt kaanonitest kinni pidades. Iseäranis heideti talurahvale (*presertim rustici*) ette, et nad on oma ükskõiksuse tõttu sakramentide vastuvõtmisest eemaldunud. Toimunud kirikukogust alates pidid kõik kaheteistkümnenda eluaasta künnise ületanud isikud neist edaspidi osa saama. Käsu täitmatajätmine muutus karistatavaks, kuid konkreetseid karistusviise dekreet ei täpsusta.¹⁶⁵

Teiseks mainitud armulaua teema ei anna aga uut teadmist keskaegse Liivimaa lihtrahva kohta, vaid keskendub pigem armulauatalituse tehnilisele küljele. Kirikukogu tundis muret, et vaimulikkonna järelvalve armulaua läbiviimiseks vajalike “instrumentide” (salvimisõli, altari kardin, vaimuliku riietus) üle on nõrgenenud ning nende eest ei kanta piisaval määral hoolt. Nii pandi klerikutele südamele, et euharistia läbiviimiseks vajaminev peab olema hästi hooldatud ning need, kes seda nõuet ei täida, ei sobi ka oma ametisse.¹⁶⁶ 1436. aasta Riia provintsiaalsinod lisis euharistia peatükile täiendavalt, et armulaua instrumentarium ei tohi olla ilmalike valduses.¹⁶⁷

Vaadeldes keskaegseid oikumeenilisi kirikukogusid võib öelda, et üldjuhul ei leidunud nende dekreetides Riia provintsiaalsinodi otsustele sarnaseid käsitusi – vähemalt selles osas, mis puudutab viimaste detailsust ja esitlusviisi. Tõsi, sakramentide temaatika läbis dekreete, kuid seda erinevas kontekstis ja hajutatult. Kõige lähedasemad statuudid Riia provintsiaalkirikukogude paragrahvidele ristimise ja armulaua kohta võib leida IV Lateraani kirikukogu statuutidest 20 – *De chrismate et eucharistia sub sera conservanda*¹⁶⁸ ja 21 – *De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando*.¹⁶⁹ Teatud mõttes sarnanes ristimist puudutavale Riia

¹⁶⁵ Dekreet 34. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 486.

¹⁶⁶ *De custodia eukaristie*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482.

¹⁶⁷ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 86.

¹⁶⁸ IV Lateraani kirikukogu dekreet nõudis, et kogu ristimise ja armulauaga seotud atribuutika tuleb hoida kindla valve all ja lukustatult selleks, et ükski jultunud käsi ei pääseks nende kaudu korda saatma koledaid ja jumalakartmatuid tegusid. Need, kes ei suutnud tagada nimetatud asjade kaitstust, tuli kolmeks kuuks oma ametist tagandada. Juhul, kui ristimise ja armulaua atribuutikaga midagi juhtuma oleks pidanud, tuli vastutajat veelgi karmimalt karistada. Karistuse vorm ei olnud viimase puhul kindlaks määratud. *Statuimus ut cunctis ecclesiis chrisma et eucharistia sub fideli custodia clavibus adhibitibus conserventur, ne possit ad illa temeraria manus extendi, ad aliqua horribilia vel nefaria exercenda. Si vero is ad quem spectat custodia, ea incaute reliquerit, tribus mensibus ab officio suspendatur, et si per eius incuriam aliquid nefandum inde contigerit, graviore subiaceat ultioni*. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 20, lk. 220.

¹⁶⁹ Kaanon ei kattu 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi 26. dekreediga vaid sätestab, et usklikud, kes on jõudnud vastavasse ikka, peavad vähemalt korra aastas käima pihil ning saama osa armulauatalitusest (vähemalt lihavõtete ajal). Vastasel juhul ei tohtinud nad üle kiriku läve edaspidi astuda ja nad pidid ka ilma jääma kiriklikest matustest. Otsus tuli avalikustada kirikutes. Ühtlasi anti vaimulikele juhiseid pihi vastuvõtmiseks ja kehtestati nõuded pihtija kohtlemiseks ning tema süütegude analüüsimiseks. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 21, lk. 221. Oluline on, et Riia sinodi dekreedid pihti antud põhjalikkusega ei kajastanud.

dekreedile ka Vienne kirikukogu statuut, kus kinnitati, et on olemas ainult üks ristimine, nagu on olemas ainult üks Jumal ja üks usk.¹⁷⁰ Ent kuna konstateering oli kirja pandud erinevate teoloogide arvamusi ristimise kohta silmas pidades, ei saa seda seetõttu näha ka 1428. aasta Riia sinodi statuudi lähtealusena. Teisel Lateraani kirikukogul olid euharistia ja ristimine arutelu all juba hereesia kontekstis.¹⁷¹ IV Lateraani kontsiili 44. dekreet kõneles lisaks ülal mainitud 20. paragrahvile, et ilmalikud ei tohi omastada kiriku vara,¹⁷² kuid see seostub Riia provintsiaalkirikukogude armulaua dekreeidi sisuga ainult kaudselt.

3.2.4 Abielust

Abielu pühaduse alused on fikseeritud Vanas Testamendis. Oma olemuselt kujutab see endast Jumala tahet ja sümboliseerib Looja seotust rahvaga. Apostel Pauluse järgselt on kristlik abielu kujund ja refleksioon Kristuse, kui Jumala poja müstilisest¹⁷³ suhestusest kirikusse.¹⁷⁴ Seetõttu saavad abielu kui kirikliku toiminguga kaudu kirjeldatud kõrgemast müstilisest sidemest osa ka abiellu astunud kiriku alamad, andes sellele omakorda inimliku mõõtme.¹⁷⁵ Paavst Aleksander III (1159-1181) on kirjutanud Salerno peapiiskopile, et abielu eeldused loob vastastikune nõusolek, kuid side kahe inimese vahel on täiuslik ning lõplikult lahutamatu alles pärast abielu kroonimist¹⁷⁶ kiriklikult.

¹⁷⁰ *Ad hoc baptisma unicum baptizatos omnes in Christo regenerans est, sicut unus Deus ac fides unica, ab omnibus fideliter confitendum, quod celebratum in aqua in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, credimus esse tam adultis quam parvulis communiter perfectum remedium ad salutem.* COD, *Consilium Viennense*, nr 1, lk. 337.

¹⁷¹ COD, *Consilium Lateranense II*, nr 23, lk. 178.

¹⁷² COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 44, lk. 230. Sama on arutelu all olnud II Lyoni kirikukogul, mida kajastab dekreet *De rebus ecclesiae non alienandis*. COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 22, lk. 301-302. Ka viimane ei haaku sisu poolest Riia provintsiaalsinoditel kirjapanduga. Märkida tuleb sedagi, et Riia dekreedid ristimisest ja armulaust olid iseseisvad peatükid. Kiriku vara võõrandamise ja ilmikute kätte langemise kohta eksisteerisid lisaks eraldiseisvad otsused. Vt. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 472-494.

¹⁷³ Terminile „müstiline“ on soovitatud lähenda selle sõna tähendust piiritlemata ning saada sellest aru kui kõigest, mis „pärib müstilistest traditsioonidest või mis kuulub müstilise vagaduse iseloomulike vormide juurde“. Aquino Thomase ja Bonaventura järgi on see „kogemusele põhinev jumalatumetus“. C. Andresen, A. M. Ritter, *Kristluse ajalugu I/2. Varakeskaeg – Kõrgkeskaeg*, Tartu, 2000, lk. 300.

¹⁷⁴ Vastav lause on toodud näiteks ka Firenze kirikukogu kaheksanda sessiooni otsustes 22. novembrist 1439. aastal: „...abielu lahutamatus, kuna see tähistab Kristuse ja kiriku nähtamatut liitu.“ N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*, lk 15.

¹⁷⁵ J. Neuner, J. Dupuis, *Matrimony // The Christian Faith in the doctrinal documents of the Catholic Church*, ed. J. Dupuis, New York, 1996, lk. 711 (edaspidi J. Neuner, J. Dupuis, *Matrimony*).

¹⁷⁶ J. Neuner, J. Dupuis, *Matrimony, The Christian Faith*, lk. 714.

Abielu, perekondlikud väärtused ja sellega seotu läksid keskajal üle kiriku kompetentsi.¹⁷⁷ Oikumeenilistest kirikukogudest reguleerisid abieluga seostuvat eelkõige Lateraani kirikukogud. Kirikukogude lõikes on võimalik eristada dekreete, mis korraldasid vaimulike suhteid vastassugupoolega ning dekreete, mis puudutasid ilmalikke abielusid. Antud tööle püstitatud eesmärkidest tulenevalt, peab siinkohal abielu kui institutsiooni käsitlevaid statuute võrdlema ilmalikust seisukohast lähtuvalt.

Esimese ja teise Lateraani kirikukogu dekreetidest võib leida keelu veresugulaste vahel sõlmitud abielude kohta, kuna see on nii vaimulike kui ka ilmalike seadustega keelustatud ja häbiväärne.¹⁷⁸ Eriti olulisena tõstatus abielu küsimus IV Lateraani kirikukogul. Kolm dekreeti – *De restricta prohibitione matrimonii*, *De poena contrahentium clandestina matrimonia* ja *De testimonio de auditu reprobando in causa matrimonii* – olid selle väljenduseks.¹⁷⁹ Kui varasemad kirikukogud olid keelanud sugulaste vahelised abielud kuni seitsmenda astmeni, siis nüüd said lubatuks need liidud, mis sõlmiti mehe ja naise vahel, kelle sugulusaste ulatus kaugemale kui neljanda astme sugulussuhe. 51. statuut keelustas salajased abielud¹⁸⁰ ja kohustas preestreid mitte viibima sellise abielu sõlmimise juures. Vaimulikud, kes eirasid paragrahvis toodut, pidid kolmeks aastaks jääma ilma oma volitustest ning neid pidi karistatama isegi rangemalt, kui seadus seda ette nägi.¹⁸¹ Eelnevate näidete ja kogemuste põhjal nõudis kontsiil ühtlasi seda, et abielude sõlmimisel ei võetaks arvesse tunnistajaütlustena kuulujutte. Seda enam, et inimelu lühiduse tõttu ei ole sugulusastmed seitsmendast põlvest kaugemale tõestatavad ja et liidud sugulaste vahel olid kõneallevast kontsiilist teatud astmest alates lubatud. Erandjuhtumid olid antud valdkonnas siiski olemas.¹⁸² Edaspidise suhtes tuleks arvesse võtta ka 52. statuudi lõpulauset abielu kohta, mis ütleb

¹⁷⁷ T. Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*, New York-London-Toronto-Sydney-Auckland, 1990, lk. 137 (edaspidi T. Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*).

¹⁷⁸ COD, *Consilium Lateranense I*, nr 9, lk. 167; *Consilium Lateranense II*, nr 17, lk. 177.

¹⁷⁹ Sugulaste vaheliste abielude sõlmimise reguleerimine toimus hingehoiulistel kaalutlustel. R. Foreville, *Lateran I-IV*, lk. 360-361.

¹⁸⁰ Abielu sõlmimine pidi olema piisava etteteatamisajaga kirikutes preestri poolt välja kuulutatud. Samuti oli vaimulikel kohustus välja selgitada, kas abielu sõlmimisel on mingisuguseid takistusi: *statuimus ut cum matrimonia fuerint contrahenda, in ecclesiis per presbyteros publice proponantur, competentis termino praefinito, ut infra illum qui voluerit et valuerit legitimum impedimentum opponat. Et ipsi presbyteri nihilominus investigent, utrum aliquod impedimentum obsistat*. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234. Juhul kui neid esines, pidi abielu sõlmimisega ootama seni, kuni antud vallas on leitud lahendused.

¹⁸¹ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234.

¹⁸² Kontsiilil reguleeriti ka tunnistajate usaldusvääruse küsimust (tunnistama pidi vande all) ning nende kohustusi. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 52, lk. 235.

*Tolerabilius est enim aliquos contra statuta hominum copulatos dimittere, quam coniunctos legitime contra statuta Domini separate.*¹⁸³

Vienne kirikukogu otsustes mainiti abielu vaimulike benefiitside kontekstis ning ekskommunikatsiooni rakendamisest lähtuvalt.¹⁸⁴ Lyoni kirikukogudel ja Konstanzi kontsiilil abielu sakramenti otseselt ei puudutatud.

1428. aasta Riia provintsiaalsinod pidas kõne all olevat teemat tarvilikuks käsitleda neljas statuudis.¹⁸⁵ Paragrahvide päised näitavad selgelt, et alusmaterjalina on kasutatud IV Lateraani kirikukogu vastavasisulisi dekreete.

De clandestina desponsacione kordab salajaste abielude häbiväärsuse ideed ning seab rõhuasetuse abielude seaduspärasele sõlmimisele ettekuulutamisajaga. Analoogselt IV Lateraani kirikukoguga seatakse vaimulikele nõue kontrollida, kas abielule on mingisuguseid takistusi ning antakse käsk need võimaluse korral kõrvaldada. Statuudist mitte kinnipidamisel jäeti vaimulik(ud) kolmeks aastaks ilma oma volitustest. Uudsena leiab kaanonist aga nõude karistada kõiki neid, kes varjavad põhjuseid, miks konkreetset abielu sõlmida ei saa. Samuti määratletakse, et salaja abiellunute ühendusest sündivad lapsed on ebaseaduslikud (*soboles, ex tali conjuncione suscepta, prorsus illegittima est censenda*).¹⁸⁶

Dekreedi *De consanguinitate et affinitate* tekstis viidati Vienne kirikukogule kui algallikale. Sisuliselt püüti kontrolli alla saada abielude sõlmimist, keelates sugulaste vahelised abielud teatud astmes ning esitades vaimulikele nõude mittelubatud abielusid sõlmida. Vienne kirikukogu mõjutusel on statuuti sisse kirjutatud resolutsioonid, et kiriklikust kogukonnast tuleb keeldu eiranud abielupaarid niikauaks välja heita, kuni nad oma viga alandlikult tunnistavad, end lahutada lasevad ja andeksandmise poole püüdema hakkavad. Samuti peavad vaimulikud pöörama tähelepanu sellele, et ekskommunikatsioonid tehakse teatavaks ka laiemale avalikkusele.¹⁸⁷

Peatükk *De sponsalibus et matrimoniis* on 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreete üldiselt silmas pidades mahukas peatükk, mis sarnaselt teiste nimetatud valdkonda puudutavate dekreetidega püüdis hoida abielu ja selle sõlmimist

¹⁸³ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 52, lk. 235.

¹⁸⁴ COD, *Consilium Viennense*, nr 6, lk. 339, nr 31, lk. 363.

¹⁸⁵ *De sponsalibus et matrimoniis* – dekreet number 32, *De clandestina desponsacione* – dekreet 33, *De cognacione spirituali* – dekreet 34 ning *De consanguinitate et affinitate* – dekreet 35. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 484-486.

¹⁸⁶ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 485. Viimast kordab ka IV Lateraani kirikukogu. COD, *Concilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234

¹⁸⁷ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 486. Vienne kirikukogu otsustes kajastati teemat paragrahvis 31. COD, *Consilium Viennense*, nr 31, lk 363.

kirikuõiguslikes raamides. Muuhulgas korrati IV Lateraani kontsiilil sätestatud, kus neljanda ja sellest kaugema astme sugulaste vahelised abielud olid lubatud. Lisanduvalt pöörati tähelepanu sellele, et konkreetse abielu sõlmimist takistavatest põhjustest tuli viivitamatult teada anda. Juhul kui takistus ilmnes peale laulatamist, pidi abielu tühistatama. Õigusvastaste abielude sõlmijale oli karistuseks ette nähtud ekskommunikatsioon.¹⁸⁸

Olgugi, et viimasena nimetatud dekreet järgis põhijoontes varasemate oikumeeniliste kirikukogude abielude kohta käivat sõnastust, võib selle kõrval leida rõhutatult Riia peapiiskopi alamatele (viimast nii vaimulikele kui ka lihtrahvale) suunatud. Kuna abielude seadusekohane sõlmimine oli kihelkondade kleruse pärusmaa, prooviti võimalikke vigu siin vältida. IV Lateraani kirikukogu otsuses fikseeritud abielude sõlmimist takistavatest teguritest ühtemoodi arusaamiseks, tehti kõikide kihelkondade kirikute eestseisjatele karistuse ähvardusel ülesandeks vähem kui kuue kuu jooksul koostada Johannes Andrea¹⁸⁹ *Summa* põhjal nimekiri takistustest, millistel põhjustel abielu sõlmida ei saa ega tohi.¹⁹⁰ Leonid Arbusow on kirjutanud, et taolise nimekirja kokkupanek kiriku süsteemis tervikuna oli raske just erinevate abielu takistavate (sugulusastmed ja nende jälgimise keerulisus) tegurite rohkusest tulenevalt.¹⁹¹

Mis puudutas rahvast, siis nägi statuut ette, et kedagi ei tohtinud vastumeelselt abiellu sundida. Kahe inimese liit pidi olema väärikas ühendus. Samuti heideti kohalikele abiellujatele ette, et tihtipeale kohkutakse tagasi laulatuse sõlmimise ees, pannes sellega toime moraalse väärteo. Erilisena tuleks välja tuua provintsiaalsinodi dekreedid, kus räägitakse sellest, et lihtrahva seas (*inter rusticos*) levib mehe ja naise vaheline pikalt "lihalises ühenduses" kokkuelamise tava, olles andnud teineteisele sellekohase salajase tõotuse. Samuti esineb mõnikord juhtumeid, kus kokku elavad inimesed ei karda abielurikkumisi või lähevad erimeelsuste tõttu üldse lahku. Seejuures säilib võimalus, et nimetatud kaks inimest mingist hetkest taas ühinevad. Põhjusena tuuakse välja, et rahvas arvab ekslikult, nagu kiriku palge ees sõlmitud abielu ei oleks

¹⁸⁸ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 485.

¹⁸⁹ Elas ja tegutses aastatel ~1270-1348. Üks kuulsamaid dekretaliste. Õppinud rooma õigust ja kanoonilist õigust, millest viimast õpetas Bologna ülikooli juures. Tegutsenud ka diplomaadina. H. Zapp, Joannes Andreae // Lexikon des Mittelalters, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 555.

¹⁹⁰ *Ut quilibet rector ecclesie parochialis infra sex menses a publicatione presencium sub pena suspensionis ab executione sacerdotalis officii sibi scribi procuret brevem et utilissimam summulam Joannis Andree, ..., brevissime comprehendentem omnes casus et impedimenta, qui vel que circa contactum matrimonii accidere possunt vel oriri.* LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 484.

¹⁹¹ L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 61.

kehtiv ning ei pinguta seetõttu oma kooselule kirikliku õnnistuse saamise nimel piisaval määral. Nii pandi kõikide kihelkondade vaimulikele südamele pidada arvestust ning jälgida hoolsalt kanoonilisele õigusele põhinevate abielude sõlmimise üle.¹⁹²

Baseli kirikukogu ajal 1436. aastal toimunud Riia provintsiaalsinod ei toonud keskaegse Liivimaa kontekstis abielu kohta midagi uut. 14. statuudis räägitakse vaid sellest, et 1428. aastal preestritele ülesandeks tehtud abielu sõlmimist puudutavatest takistustest nimekirja koostamine on hooletusse jäetud ning karistuse ähvardusel nõutakse olukorra parandamist.¹⁹³

Arvestades asjaolu, et 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreetides kajastus abielu temaatika neljal korral 48-st ning 1436. aastal ühel juhul 17-st, võib öelda, et sakramendiga seotud valdkond oli Liivimaa klooruse jaoks olulise tähtsusega. Tekstides esines mitmel juhul oikumeeniliste kirikukogude mõtete kordamist erineva lähenemisnurga alt, nagu näiteks sugulastevahelised abielud, liidud, mida ei saa sõlmida tulenevalt erinevatest takistustest, karistuse vormid, preestri rolli ja kanoonilise õiguse rõhutamine abielude sõlmimisel jne. Sisuliselt järgiti enim 1215. aastal toimunud IV Lateraani kirikukogul vastu võetud juhiseid. Samas esines aga otsustes ka üpris palju sellist, mis oli otseselt suunatud kohalikule rahvale ning reflekteeris muuhulgas lihtrahva seas levinud tavasid.

3.2.5 Matustest

Üllatav on asjaolu, et keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude dekreetidest matuste korraldamise ja matmise temaatikat otsides, leiab antud valdkonna kohta väga vähe informatsiooni. Lateraani ja Lyoni kirikukogude kaanonites mainitakse peamiselt juhtumeid, mil keegi tuleb kristlikest (*resp* kiriklikest) matustest ilma jätta. Kiriklike matuste korraldamise keelustamine on nendes paragrahvides muudetud

¹⁹² *Quia in nonnullis nostre provincie partibus sepe sepiusque contingit, presertim inter rusticos, quod legitime per verba de presenti vel quandoque per verba de futuro, carnali copula subsecuta, matrimonialiter conjuncti, qui eciam sepe diu sibi cohabitaverant, quandoque utroque conjuge consenciente, nonnumquam uno conjugum volente et altero dissenciente, abinvicem diffugiunt et recedunt, aliis copulati aut alias vitam dissolutam seu fornicariam ducere non verentur, quorum aliqui sibi hoc false licere putant ex eo, quia coram presbitero in facie ecclesie, non recepta ab eo sollemni benedictione contraxerunt, unde credunt, ob hoc matrimonium verum et ratum non subsistere, minime attendetes, quod illi, quos Deus conjunxit, nec per se nec per alios poterint abinvicem separari, omnibus parrochialium ecclesiarum rectoribus precipimus et mandamus, ut de hujusmodi hominibus in suis parrochis, et presertim a sibi confitentibus, diligenter inquirant et, si tales repperint, ipsos ad suos conjuges redire coherceant et inductant aut ipsos nominatim apud suos ordinarios, ut ipsi de remedio provideant, non differant accusare.* LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 485.

¹⁹³ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 86.

karistusvahendiks.¹⁹⁴ Välja on toodud ka need korrad, kus on peetud vajalikuks teatud vaimulikel matuste läbiviimine keelata.¹⁹⁵ 1318. aastal anti Vienne kirikukogul matmise õigus minoriiitidele,¹⁹⁶ Konstanzi kirikukogul ei käsitletud matusetalitusega seotut üldse. Toodud informatsioon annab seega tunnistust sellest, et oikumeenilised kirikukogud alates I Lateraani kontsiilist ja lõpetades Konstanzi kontsiiliga, ei näinud vajadust valdkonna põhjalikumaks ja täpsemaks reguleerimiseks. Lisaks tuleb tähelepanekuna mainida, et matuse ja matmise teema piirdus põhiliselt vaimuliku ringkonnaga ning lihtrahva tasandile üldjuhul ei laskutud.

Seda huvitavam on keskaegse Liivimaa kirikuloo seisukohast 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreet *De sepulturis*,¹⁹⁷ milles joonistuvad selgelt välja kaks osa – esimene pool orienteeritud klerikutele, teine talurahvale.

Kooskõlas õigusega pidid piiskopid toetama alamaid vaimulikke nende ülesannete täitmisel. Need, kelle vaga kohus oli toimetada palvusi surnute eest, pidid hoolikalt jälgima, et kaheksa päeva pärast diötsesaani või vaimuliku surnuks tunnistamist peetakse surnuvahti ja missat selleks, et lahkunu hing rahu saaks. Ühtlasi pidi 40 päeva möödudes surnu maisesse kehasse sisenema Issandas puhkav halastus.

Vaatamata sellele, et ükski oikumeeniline kirikukogu ei olnud nii detailselt vaimulike tegevust reguleerinud, on samas vähe tõenäoline, et Liivimaa klerikud ka ise antud valdkonnas nii põhjalikke otsuseid välja mõtlema ning sisse viima hakkasid. Ilmselt lähtusid 1428. aasta sinodil osalejad dekreeidi koostamisel mõnest muust alusdokumendist, mille kindlakstegemine ei ole aga käesoleva töö raames võimalik.

Küll aga on dekreedis oluline teine ning täiesti eraldiseisev, kui mitte öelda lausa omapärane lõik, mis kirjeldab talurahva matmiskombestikku. Selle kohaselt järgivat neofüüdid¹⁹⁸ ehk talupojad ikka veel esivanemate vääraid tavasid, suhtudes põlglikult

¹⁹⁴ Näiteks kästi teise Lateraani kirikukogu otsusega kristlikest matustest ilma jätta liigkasuvõtjad COD, *Consilium Lateranense II*, nr 13, lk. 176 ja süütajad *Ibid.* nr 18, lk. 177. Liigkasuvõtjate kohta käivat otsust korrati ka III Lateraani kirikukogu kaanonis nr 25. COD, *Consilium Lateranense III*, nr 25, lk. 199. IV Lateraani kirikukogu otsusega, ei tohtinud korraldada kristlike matuseid neile, kes ei käinud regulaarselt pihil. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 21, lk. 221. Kolmandal ja neljandal Lateraanil keelati kristlike traditsioonide kohaselt ja kristlaste hulka mätta hereetikuid. COD, *Consilium Lateranense III*, nr 27, lk. 200; *Consilium Lateranense IV*, nr 3, lk. 210. II Lyoni kirikukogul ei lubatud kristlike tavade järgi mätta neid liigkasuvõtjaid, kes pole ennast täielikult rehabiliteerinud. Vastavalt III Lateraani kirikukogu 25. dekreedile pidid saama karistatud kõik need, kes keelust üle astusid. COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 27, lk. 306.

¹⁹⁵ COD, *Consilium Lateranense III*, nr 9, lk. 192. Matuseid ei tohtinud läbi viia need vaimulikud, kes on saanud oma benefiitsid ilmiku käest. II Lyoni 23. dekreediga keelati matusetalituste pidamine ordude liikmetel, kellel puudub paavsti poolt selleks antud luba. COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 23, lk. 303.

¹⁹⁶ COD, *Consilium Viennense*, nr 10, lk. 343.

¹⁹⁷ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 479.

¹⁹⁸ Neofüütidest vt. Tiina Kala artiklit „Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajat pilgu läbi”.

kiriklikesse surnuaedadesse ning mattes eelkäijate kombel surnuid pühitsemata paikadesse – lagendikele ja metsadesse. Samuti korraldavat nad kirikutes ja surnuaedades ohvrisöömaaegu, kus surnud esivanematele ja sõpradele pandavat haudadele leiba ja juua, lootes selle kaudu lohutust leida. Vaimulikele tehti toodust tulenevalt ülesandeks näidata selliste rikkumiste suhtes üles põlgust ning kutsuda uskmataid tagasi pöörduma kristlike tavade rüppe. Eksinud tuli kindlalt tagasi usu juurde juhtida. Kõiki neid, kes õigusjärgselt matuseid ei korraldanud, tuli karistada kas ekskommunikatsiooni, interdikti või avaliku hukkamõistmisega.¹⁹⁹

3.2.6 Kirikupühade ja pühapäeva pühitsemisest

Lihtrahva allumatusetele kiriklike tavade järgimisel osutab ka 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi üheksas statuut *De feriis*. Dekreedi sissejuhatuses hurjutatakse talupoegi või orje (*rusticos sive servitores*), et need ei kuuletu Uues ja Vanas Testamendis kirjapandule ja ei tähista seitsmendat nädalapäeva puhkepäevana, vaid kogunevad vastu Jumala ning kiriku tahtmist raskeid töid tegema. Vältimaks sellist käskude eiramist, nähti karistusena ette ekskommunikatsioon. Samas on statuudis huvitav asjaolu, et järgnev lause pehendas ähvardust – ekskommunikatsiooni eesmärgiks oli pigem senise praktika väljajuurimine, mitte alamate poolt tehtava töö alahindamine.²⁰⁰ Ent kirikupühad olid (dekreedi kohaselt) siiski ette nähtud palvetamiseks ja missadel käimiseks. Nendel päevadel keelati talupoegadel tegeleda kauplemisega, ettekirjutuste järgi pidi nad seda tegema aegadel ja korras, mis oli kiriku poolt ette nähtud.

Lisaks oldi dekreedis mures, et paljud kristlased ei pea jumalakartmatul moel kinni Jeesuse Kristuse sünni tähistamisest, vaid pigem salgavad Kristuse, kui Jumala ainusündinud poja, päästja ja lunastaja sünni ning ei austa teda piisaval määral, mängides põlastusväärset kombel missadel ja teisel kiriklikel talitustel täringuid. Jumala viha kartuses sätestati seepärast, et taolised jumalateotuslikud näitajad kahjustavad rängalt kiriku distsipliini ja olgugi, et selle eest võiks karistuseks määrata rahatrahvi, on siiski õiglasemaks karistusviisiks ekskommunikatsioon. Vaimulikud, kes hoidusid kõrvale kirikukogu otsuse täideviimisest ning sallisid nimetatud tegevusi, pidid

¹⁹⁹ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 479.

²⁰⁰ *Nostre tamen intencionis non est velle prohibere, qominus imminente urgente necessitate, ut quia res esset omnino tempore peritura, operi servili intendere liceat temporibus antedictis.* LUB, Bd. 6, nr 690, lk. 474.

karistuseks ilma jäetama benefiitsidest. Kirikukihelkondade vaimulikele tehti ülesandeks tähistada avalikult advendiaega.²⁰¹

Keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude otsustes kirikupühade ja pühapäevade pühitsemine ülaltoodud kujul ei kajastu. Antud teemasse sobituksid kõigest II ja III Lateraani dekreedid – vastavalt 12 ja 21 – kuid need räägivad Jumalarahust. Määratletakse ära perioodid, mil tuleb kinni pidada rahukokkulepetest (näiteks neljapäeva päikeseloojangust päikesetõusuni esmaspäeva hommikul, advendiajast kolmekuningapäevani) ning kirjeldavad tegevuskäike ja karistuse liike juhuks, kui kirikukogu nõuetest kinni ei peeta. Nagu tavaliselt oli viimasteks ekskommunikatsioon, naaberpiiskoppide teavitamine väljaheidetust või -heidetutest, kes omakorda pidid rangelt jälgima enda ametikoha kaotamise ähvardusel otsuse täitmist jne.²⁰²

Oluline on, et ka 1436. aasta Riia provintsiaalsinod tuli oma teises statuudis veelkord kirikupühadest kinnipidamise juurde tagasi, viidates esmalt Vanale Testamendile ja seejärel Baseli kirikukogu otsusele, mis keelas kirikupühade ajal pühades paikades tegeleda kauplemisega²⁰³ ning manitses rahvast hukkamõistmise ähvardusel müüdavaid kaupu kirikule annetama.²⁰⁴ Tõenäoliselt oli siinkohal tegemist viitega Baseli kirikukogu 1434. aasta septembris toimunud sessioonile, kuid seejuures on iseäranis huvitav asjaolu, et sellisel juhul pidi Riia otsuse inspiratsiooniallikaks (Riia 1436. aasta statuut ei täpsusta oikumeenilise kirikukogu sessiooni) olema Baseli kontsiili otsus, mis puudutas juutide ja neofüütide ohjamist. Muuhulgas fikseeriti viimatinimetatus, et juudid ja teised uskmatud tuleb kristlastest rangelt lahus hoida ning vältida igasugust nendevahelist kokkupuudet. Samuti ei tohtinud nad omandada haridust, osta raamatuid ja kristlikku sümbolikat ning pidid eristuma kristlastest ka riietuse poolest.²⁰⁵ Baseli statuudi sisu lähemalt vaadates võib aga siiski väita, et paragrahv oli suunatud pigem juutidele, mis andis kirikukogule ajendi keelata töötamine ja kauplemine pühapäevadel ning teistel kirikupühadel.²⁰⁶ Oli ju kauplemine ennekõike juutidele omistatud iseloomulik tegevus.

²⁰¹ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 474.

²⁰² COD, *Consilium Lateranense II*, nr 12, lk. 175-176; COD, *Consilium Lateranense III*, nr 21, lk. 198.

²⁰³ Vastavasisuline nõue – kauplemine on keelatud kirikutes ja surnuaedades – oli fikseeritud ka II Lyoni kirikukogu dekreedis *De immunitate ecclesiarum*. COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 25, lk. 304.

²⁰⁴ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 84.

²⁰⁵ N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*, lk. 47-48.

²⁰⁶ *On Sundays and other solemn festivals they should not dare to have their shops open or to work in public*. N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*, lk. 48.

Kõrvutades siinkohal Baseli kirikukogu statuuti Riia 1428. ja 1436. aasta otsustega, ei saa nende põhjal järeldada, et Riia otsustes oleks silmas peetud juute. Nagu eelpool mainitud sai, kasutati kauplemisest kõneledes 1428. a Riia paragrahvis sõnu *rusticus* ja *servus*.²⁰⁷ Kas Liivimaa kleerus tõmbas võrdusmärgi juutide ja kohaliku lihtrahva vahele, kuulusid nad vaimulike mõistes ühte ühiskonnakihti või oli see lihtsalt traditsioon? Ning mis ajendas Liivimaa kirikuteenreid kasutama lihtrahva elutegevust korraldavates paragrahvides mõtteid oikumeeniliste kirikukogude juute puudutavatest otsustest? Põhjanevat vastust on siinkohal keeruline anda.

1436. aasta Riia provintsiaalsinodi otsuse aluseid otsides, võis Baseli kirikukogule viitamine antud teema puhul esiteks olla täiesti juhuslik. Teisalt võis see tuleneda Baseli kirikukogu vahetust toimumisest ja tõigast, et Baseli kontsiil oli kirikukogu, millel Liivimaa vaimulikud osalesid. Siinkohal võiks mainida lisanduvalt, et Baseli otsused pühapäevade ja kirikupühade kohta ei olnud oma olemuselt originaalsed, vaid kätkesid endas IV Lateraani kirikukogu juutide temaatikat. Viimase tõttu ei ole välistatud võimalus, et IV Lateraani kirikukogu 70. statuut *Ne Iudaei publicis officiis praeficiantur*, kus korraldi Toledo kirikukogu keeldu juutidel pidada avalikke ameteid (sealhulgas tegeleda kauplemisega), oli tegelikult Riia otsusesse adapteeritud – seda enam, et statuut lõppes sõnadega *Hoc idem extendimus ad paganos*.²⁰⁸ Ühtlasi on võimalik, et fikseeritu lihtsalt sobis kohalikesse oludesse. Kuna oikumeeniline tasand oli probleemi olemasolu juba teadvustanud, juute ning paganaid oli varemgi koos käsitletud, siis ei nähtud selles midagi imelikku, kui üle-euroopaliste kontsiilide otsustest võeti kasutusele ainult see pool, mida parajasti vajati. Pealegi, 1436. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreedis fikseeriti keelud antud valdkonnas umbisikuliselt ning see laseb ainult oletada, et tegemist oli 1428. aasta statuudi jätkuga või kordamisega.²⁰⁹

Kokkuvõtlikult võib aga öelda, et pühapäevade ja kirikupühadest kinnipidamise nõue võis küll algselt lähtuda oikumeenilistest kirikukogudest,²¹⁰ kuid kohalikule tasandile jõudes ei kasutatud seda enam samas kontekstis²¹¹ – muudetud Liivimaa lihtrahvale suunatuks ning viidud palju detailsemasse vormi.

²⁰⁷ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 473-474; LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 84-85.

²⁰⁸ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 69, lk. 242-243.

²⁰⁹ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 84-85.

²¹⁰ 1436. aasta Riia provintsiaalkirikukogu viide Baselile oli tingitud ilmselt sellest, et Baseli kirikukogu samal ajal kestis. Kindlasti ei tohiks ära unustada, et teema oli arutluse all ka varasematel kontsiilidel.

²¹¹ Baseli ja IV Lateraani näidete kohaselt eelkõige juute puudutavalt.

3.2.7 Ostmisest ja müümisest ning liigkasuvõtmisest

Kauplemist puudutavalt saab eelneva alapeatükiga seostada ka 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu kaanonit “Ostmisest ja müümisest”.²¹² Taas kord tuldi tagasi talupoegade või laiemalt kohaliku elanikkonna juurde (*rusticis vel incolis patrie*), kes süüdistuste kohaselt viisid oma kaubad turule ning müütasid neid lettidel, mis olid eeldatavasti kaupmeestelt altkäemaksu alusel niiöelda rendile võetud. Viimases nähti aga moraalse kuriteo toimepanekut ning provintsiaalkirikukogu pidas oma ülesandeks pahe lõplikult välja juurida. Samuti on dekreedis kirjas, et taoline kauplemine oleks pidanud olema tagatud kaupmeeste ja talupoegade vaheliste lepingutega, kuna vastasel juhul kaubelnuks talupojad kahjumiga. Talupoegadele heideti ette, et hoolimata ülalkirjeldatud keelust tegutsesid nad siiski tihti omatahtsi ja mainitud koostöö leidis kõigele vaatamata aset.

Kuigi provintsiaalsinod keelas talupoegade kauplemistegevuse kaupmeeste vahendusel, sätestati samal kirikukogul ometigi ka vajadus lepingute järele, mis tõestaks igasuguste ostu-müügi tehingute sooritamist. Nõuti kõneallevate lepingute normikohasust ning keelati sõlmida kontrakte, mis oleks teeninud ühe kindla poole kasu või huve. Tagamaks statuudist kinnipidamist, pandi kihelkondade vaimulikele ekskommunikatsiooni ähvardusel rangelt südamele, et nad dekreeti kiriklikel talitustel rahvale meelde tuletaksid ning seda ka püha Martini ning püha Miikaeli päeval²¹³ lisanduvalt kordaksid.²¹⁴ Nagu selgub, järgis Liivimaa kõrgem vaimulik kogu antud peatükis piitsa-prääniku meetodit, kus ühest küljest näidati end hea ja hoolitseva karjasena, kuid teisest küljest püüti suhteliselt rangete meetmetega soovimatust praktikast vabaneda.

1436. aasta Riia provintsiaalsinodi otsused ei täiendanud ostmise ja müümise temaatikat 1428. aasta sinodi statuudiga *De empcione et vendicione* seonduvalt. Küll aga leidis see käsitlemist ühes teises peatükis, millest tuleb juttu allpool.

Vaadates keskaegseid oikumeenilisi kirikukogusid, siis tuleb veelkord öelda, et eraldiseisvaid, ostmist ja müümist reguleerivaid otsuseid nendes ei leidu. Nagu juba mainitud, oli kauplemine kui selline arutelu all põhjalikumalt Baseli kirikukogul, ent

²¹² *De empcione et vendicione*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 477-478.

²¹³ Mihklipäev (29. september) tähistas ühe kvartali lõppu aastas, Saksa kultuuriruumis tähistati seda lõikuspühana. K. Meisen, Michael // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg, 1935, lk. 161-162. Püha Martini päev 29. novembril, võis langeda kokku I advendiga, tähistas majandusaasta lõppu. Oli tavaliselt turu- ja laadapäev. M.-L. Lechner, Martinstag // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg, 1935, lk. 126.

²¹⁴ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 477-478.

seada reflekteerisid juutide kohta käivad statuudid. Samas ei lahanud suured kirikukogud antud problemaatikat lihtrahvast lähtuvalt ning nii ei saa nende põhjal teha järeldusi Liivimaa kirikukogude otsuste kohta.

Ometigi võttis 1436. aasta Riia provintsiaalsinod lepingute sõlmimise ja ostumüügi teema uuesti üles 15. dekreedis ning seostas selle 1428. aasta kirikukogu 40. peatükiga *De usuris* ehk liigkasuvõtmisest. Vaadates keskaegseid oikumeenilisi kirikukogusid selgub, et liigkasuvõtmine oli valdkond, millele pöörati väga palju tähelepanu. Thomas Bokenkotter on väitnud, et keskaegsed teoloogid olid välja töötanud pea kõiki ühiskonna tegevusi hõlmava eetilise raamistiku, mis pidi andma vastuseid kõikmõeldavatele moraaliga seonduvatele küsimustele. Siia alla kuulusid ka elanikkonna majanduslikud ettevõtmised, mis allusid otseselt moraaliseadustele. Nii olid kaupmehed, kes tegutsesid kasu saamise eesmärgil, juba eos märgistatud kasuahnuse pitseriga, mida peeti üheks kõige ohtlikumaks patuks. Seda hullem pahe oli liigkasuvõtmine, mis tõi kasu mitte kauplemise, vaid ainuüksi laenamise pealt. Seepärast leidis liigkasuvõtmine rõhutatult käsitlemist pea kõikidel keskaegsetel kirikukogudel.²¹⁵

II Lateraani kirikukogu 13. dekreet mõistis hukka juba Uues ja Vanas Testamendis kinnitust leidnud liigkasuvõtjate ahnuse, keelates kõikidel klerikutel neid kiriklikult teenida. Ilma pattu kahetsemata ei tohtivat liigkasuvõtjaid ka kristlikul kombel matta.²¹⁶ III Lateraani kontsiil tuli kõikjal tugevasti juurdunud (*Quia in omnibus fere locis crimen usurarum ita inolevit*)²¹⁷ liigkasuvõtmise juurde 25. peatükis, korrates eelmise kirikukogu otsust liigkasuvõtjad katoliku kombe kohaselt matustest ilma jätta, lisades klausli, et karistada pidid saama ka vaimulikud, kes püha kontsiili ettekirjutusi ei järginud.

Kui eelnevad Lateraani kirikukogud rääkisid liigkasuvõtjatest üldiselt, siis IV Lateraani kontsiil käsitles liigkasuvõtmist tugevas seoses juutidega. Ka liigenduselt oli teema asetatud nelja juute puudutava dekreeidi sisse.²¹⁸ Erinevus II ja III Lateraani kirikukoguga seisnes selles, et uskmatuid juute süüdistati mõjuvõimsamaks muutumises, mille põhjuseks olevat kristliku maailma üha enam liigkasuvõtmisest sõltumine. Tagajärjeks pidi olema kristlaste vaesumine ja rõhumine juutide poolt, mida ei tohtinud lasta juhtuda. Kõnealoleva dekreediga keelustati kristlaste ja juutide vaheline läbikäimine juhul, kui juudid kristlastelt suuri vaheltkasusid välja pressivad.

²¹⁵ T. Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*, lk. 136-137.

²¹⁶ COD, *Consilium Lateranense II*, nr 13, lk. 176.

²¹⁷ COD, *Consilium Lateranense III*, nr 25, lk. 199.

²¹⁸ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 67-70, lk. 241-243.

Katoliiklased aga, kes kauplesid juutidega, pidid saama karistatud kirikutrahvidega. Juute tuli sundida oma tegevustes kirikut teenima, kirikukümnist maksma ning kirikule andameid tooma.²¹⁹

Teine Lyoni kirikukogu oli liigkasuvõtmisest rääkides veelgi põhjalikum. IV Lateraani arendusena nähti ette, et liigkasuvõtjad tuli kolme kuu jooksul kogukonnast välja ajada. Nõude täitmatajätmisel võis karistusena rakendada kirikuvannet, ekskommunikatsiooni, valduste arestimist jne – sõltuvalt sellest, kas liigkasuvõtja(te) minemakihutaja oli ilmalik või vaimulik. Ühtlasi reguleeriti detailselt liigkasuvõtjate kristlike matuste korraldamise võimalikkust.²²⁰

Ka 1311-1312 toimunud Vienne kirikukogu osutas liigkasuvõtmise pahele ning tundis muret asjaolu üle, et hoolimata paljudest keeldudest, leidis ikkagi piirkondi, kus liigkasuvõtjaid tolereeriti. Kuna tasakaal finantsasjades liigkasuvõtmise tulemusena kaduvat, tõmmati koomale karistuste ring – liigkasuvõtjate tegevuse toetajaile nähti ette ekskommunikatsioon. Olukorra tõsidust näitab kindlasti ka see, et kirikukogu otsuse kohaselt tuli kuulutada ja karistada hereetikutena neid, kes keeldusid liigkasuvõtmist patuna tunnistamast.²²¹

Baseli kirikukogu otsusel kauplemise kohta sai juba üleval peatunud. Siiski on tähele pandav, et nimetatud kirikukogul oli liigkasuvõtmine ühe suure pahena jäänud pigem tahaplaanile. Olulisemaks oli tõusnud uskumise ja uskmatuse küsimus, millega seostati juute ja paganaid ning lähtuvalt millest sätestati ka nende majandustegevusest eemalhoidmise vajadus.²²²

Pöördudes tagasi 15. sajandil Riias peetud provintsiaalsinodite juurde, siis saab öelda, et dekreet liigkasuvõtmisest kuulus 1428. aastal võrreldes teiste statuutidega ühtede mahukamate hulka. Sama võib väita ka 1436. aasta kirikukogu kohta, kus teemat on täiendatud üpris põhjalikult. Kui IV Lateraani ja osaliselt ka Baseli kirikukogu välja arvata, on märgatav tendents, mille kohaselt ei seostatud valdavas enamuses liigkasuvõtmist siiski otseselt juutidega – seda nii oikumeenilisel kui ka Riia provintsiaalsinodite tasandil. Liigkasuvõtmisest ja liigkasuvõtjatest kõneldi üldiselt ja isikustamata.

²¹⁹ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 67, lk. 241-242.

²²⁰ COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 26 ja 27, lk. 304-306. Matused ristiusu kommete kohaselt olid võimalikud juhul, kui niinimetatud liigkasuvõtjad ise sellega seonduvad kulud kandsid. *Ibid.* lk. 306.

²²¹ *Sane si quis in illum errorem inciderit, ut pertinaciter affirmare praesumat, exercere usuras non esse peccatum, decernimus eum velut haereticum puniendum.* COD, *Consilium Viennense*, nr 29, lk. 360-361.

²²² N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*, lk. 47.

1428. aasta Riia otsus kätkes endas paljuski oikumeenilistel kirikukogudel kirjapandut ja suurtele kontsiilidele on ka statuudis otseselt viidatud.²²³ Nii näiteks sisaldas paragrahv sarnaselt Lyoni kirikukoguga nõuet liigkasuvõtjad provintsi piiridest välja kihutada. Selleks ette nähtud ajavahemik alates liigkasuvõtmises süüdimõistmise hetkest ei olnud küll määratletud, kuid käsu eiramisel ähvardati igavese teotusega. Viidates Lateraani kirikukogule (sisu järgi võiks oletada, et tegemist ei olnud IV Lateraani kirikukoguga, vaid mõne varasemaga) karmistati sakramentide jagamise korda liigkasuvõtjatele, nimetades nii armulauda, ristimist kui ka kiriklikke matuseid. Vienne kirikukogule osutades nõuti kõikide nende ekskommunikatsiooni, kes toetavad liigkasuvõtmist ja/või takistavad püüdlusi seda piirata.

Lisaks mõisteti 1428. aasta paragrahvis hukka laenuandjad – nende seadusevastane tegevus raha väljapressimisel. Viimasest loobumist tuli kirikumaksude sisseseadmise mõjutada. Reguleeritud oli laenule tagatise seadmine, selle konfiskeerimise kord, mainitud laenuandjate kartus töö ees ja soov ahnuse kaudu kergelt rikastuda. Moraliseerivalt oli teksti sisse kirjutatud, et liigkasuvõtmisega raisatakse ja kurnatakse oma hinge. Liigkasuvõtjad pidid oma pahet ise avalikult tunnistama. Vastasel juhul pidi liigkasuvõtjaks tunnistatutest kiriklikel talitustel teada antama. Karistusena mainiti ekskommunikatsiooni. Statuudis puudutati ka liigkasuvõtjate järeltulijaid, kelle vabanemine või pigem puhastumine vanemate pahest oli võimalik läbi annetuste. Maa valitsejatele või vaimulikele, kes keeldusid liigkasuvõtjate vara konfiskeerimisest või nende üle kohtupidamisest, oli karistusena ette nähtud ametist tagandamine. Ühtlasi räägiti sellest, kuidas tuli käituda juhul, kui liigkasuvõtja oma pahet tunnistas ja ennast parandada tahtis. Eraldi pöörati tähelepanu vaheltkasu võtmisele, kus toodi välja isegi detailsed tehingute pealt sissekasseeritavad summad.²²⁴ Statuudi lõpus mõisteti veel kord hukka liigkasuvõtmine, mida Liivimaa provintsis jätkuvalt praktiseeriti, nõuti kindlate mõõtude ning määrade sisseseadmist kauplemisele ja seoti vaheltkasu võtmine analoogselt Vienne kontsiiliga hereesiaga. Nii pidid ka hereesias ehk liigkasuvõtmises süüdistatavad vastavalt karistatud saama. Selleks nõuti inkvisiitorite tegevusse kutsumist, kusjuures tähelepanuta ei tohtinud jätta ka neid, kes andsid teavet liigkasuvõtjate tegevuse kohta ning keda nähti kui pealekaebajaid.²²⁵

²²³ *De usuris* sisaldab viiteid Lateraani ja Vienne kirikukogudele. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 489-490.

²²⁴ Näiteks on mainitud, et 100 marga pealt võttis laenaja vaheltkasu kuus marka.

²²⁵ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 489-490. Täpsemas sõnastuses: *Sacrum Viennense consilium eos, qui perverso dogmate et falsa quadam opinione in illum errorem inciderint, ut affirmare pertinaciter audeant, quod non sit peccatum usuras exercere nec usurarium ad fenoris restitutionem obligari, decrevit non immerito velud*

Nagu eelpool mainitud, täiendati liigkasuvõtmise peatükki aastast 1428. järgmisel Riia provintsiaalsinodil. Lisandused tehti *De usuris* peatüki lõpuossa, kus korrati nõuet mõista liigkasuvõtmine hukka lihtrahva keeles ja neile arusaadaval moel. Tunti muret, et liigkasuvõtmine levib taas ostu-müügi lepingute sõlmimise varjus ning tehingute sooritamisel võetakse kauba pealt kahe ja mõnikord koguni kolmekordne hind. Paragrahvis anti juhiseid, kuidas tuleks lepinguid sõlmida. Taas mainiti karistuse liikidena ekskommunikatsiooni ja ametist ilmajätmist.²²⁶

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et Riia provintsiaalsinodi otsused ostu-müügi ja liigkasuvõtmise teemal olid oma olemuselt kompleksed. Ühest küljest on nende juures väga raske näha konkreetseid seoseid oikumeeniliste kirikukogude otsustega, kuid teisalt lähtusid paljud kandvad ideed kindlasti just suurtest kontsiilidest. Ülalkirjeldatu põhjal võiks väita, et kandes endas küll üldiseid üle-euroopalisi seisukohti, omandasid otsused Liivimaa tasandil sisutihedama ja detailsema vormi. Tekstide võrdluse baasil (otsuste kasutamine, sihtgrupid ja nende mainimine) saab siinkohal oletada, et kohalikud kaanonid kirjutati tõenäoliselt kokku erinevaid oikumeenilisi dekreete ja piirkonnale iseloomulikke tendentse mugandades ja segades. Ehkki teemad olid oikumeenilisel tasandil seotud vähemal-rohkemal määral juutidega, näib kirikupühade ja pühapäevade pidamise käsitlemise näitel olevat võimalik, et keskaegse Liivimaa vaimulike silmis võisid mingil hetkel kaduda piirid juutide ja talurahva vahel. Teadmata täpselt kellele olid kohalikud dekreedid suunatud, võib ainult pakkuda, et kauplemise, lepingute sõlmimise ja liigkasuvõtmise dekreedid võisid puudutada ka kohalikku lihtrahvast. Mõtte tõestuseks olgu veelkord viidatud Baseli kirikukogule. Liigkasuvõtmise temaatikast kõneledes ilmnes, et nimetatud kontsiili toimumise ajaks (areng alates Lateraani kirikukogudest) oli peamiseks muutunud uskmatuse ja uskumise küsimus.²²⁷ Kuna viimane oli aga ajas läbivalt sidunud omavahel sihtgruppidega juudid ja/kui uskmatud ning tegevustena kauplemise ning liigkasuvõtmise, siis võib kokkuvõtteks nentida et moodus, kuidas Liivimaa klerus üle-euroopaliste kirikukogude otsuseid retsipeeris, põhjustaski teatud segaduse. Äärmiselt raske on otsida ja jälgida võimalikke mõju avaldanud oikumeenilisi algtekste. Ja sellest tulenevalt saab probleemide kogumile komplekselt lähenedes

hereticos puniendos, locorum ordinariis et heretice pravitate inquisitoribus districcius injungens, ut contra eos quos de errore hujusmodi diffamatos invenerint, tamquam suspectos de heresi procedere non omittant. Ibid. lk. 490.

²²⁶ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 86-87.

²²⁷ Vt. eelpool toodut käesolevas alapeatükis.

oletada, et suurel tasandil üldjuhul juutidega seostatud otsused kandusid kohalikus kontekstis hoopis lihtrahvale suunatud dekreetidesse.

3.2.8 Hereesiast ja hereetikutest

Teadupoolest on hereesia ja paganlus (mitte küll sünonüümidena) olnud paralleelselt kristluse arengufaaside ja levikuga üheks tähtsamaks probleemiks katoliku kiriku organisatsioonile. Millele pidi toetuma õpetus, milline pidi olema dogmaatiline lähenemine, mis oli lubatud ja mis mitte, moraal, eetika, privileegid, kohustused jne moodustasid keeruka süsteemi, nõudes ühelt poolt fikseeritu ranget jälgimist ja sellele kuuletumist, kuid tekitades teiselt poolt õhnestavat teisitimõtlemit, vastukäivusi, ehk isegi mässumeelsust ja kõrvalekaldeid. Üks tuntumaid “valeõpetusi” katoliku kiriku algperioodist oli kindlasti ariaanlus, mis mõisteti esmakordselt hukka 325. aastal toimunud Nikaia kirikukogul²²⁸ ja mille jätkuks oli Theodosius I²²⁹ dekreet 28. veebruarist 380. aastal. Viimane sätestas valitseja soovi, kus kõik tema alamad pidid tunnustama usku, millele olid aluse pannud apostlid Peetrus ja Paulus ning mis oli jätkuv oma traditsioonilistes vormides.²³⁰ Seda aga, et lahenduste leidmine taoliste küsimuste puhul ning väärdõpetuste lõplik väljajuurimine oli ja jäi keeruliseks ülesandeks, näitavad ilmekalt järgnevad sajandid.

Käesolevas töös vaadeldavatest oikumeenilistest kirikukogudest tegelesid hereesiaga väga kindlal suunal ja põhjalikult III Lateraani kontsiil, kus võeti vastu range seisukoht katarite kui hereetikute suhtes; IV Lateraani kirikukogu, kus süüdistati Joachim Fiore²³¹ Petrus Lombarduse²³² kolmainsuse käsitlemise ründamises ning hoiatati, et kõik, kes sõandavad Joachim Fiore tõekspidamisega nõustuda, kuulutatakse hereetikuteks. Konstanzi kirikukogul mõisteti hukka John Wycliff ja Jan Hus, Baseli

²²⁸ T. Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*, lk. 47.

²²⁹ Rooma keiser aastatel 379-395 p.Kr.

²³⁰ Paganlus kuulutati illegaalseks, privileegid hakkasid üha enam kanduma katoliku kiriku vaimulikkonnale ning Rooma õigus kohandati kristlikele printsiipidele vastavaks. T. Bokenkotter, *A Concise History of the Catholic Church*, lk. 57. Dekreet oli aluseks 392. aastal alguse saanud kampaaniale, mille eesmärgiks oli paganluse erinevate vormide keelustamine ning selle üldine väljajuurimine.

²³¹ Eluaastad 1135-1202(1205). Pöördus 1160-ndatel aastatel vaimulikule teele, tegutses jutlustaja ja preestrina Itaalias. Ametis ka Corazzo kloostri abtina. E. Pásztor, Joachim von Fiore // *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 485-487.

²³² Eluaastad 1095(1100)-1160. Alates 1159 Pariisi piiskop. Magistrina tegeles pühakirja puudutavate glossade seletamisega. Tekstidel põhinevate küsimuste ja diskussioonide tulemusena koostas sententsite kogumikud (kokku neli). L. Hödl, Petrus Lombardus // *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 6, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 1977.

kirikukogu 1435. aasta oktoobrisessioonil sai kriitika osaliseks vend Augustinuse²³³ ketserlikke ideid kandev raamat “Rooma” jne.

Samas tuleb nentida, et mitmetes keskaegsetes oikumeenilistes kirikukogudes on hereesia ülaltoodud näidete kõrval arutelude teemaks olnud ka ilma, et seda oleks seostatud ühegi konkreetse liikumise, õpetuse ega isikuga. II Lateraani kirikukogu süüdistas ketserluses neid, kes teesklesid oma religioossust jagades sakramente – viisid muuhulgas läbi ristimis- ja abielutalitusi – ning nende karistuseks pidi olema kirikust väljaheitmine.²³⁴ Lisaks Joachim Fiore küsimusele käsitleti äärmiselt põhjalikult hereesiat IV Lateraani kirikukogul. Raimond Foreville on väitnud, et nimetatud kontsiil oli oma ketserlust puudutavates otsustes paljuski varasemaid kirikukogusid kordav, kuid laiem eesmärk, mis sai lõpliku formuleeringu just IV Lateraani kontsiilil, oli kõikide eripalgeliste hereesiate ning nende sektide hukkamõistmine.²³⁵ Nii leidsid detailse lahtikirjutuse vaimulike ja ilmalike kohtlemisviisid juhul, kui nad olid langenud ketserlusse ning taganenud “ühest ja õigest” usust. Sama kehtis kõikide nende kohta, kes toetasid väärdõpetusi ning nende järgijaid.²³⁶ Vaimulikel oli keelatud jagada sakramente taolisest “katkust nakatunutele”. Vienne kontsiil käsitles hereesiat inkvisiitorite tegevuste koordineerimise seisukohalt, mis tulenes kirikukogu väitel asjaolust, et kõne all olevad ametimehed on oma võimu kuritarvitanud. Ühtlasi reguleeriti inkvisiitorite töökorraldust, pidades silmas nende tegevuse efektiivsemaks muutumist.

1428. aasta Riia provintsiaalsinod pidas samuti vajalikuks kommenteerida ja võtta seisukoht ketserluse suhtes. 38. dekreet *De hereticis* jäi aga siiski väga üldsõnaliseks. Konstateeriti, et ei ilmalikel ega ka vaimulikel ole õigust eraviisiliselt ning avalikult vaidlustada katoliku usku, määrates karistuseks taolise käitumise korral ekskommunikatsiooni. Usust kõrvalekaldeid tuli statuudi kohaselt kiiresti kõrvaldada ning selle eesmärgi nimel pidid ühiselt pingutama kõik vaimulikud – olenemata asukohast. Rahvale tuli luua võimalus jutluste kuulamiseks. Eranditult pidid karistada

²³³ Augustinus (Favaroni) Roomast. Sündinud umbes 1360 Roomas, surnud 1443 Kesk-Itaalias. Pidas sententsite alaseid loenguid Bologna ülikooli juures. Tuntud mehe, kellest jäi maha rikkalik teoloogiline pärand erinevate tekstide kommentaaridest sententsiteni välja. Baseli kirikukogu mõistis hukka tema apokalüpsise kommentaari. Ekstreemsete seisukohtade eitaja. A. Zunkeller, Augustinus (Favaroni) v. Rom // Lexikon des Mittelalters, Bd. 1, Stuttgart-Weimar, 1999, lk. 1230.

²³⁴ *Eos autem qui religiositatis speciem simulant, Domini corporis et sanguinis sacramentum, baptismi puerorum, sacerdotium et ceteros ecclesiasticos ordines, et legitimarum damnant foedera nuptiarum, tamquam haereticos ab ecclesia Dei pellimus et damnamus.* COD, *Consilium Lateranense II*, nr 23, lk. 178.

²³⁵ R. Foreville, Lateran I-IV, lk. 343.

²³⁶ Kolmas dekreet algab lausega: *Excommunicamus et anathemizamus omnem haeresim extollentem se adversus hanc sanctam, orthodoxam, catholicam fidem, quam superius exposuimus, condemnantes universos haereticos quibuscumque nominibus censeatur, facies quidem habentes diversas, sed caudas adinvicem colligatas, quia de vanitate conveniunt in idipsum.* COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 3, lk. 209.

saama need, kes ei teavitanud hereetikutest kehtiva korra kohaselt ning raskendasid seega kõnealoleva süüteo väljajuurimist.²³⁷ 1436. aasta Riia kirikukogu sellesse valdkonda lisandusi ei toonud.

Statuudist ilmneb, et Riia kirikukogu lähenes ketserluse teemale umbisikuliselt. Kuna statuut oli suhteliselt napolisõnaline, ei saa siinkohal püüda tõmmata ka otseseid paralleele ühegi suure kirikukoguga. Ilmselt oli 1428. aasta kaanon saanud siiski oma mõjutusi eelkõige IV Lateraani kirikukogult, toetudes katoliku usu ainuõigsuse ja vaimulike õpetussõnade levitamise läbivale mõttele. Ühe olulise nüansina tuleks antud töö eesmärki silmas pidades mainida, et ei oikumeenilised kontsiilid Euroopas ega ka keskaegse Liivimaa kirikukogu 1428. aastal ei samastanud hereesiat paganlusega. Ükski suure kirikukogu hereetikutest kõnelev paragrahv ei pidanud silmas ei juute ega ka uskmataid ning tundub, et viimastest kõneldigi lihtsalt kui “inimestest, kellel puudub usk”. Sama näikse kehtivat ka Riia kirikukogu kohta, kus paganad, juudid ja ketserid hoiti üksteisest rangelt lahus.

3.2.9 Reliikviatest ja pühakute austamisest

Üheks tähelepanuväärsemaks dekreediks 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi otsustest on kindlasti *De reliquiis et veneracione sanctorum*.²³⁸ See on peatükk, millele on tuginenud ja mille põhjal on kirjutatud ja avaldanud oma arvamust keskaegse Liivimaa talurahva usulise pildi kohta paljud uurijad. Statuudis heidetakse talupoegadele ja Liivimaa provintsi elanikele ette, et need suhtuvad hooletult Rooma kiriku poolt tunnustatud ja austatud reliikviatesse, leides kirjeldatud käitumise olevat põlastusväärse. Süüdistustes tuuakse välja, et kõige solvavamal moel ollakse kinni ebaususe, saades abi deemonitelt, jättes unarusse tõelise Looja ning pühakud, uskudes looduse jõusse, ohtlikesse olenditesse, äikesesse, keda peetakse enda Jumalaks, austades madusid, usse ja puid.²³⁹ Viimase läbi tegid statuudi kohaselt uskmataid õnnetuks ka oma järeltulijad. Dekreedis kõlava ähvarduse järgselt tabas ebausklikke mõõtmatu Jumala viha, mis tõi kaasa katku ja kohutavad sõjad ja nii pidi see jääma paljudeks aastateks juhul, kui nad ei loobu oma tavadest ja kommetest.²⁴⁰ Keelati ohverdamised, mida nähti osana ebajumalate kummardamisest. Kirjeldatust tulenevalt tehti kõikidele vaimulikele,

²³⁷ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 488.

²³⁸ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482-483.

²³⁹ *quod, ..., a naturalibus effectibus et vilioribus creatoris, scilicet a tonitruo, quod deum suum appellat, a serpentibus, vermibus et arboribus, in quibus confidunt.* LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482.

²⁴⁰ *propter quod non immerito ira Dei descendens in filios diffidencie eandem provinciam continuis quasi pestilenciis, dampnosis qweris et intollerabili caristia a multis annis actenus graviter afflixit.* *Ibid.* lk. 482.

hoolimata staatusest, ordineeritusest ja situatsioonist, ülesandeks välja kiskuda ja hävitada taoline ebainimlik ja ebausklik kultus, mida ei saavat kunagi karistamata jätta.²⁴¹ Samas oli appikutsututele esitatud nõue, et nimetatud ebausku väljajuurimine tuleb läbi viia erilise püüdlikkuse ning mõistlikkusega.²⁴² 1436. aasta Riia provintsiaalsinod selles valdkonnas enam kaasa ei rääkinud.

Otsides keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude statuutidest taolist peensusteni esitatud kirjeldust kohaliku elanikkonna uskumuspildi kohta, tuleb pettuda ning just see annabki väärtuse Riia provintsiaalsinodil sätestatule. Visitatsioonide ja prokuratsioonide nõuded, nagu neid sai lahatud käesoleva peatüki esimeses alapeatükis, andsid informatsiooni selle kohta, et vaimulikud peavad läbi viima korralisi kontrole, kõrvaldamaks tekkinud või tekkivaid kõrvalekaldeid.²⁴³ IV Lateraani kirikukogu põhjal sai vaadeldud paganaid seoses juutidega (ostmise-müümise, liigkasuvõtmise ja hereesia kontekstis), kellele seatud nõuded laienesid paljuski ka paganatele. Arvestades viimast asjaolu, võiks siinkohal kasutada ka kõnealoleva kontsiili 70. peatükki *Ne conversi ad fidem de Iudaeis veterem ritum Iudaeorum retineant*, mis leidis, et kord juba ristituna, ei tohtinud niinimetatud uued kristlased säilitada oma religioonis eelmise usu elemente, mille kaudu oleks haavatud kristliku religiooni väärikust. Vaimulikele tehti ülesandeks hoida sellised inimesed kirikutest eemal, et nood ei saaks pühakodades oma segatud usku austada ja praktiseerida. Ettekirjutusega püüti kaitsta tõelisi ja pühendunud kristlasi.²⁴⁴ Ent veelkord peab rõhutama – antud dekreet oli siiski suunatud ainult juutidele. Tekst ei anna viiteid selle kohta, nagu seda saaks üldisemalt paganatega seostada. Samas, arvestades eelnenud praktikat, võiks viimast teatud reservatsioonidega siiski ka teistele usmatutele kohandada või vähemalt näha seda potentsiaalse mõjuallikana Riia provintsiaalsinodi otsusele.

²⁴¹ *in virtute sancte obediencie et sub interminacione malediccionis eterne firmiter injungimus, quatenus ad exstirpacionem hujus abhominabilis et supersticiosi cultus, quem divina vindicta nunquam dimittit inultum. Ibid.* lk. 482.

²⁴² *Ibid.* lk. 482.

²⁴³ Konteksti väliselt võiks siinkohal kasutada näiteks lauset III Lateraani kirikukogu 9. dekreedist, mis puudutas küll ordude eksimusi, kuid mida saab kindlasti kasutada katoliku kiriku üldise seisukohana: *Cum et plantare sacram religionem et plantatam fovere modis omnibus debeamus, numquam hoc melius exsequemur, quam si nutrire quae recta sunt et corrigere quae profectum impediunt commissa nobis auctoritate curemus.* Sellega fikseeriti kiriku soov levitada katoliku usku ja hoolitseda kord juba „istutatu“ eest. Nimetatuga kaasnes kohustus otsustada mis õige ja mis vale ning kaitsta enda seisukohti. Analooogiaid leidub mitmeid. COD, *Consilium Lateranense III*, nr 9, lk. 191-192. Sama kirikukogu võrdleb 27. dekreedis katarlasi paganatega, kes toovad kaasa hävingu ja laastamise: *sed more paganorum omnia perderant et vastent. Ibid.* nr 27, lk. 200.

²⁴⁴ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 70, lk. 243.

1311-1312 peetud Vienne kirikukogu osutas oma 22. statuudis ilmalikele ja vaimulikele, kes ei pea kinni tagasihoidlikkuse nõudest ja tantsivad sellel ajal, kui nad peaksid olema kirikus jutlustamas või jutlust kuulamas, kiriku surnuaedades liiderlikke tantse ja laulavad kohatuid laule.²⁴⁵ Viimast ei saa aga kuidagi võtta keskaegse Liivimaa talurahva kommete kohta kirjapandu baasina.

Baseli kirikukogu 1434. aasta septembrisessioonil oli uskmatuse teema täpsemalt kõne all ja leidis käsitlemist kirikupühade ja pühapäevade tähistamist, ketserlust ja liigkasuvõtmist puudutavalt. Mainitud sai, et Basel keskendus rohkem uskmatuse küsimusele.²⁴⁶ Juhul, kui uskmatu tahtis võtta vastu ristiusku, tuli hoolitseda selle eest, et tema varasid ei konfiskeeritaks. Kui vastristitu oli vaene, pidi kirik toetama enda rüppe pöördunud liiget. Ühtlasi soovis kirikukogu, et vastristitutele laieneksid privileegid, mis said osaks teistelegi kristlastele. Mõlemapoolselt pidi jälgitama, et kontaktid endise elu ja kommetega ei taastuks, kuna piisas väikesest eksimusest ning vastne kristlane oli ristiusule taas kadunud. Selle vältimiseks olid loomulikult ette nähtud vastavad karistused: abielud pidi sõlmitama sünni poolest kristlastega, juutidele seati keeld matta surnuid oma vanade tavade kohaselt, tegutseda muu kombestiku kohaselt jne. Kristlusesse astunud pidi regulaarselt hakkama külastama kirikut, osalema jutlustel ja võtma kasutusele katoliiklikud tavad. Vastristitute tagasilangemine tõi kaasa kõikide privileegide ja antud õiguste annulleerimise. Tähtsust omab kirikukogu korraldus, mis käskis kõikidel provintsiaalsinoditel hoolikalt analüüsida kohapealset hetkeolukorda ning tegutseda suure kirikukogu juhtnööride kohaselt. Vastupidine tegevus oli karistatav. Vältimaks dekreedide unustuse vajumist, tuli seda igal aastal vähemalt korra avalikult rahvale kuulutada.²⁴⁷

Siit nähtub, et tõenäoliselt oleks Baseli kirikukogul fikseeritu olnud võrdlus- ja mõjutusmaterjalina 1428. aasta Riia kirikukogu statuudile talurahva religioosse pale kajastamise seisukohast kõige sobilikum. Ent unustada ei tohi fakti, et Baseli kirikukogu vastav sessioon toimus umbkaudu viis aastat hiljem ning seega ei õnnestu kahjuks antud temaatikat puudutavalt paralleele tõmmata. Pealgi, nagu juba öeldud – 1436. aasta Riia

²⁴⁵ COD, *Consilium Viennense*, nr 22, lk. 354.

²⁴⁶ *By this salutary instructions it desires to provide measures whereby Jews and other infidels may be converted to the orthodox faith and converts may remain steadfastly in it. It therefore decrees that all diocesan bishops should depute persons well trained in scripture, several times a year, in the places where Jews and other infidels live, to preach and expound the truth of the catholic faith in such a way that the infidels who hear it can recognise their errors.* N. P. Tanner, *Eccumenical Council of Florence*, lk. 47.

²⁴⁷ *Ibid.* lk. 48.

kirikukogu ei teinud hoolimata teema aktuaalsusest Euroopas laiemalt dekreeti täiendusi ja nii ei saanud Baseli mõtted omada mõju Riia provintsiaalsinodi dekreedile.

Samas peab tunnistama, et paganlus ei saanud katoliku kiriku vaimulikkonna jaoks olla sugugi teisejärgulise tähtsusega. Keskaegsed oikumeenilised kirikukogud võisid küll sellele vähest tähelepanu osutada, kuid konstiilide statuutide kõrval on dokumente, mis annavad tõestust valdkonna olulisusest. Väite toetuseks võiks tuua kasvõi rohked näited keskaegse Liivimaa allikatest. Paavstid, alamad vaimulikud või ka ilmalikud isikud on erinevatel perioodidel (rõhuasetus siiski 12.-14. sajand) ja erinevaid rahvaid üles kutsunud ristisõjale paganate vastu. Üleskutsete kohaselt on klerikud ja ilmikud palunud toetada ristisõdijaid, innustanud erinevaid sihtgrupe paganlust likvideerima, vaimulikke vastristitud piirkondadesse ametisse seadma jne.

Juba sajandeid enne Riia sinodaaltegevust andis paavst Innocentius III 1199. aasta üleskutses Liivimaale ristiisku viima minevatele saksimaalastele pagana kuju ja paganlike toimingute kirjelduse. Paavst olevat kuulnud Meinhardilt, et seal elab barbaarne rahvas, kes austab loomi, puid, vett, taimi ja ebapuhtaid vaime ning kes ristituna sellest vabaneda püüavad.²⁴⁸ 1241. aastal sõlmitud kokkuleppes Saaremaa piiskop Heinrichi ja Saksa Ordu Liivimaa haru saadikuga fikseeriti, et paganlikul moel ohverdamine või ohverdamise lubamine on trahvitav poole marga hõbedaga ja ohverdaja peab kolmel pühapäeval alasti kirikuõues ihunuhtlust kandma.²⁴⁹

Tõsi, paavsti üleskutses 12. sajandist kasutati suure tõenäosusega paganluse topost, kuid ometigi paigutuvad näited teiste harvade Liivimaa (talu)rahva uskumuspilti kajastavate (eelarvamuste põhiselt?) informatsioonikildude kõrvale, mille kohaselt oli keskaegne liivimaalane läbi sajandite paganlik ning Liivimaa vajas vaieldamatult kõrgendatud tähelepanu.

3.2.10 Teistest dekreetidest

Käesoleva peatüki alapeatükkides sai käsitletud 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite statuute, millest võis leida informatsiooni keskaegse Liivimaa talurahva kohta. Peab nentima, et suurem osa meie ajani säilinud Riia sinodite dekreetidest reguleerisid siiski valdkondi, mis puudutasid eelkõige katoliku kirikut ja selle vaimulikkonda. Kattuvusest dekreetide pealkirjade tasandil oli juba juttu käesoleva

²⁴⁸ LUB, Bd. 1, nr 14, lk. 4.

²⁴⁹ LUB, Bd. 1, nr 190, lk. 50. Viimaste kirjeldus sarnaneb juba paljuski 15. sajandil peetud Riia provintsiaalsinodi paragrahvis kajastatule.

peatüki esimeses alapeatükis. Paragrahvide sisu analüüsidest võib aga siingi kohe esmapilgul märgata oikumeeniliste kirikukogude dekreetide retseptsiooni kõikumust. Esineb neid dekreete ja mõtteid, mida on kasutatud võimalikult palju – kohati tundub, et isegi üks-ühele. On statuute, mis küll pealkirjaliselt kattuvad, kuid mille sisu on hoopis teist laadi ning on ka paragrahve, mille seoseid suurte kirikukogudega on väga raske leida. Mõned näited allpool.

Riia provintsiaalsinodi 1428. aasta dekreet vaimulike elust ja aususest määratleb, milline peab olema klerikute riietus, millised peavad olema vaimulike tegevused (missad, protsessioonid jne), et nad ei tohi vastu võtta tulu oma benefiitsidest enda vara kasvatamiseks jne.²⁵⁰ Tõenäoliselt kasutati Riia dekreeidi kirjapanekul IV Lateraani kirikukogu kui põhjapanevaid suuniseid andnud kontsiili statuuti *De indumentis clericorum*, mis muuhulgas sätestas samuti vaimulike rõivastuse kandmise korra.²⁵¹ Veel võis statuut saada mõjutusi Konstanzi kirikukogu dekreedist *De vita et honestate clericorum*,²⁵² mis heitis klerikutele ette, et nende riietus ei ole sobiv vaimuliku töö tegijatele, sarnaneb ilmalike rõivastele (muu hulgas keelustati küünarnukkideni ulatuvad kindad) ning fikseeris, et statuudis kirjeldatud riietumisstiil tuleb kõrvale heita. Karistuseks pidi konkreetne vaimulik kuuks ajaks ilma jääma oma kiriklikest sissetulekutest iga rikkumise eest.²⁵³ Kõiki, nii IV Lateraani, Konstanzi kui ka Riia kirikukogude kaanoneid iseloomustab põhjalikkus.

Vaimulike kooselu naistega on peetud põlastusväärseks nii oikumeenilistel kontsiilidel kui ka Liivimaal. 1428. aasta dekreet *De cohabitacione clericorum et mulierum* mõistis hukka kõik klerikud, kes panid toime säärase kuriteo. Sinod nägi ette, et vaimulikud on kohustatud teenima rahvast puhta südame ja patuta kehaga. Elades avalikult kokku naiste või konkubiinidega ja selle ilmsiks tulekul (juhul kui nad ei loobunud oma väärtest valikutest), pidid klerikud ilma jääma oma benefiitsidest, neid ei tohtinud kiriklikult matta, nende testament²⁵⁴ kaotas kehtivuse, viimase tulemusel pidi kirik omandama nende vara jne.²⁵⁵

Vaimulike kooselulisi ühendusi naistega reguleeriva Riia dekreeidi aluseid võib leida eelkõige Lateraani kirikukogudest. I Lateraani kirikukogu keelustas vaimulike

²⁵⁰ *De vita et honestate clericorum*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 474-475.

²⁵¹ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 16, lk. 219.

²⁵² Nagu näha, on sarnased ka Riia ja Konstanzi kirikukogude paragrahvide pealkirjad.

²⁵³ COD, *Consilium Constantiense*, lk. 425.

²⁵⁴ 1428. aasta dekreet *De testamentis* nägi nimelt ette testamendi koostamise vajaduse. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 478.

²⁵⁵ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 475-476.

kooselu naiste ja konkubiinidega.²⁵⁶ II Lateraan lisas sellele juba benefiitsidest ilma jätmise klausli ning nõude mitte osaleda pattu langenud klerikute poolt läbi viidavatel missadel.²⁵⁷ III Lateraani kontsiil käskis kõneallevad vaimulikud oma ametist eemaldada.²⁵⁸

Dekreete üldiselt iseloomustavas peatükis sai mainitud, et suures osas sarnanesid Riia provintsiaalkirikukogude dekreedid II Lyoni kirikukogu dekreetidega. Siinkohal tuleb aga rõhutada, et statuutide ühised jooned avaldusid pigem institutsionaalsel tasandil kui käsitlustes lihtrahvast. Peab tõdema, et vaatamata statuutide pealkirjade kokkulangevustele ei pruukinud 1428. aasta Riia provintsiaalsinod alati sisuliselt ja üks-ühele kasutada kõrgemaid juhiseid. *De prebendis et dignitatibus* räägib II Lyoni statuudis vakantseks jäänud benefiitsidest ja nende uuesti täitmiseks seatud ajavahemikust.²⁵⁹ Riia paragrahv on põhjalikum, hõlmab ka sätet, et prebendid pole päritavad ning annab juhtnööre benefiitside täitmiseks.²⁶⁰ Sisuliselt olid erinevad ka Riia ja II Lyoni kirikukogude dekreedid *De immunitate ecclesiarum*. Kui II Lyoni kontsiil fikseeris kirikusse sisenemise ja seal käitumise korra (kogu tähelepanu pidi olema jutlustajal, kohustuslik oli alandlikkus ja pühendumine, ei tohtinud lobiseda, tekitada tüli ega kaklusi jne), keelustas ilmalike asjatoimetuste ajamise kirikus (kohtuistungid),²⁶¹ siis 1428. aastal kritiseeriti tegevusi, mis võisid kahjustada kiriku huve (kiriku vabaduste kitsendamine, maksude keelustamine). Kiriku vabaduste üle valvamine pidi toimuma kooskõlas kanoonilise õigusega. Otsuse rikkujad pidid saama karistada.²⁶²

Unikaalse peatükina antud alapeatüki kontekstis võiks nimetada ülal juba kirjeldatud statuuti reliikviatest ja pühakute austamisest.

Oluline on siinkohal, et mitmetesse üldistes dekreetidesse, eriti just 1428. aasta Riia provintsiaalsinodit silmas pidades, olid sisse põimitud nõuded, mis lähtusid kohalikust elanikkonnast ja nende vajadustest. Siia alla kuulus piirkonnas räägitava keele nõue, mille puudumine takistas vaimulikel ennast oma koguduse liikmetele arusaadavaks teha (*quam quod indignii pastores ..., non solum ignorantes, sed, quod detestabilius est, pastores mutos, ydeoma suarum ovium intelligibiliter loqui*

²⁵⁶ COD, *Consilium Lateranense I*, nr. 7, lk. 167.

²⁵⁷ COD, *Consilium Lateranense II*, nr 6 ja 7, lk. 174.

²⁵⁸ COD, *Consilium Lateranense III*, nr 11, lk. 193-194.

²⁵⁹ COD, *Consilium Lugdunensis II*, nr 21, lk.301.

²⁶⁰ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 476-477.

²⁶¹ COD, *Consilium Lugdunense II*, nr 25, lk. 304.

²⁶² LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 484.

nescientes).²⁶³ Kiriku ülesandeks oli likvideerida klerikute vähiklikkus kohaliku keele osas, kuna nimetatute hooleks ja ametiks oli inimeste juhatamine õigele teele ning seda ei saanud usaldada igäühele.²⁶⁴ Veel tehti kõigile kes puutusid kokku lihtrahvaga ettekirjutus, mille kohaselt nõuti ekskommunikatsiooni ähvardusel õpetussõnade tõlkimist ladina keelest rahvakeelde. Statuudi eesmärgiks oli lubamatute ketserlike eksimuste ja teiste inimeste hingesid ohustavate tegurite likvideerimine.²⁶⁵ Lisaks võib pidada tähtsaks vaimulike kokkupuuteid kohtupidamise ja õigusega,²⁶⁶ mis avaldas ilmselt mõju ka talurahvale. Et tegevus oleks tulemuslik ja konkreetseesse juhtumisse lahendusi toov, nähti klerikutele ette vajadus olla püüdlik, läbi viia juurdlus ning arvestada õigusnormidega.²⁶⁷ Kohaliku elanikkonna (eriti talupoegade – *incole, presertim rustici*) kohta käis ka statuut rauaproovi keelustamisest. Väideti, et hoolimata rauaproovi hukkamõistmisest, levis selle kasutamine paljudes diötseesides ja Riia kirikuprovintsis nagu ka teistes piirkondades endiselt, ja seda rakendati eelkõige kuriteos süüdistatava või siis kahtlustatava lihtinimese suhtes. Nimetatud dekreet pandi kirja rahva kaitseks ning selle järgimist nõuti eranditult kõikidelt ekskommunikatsiooni rakendamise klausliga.²⁶⁸

Keskaegse Liivimaa kirikukogudest rääkides tuleb veelkord juhtida tähelepanu sellele, et 1436. aasta Riia sinodi dekreedid olid ilmselgelt välja antud Baseli kirikukogu otsuste mõjul. Viimasele on 1437. aasta veebruaris avaldatud protokollis ka korduvalt osutatud.²⁶⁹ Samuti ei olnud dekreedid (kokku 17) sisuliselt iseseisvad, vaid olid mõeldud täienduseks ning seotud tihedalt 1428. aasta kirikukogu paragrahvidega. Teemaaliselt puudutati neis kirikupühasid, vaimulikesse ametitesse valimisi, klerikute

²⁶³ LUB, Bd. 9, nr 690, lk. 472. Kohaliku keele oskamise nõue vaimulikele oli sisse kirjutatud ka oikumeeniliste kirikukogude dekreetidesse. Näiteks võib selle leida Vienne kirikukogu 24. dekreedist: *Sed nec ignoramus, quin et haec promi noscantur inaniter vacuaque redire, si auribus linguam loquentis ignorantium proferantur*. Statuudi kohaselt oli katoliku kiriku eesmärgiks omada vaimulikke, kes oskaksid keeli, mida räägivad uskmatud. COD, *Consilium Viennense*, nr 24, lk. 355.

²⁶⁴ Toodud statuudis *De clericis peregrinis*. LUB. Bd. 7, nr 690, lk. 473. Lähtedekreedina võidi kasutada IV Lateraani kirikukogu statuuti *De praedicatoribus instituendis*, mis rõhutas jumalasõna levitamise tähtsust ning osutas tõsiasjale, et tihtipeale pole piiskopid pädevad oma ametiülesandeid täitma – seda, kas nende ametiülesannete paljususe tõttu või ka seepärast, et tegemist oli suuri alasid hõlmavate diötseesidega, mille haldamine oli lihtsalt ühele piiskopile üle jõu käiv. Seepärast pani kontsiil piiskoppidele südamele, et nad nimetaksid ametisse jutlustajaid, kes oleksid selleks sobivad – mõjukad nii sõnas kui tegudes – ning võimelised piiskoppi tema töös asendama: *ut episcopi viros idoneos ad sanctae praedicationis officium salubriter exequendum assumant, potentes in opere et sermone, qui plebes sibi commissas vice ipsorum*. COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 10, lk. 215.

²⁶⁵ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 494. Dekreet võimaldab esimest korda seostada lihtrahvast hereesiaga.

²⁶⁶ Käsitletud 1428. aasta dekreedis *De officio ordinarii*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 473.

²⁶⁷ *Ibid.* lk. 473.

²⁶⁸ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 491.

²⁶⁹ LUB, Bd. 9, nr 130, lk. 81-87.

eluolu, kooselu naistega, prebende ja privileege, kiriku vara müümist, kümnist, sinodeid, missade pidamist, armulauda, vaimulike ja ilmalike segunemist, abielu, liigkasuõtmist ja ekskommunikatsiooni.

Tervikuna moodustavad 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite kaanonid, mis ei puuduta otseselt talurahva elukorraldust, äärmiselt sisutiheda ja mahuka andmekompleksi. Nende täpsemate seoste otsimine-leidmine keskaegsete oikumeeniliste kirikukogudega vajaks aga pikemat ning põhjalikumalt analüüsi edaspidi.

Kolmanda peatüki kokkuvõtteks võib öelda, et Riia kirikukogud on käesolevas töös käsitletud paragrahvide põhjal lähtunud üle-euroopalistel kontsiilidel fikseeritust. Peatükist nähtub, et kõige enam seoseid Riia provintsiaalsinoditele leiab IV Lateraani kirikukogult. Retsipeeritavatest kontsiilidest tulevad peamiselt kõne alla veel II ja III Lateraani, II Lyoni, Vienne, Konstanzi ja Baseli kirikukogud. Samas on äärmiselt raske ühe või teise otsuse puhul määratleda konkreetse oikumeenilise kogu paragrahvi mõjusid või mõjude ulatust. Kinnitust leiab väide, et paljud valdkonnad on olnud arutluse all mitmel üle-euroopalisel kontsiilil ning saanud väljenduse ka otsuste näol. Tihtipeale korratakse ühte ja sama mõtet mitme kirikukogu lõikes. Viimasest johtuvalt on väga raske lõplikult eristada Riia sinodaalkogude poolt kasutatud algtekste, ent suure tõenäosusega saab usaldada võrdlusi IV Lateraani, Vienne, Konstanzi ning Baseliga ja seda just Riia kirikuprovintsi esindajate osaluse tõttu nimetatud kontsiilidel.

Oluline on märkida, et antud uurimuses vaadeldud Riia provintsiaalsinodite dekreedid näitavad üldises plaanis suunatust või seotust kohaliku ehk lihtrahva tasandiga. Osaliselt on kandunud kirikuprovintsi tasandile oikumeenilistel kirikukogudel vastu võetu, kuid esineb paragrahve, mis on kas oikumeeniliste kirikukogude dekreetide arendused või hoopiski iseseisvat informatsiooni kandvad tekstid. Nimetatu annab tõendust selle kohta, et Riia kirikukogudel vastu võetud otsused ei olnud täies mahus ja pelgalt koopiad üle-euroopalistel kontsiilidel sätestatust, vaid peegeldasid teatud valdkondades ja määral ka kohalikke olusid ning probleemseid valdkondi.

4. Riia provintsiaalsinodite edasised võrdlevad uurimisvõimalused

4.1 Riia provintsiaalkirikukogude statuutide võrdlus teiste sarnaste kirikukogude statuutidega

Johannes Helmrath on oma uurimuses partikulaarsinoditest ja sinodaalstatuutidest osutanud, et see on valdkond, mille võrdlevat analüüsi on praeguseks hetkeks vähe kasutatud. Samas annab aga just statuutide *fundus* suurepärase materjalibaasi ja võimaluse ajaloolise võrdluse teostamiseks. Olulisteks ja tulemust mõjutavateks aspektideks taolise analüüsi puhul on allikas sisalduv ja meetodi valik, mis võimaldavad olenevalt kirjest läheneda püstitatavatele küsimustele ja eesmärkidele statistilisest sisulise küljeni välja.²⁷⁰

Saamaks ülevaadet sellest, kui iseseisvad ja uut informatsiooni pakkuvad võisid olla antud töös käsitlemist leidvad Riia kirikukogud, tuleks neid ülaltoodule tuginedes võrrelda teiste samaväärsete sinoditega vaadeldavast perioodist. Ühtlasi võiks selline analüüs valgustada kirikukogudel vastuvõetud dekreetide sarnasusi ja erinevusi ning näidata ehk ka keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude dekreetide retsipeerimise ulatust ja määra. Probleem seisneb aga selles, et analoogselt keskaegsete Liivimaa kirikulooliste allikatega, on lokaalselt toimunud kirikukogude kohta informatsiooni leida äärmiselt keeruline. Ühest küljest võib see tuleneda asjaolust, et vastavasisulised allikad ei ole säilinud, kuid teisalt võib fakt johtuda tõsiasiast, et mõnedes paikkondades ei ole partikulaarsinodeid peetudki.

Liivimaaga sarnanevatest piirkondadest on Riia provintsiaalsinoditele võimalik võrdluseks tuua kolm statuutide nimekirja Pommerimaa ürikuteraamatust.²⁷¹ 1248. aastal anti paavsti legaadi Jacobi²⁷² poolt sinodaalstatuudid välja Lièges,²⁷³ mis võeti algselt vastu Poola²⁷⁴ piiskoppide sinodil.²⁷⁵ 1262. aastal esitas paavst Urbanus IV Ermlandi piiskopile viimase teenistusülesannete täitmiseks dekreedid, millest too pidi

²⁷⁰ J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 58-59.

²⁷¹ Päriskindl ei saa olla selles, et kõikidele välja antud statuutidele on eelnenud kirikukogu.

²⁷² Ürikuteraamatu kohaselt tegutses Poola, Preisi- ja Pommerimaa legaadina. Võimalik, et tegemist oli Jacques Pantaléoniga, hilisema paavst Urbanus IV-ndaga (1261-1264).

²⁷³ Ürikuteraamatu kirje järgne väljaandmisdaatum 10. oktoober 1248. Pom.UB, nr 109, lk. 92-93

²⁷⁴ Johannes Helmrath on oma artiklis osutanud Poola uuriija J. Th. Sawick'i poolt koostatud kümneköitelise kogumikule, mis käsitleb Poola aladel peetud kontsiile. J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten, lk. 72.

²⁷⁵ Sinodi täpne toimumisaeg ei ole teada. Osalejate hulgas on nimetatud näiteks Gniezno (sks k Gnesen) peapiiskoppi, kirikuisasid Kulmist, Krakovist, Poznanist, Bratislawast jne.

lähtuma oma tegevuses paavsti legaadina Poola, Preisi- ja Pommerimaal.²⁷⁶ 1287. aastal andis oma legatsiooni alla kuuluvatele piirkondadele välja kaanonid Tusculumi piiskop Johann.²⁷⁷

Riia provintsiaalkirikukogude paragrahvide võrdlemine nimetatud statuutidega on raskendatud põhjusel, et Preisi- ja Pommerimaa ning Poola alade tarbeks kirja pandud otsused kajastuvad allik-publikatsioonis ainult pealkirjaliselt. Nende sisu kohta lähem informatsioon puudub (võimalik, et need pole ka säilinud) ning see jääb siinkohal ainult hüpoteetiliseks. Kuna päris kindel ei saa olla ka sinodaalstatuutide väljaandmisaastates, tuleb leppida publikatsioonis toodud daatumitega ehk siis käsitleda neid kui dekreete aastatest 1248, 1262 ja 1287. Mõningal määral võib võrdluse adekvaatsust mõjutada lisaks võrreldavate sinodite toimumise ajavahe (13. sajand *versus* 15. sajand), küündides ligi kahe sajandini. Samas võiks just see nihe suurendada tõenäosust oikumeeniliste seoste leidmisel Preisi- Pommeri ja Poola alade sinodite juures. Tähtsateks küsimuseks antud uurimuse raames on nimetatud piirkondade statuutide võimalikud seosed suurte keskaegsete kirikukogudega ning talurahva tegevusi kajastavate otsuste hulk ning sisu kohaliku tasandi paragrahvides.

Minnes vaadeldavate kirikukogude statuutide juurde ning kõrvutades nendes sisalduvate kaanonite arvandmeid selgub, et kui 1428. aastal võeti Riias vastu 48 ja 1436. aastal 17 otsust, siis 1248. aastal anti paavsti legaadi Jacobi poolt välja 26 dekreeti. 1262. aastal oli selleks arvuks ainult 10 ning 1287. aastal 45. Sarnaselt 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi paragrahvidega olid ka Preisi- ja Pommerimaa ning Poola otsustel eraldiseisvad pealkirjad, mis võis tuleneda 13. sajandi suurte kirikukogude eeskujust. Osalise erinevusena võiks näha pealkirjade kirjeid. 1428. aasta Riia kirikukogu puhul olid need enamasti lühikesed, pigem märksõnalised ja 13. sajandi oikumeeniliste kirikukogude paragrahvide pealdiste sarnased. Preisi- ja Pommerimaa ning Poola dekreetide pealkirjad on antud kohati täislausetega (täpsemat sisu aimata laskvatena), kuid esineb ka lühemaid märkeid.²⁷⁸

Eelmises peatükis sai peatunud Riia provintsiaalkirikukogude dekreetidel, mis seondusid otsesemalt või kaudsemalt keskaegse Liivimaa talurahvaga. Ennekõike oli eesmärgiks otsida kohalikku elanikkonda iseloomustavaid jooni, mis leidsid või ei

²⁷⁶ Allika kohaselt ei olnud tegemist statuutide tervikkogumikuga, vaid väljavõtetega suurema dokumendi paragrahvidest, mida läks otseselt vaja saadikutööks Poola, Preisi- ja Pommerimaal. Pom.UB, nr 194, lk. 164-165.

²⁷⁷ Pom.UB, nr 419, lk. 374-376.

²⁷⁸ Pom.UB, nr 109, lk. 92-93; nr 194, lk. 164-165; nr 419, lk. 374-376.

leidnud kajastamist kõrgemates dokumentides. Tulemusena sai pikemalt kirjeldatud ligi kahtekümmend dekreeti, mis moodustavad kokku pea poole kõikidest otsustest.

1248. aasta Preisi- ja Pommerimaa statuutides esineb ajastukohaselt palju vaimulikku sfääri reguleerivaid dekreete. Mõnede näidetena olgu siinkohal toodud vaimulike (silmas on peetud abte) resideerimiskohustus, sakraalehitiste süütajate karistamine, kümnise sissenõudmine ja vastuvõtmine, valetunnistajate karistamine, kirikumaksud jne.²⁷⁹ Dekreetide sisu jääb kahjuks aga teadmata, kuna publikatsioonis neid ei esitata.

Oletada võiks, et lihtrahvast võisid (vähemal või rohkemal määral) puudutada statuudid *De consuetudine reprobanda* (§3), *Quomodo archiepiscobus debet suffraganos visitare* (§13), *De raptu virginium* (§18), *Contra archidiaconos non visitantes* (§22), *De hiis, qui contrahunt cum suis consanguineis vel affinibus* (§24) ja ehk ka *De cimiteriis claudendis* (§25). Nagu eelmisest peatükist nähtus, ei olnud visiteerimiskohustuse nõude leidmine sinodaalstatuutidest midagi imeks pandavat.²⁸⁰ Ka abielulisi sidemeid (eriti mis puudutas sugulaste vahelisi kooselusi) reguleeriv dekreet oli statuutide hulgas tavapärane, kuna keskaegsed oikumeenilised kontsiilid pöörasid antud valdkonnale üpriski rohkelt tähelepanu.²⁸¹ Ilmselt oli abielusakramendiga seotud ühtlasi peatükk neitsite (*resp* naiste) röövimisest, millele on osutatud ka Liivimaa allikates.²⁸² Kalmistute piiramise küsimus võis olla seotud kristlike matusekommete ning usuliste küsimustega.

Otseselt paganatest kõnelev statuut nimistus on *De sententia lata contra illos, qui paganos conducunt contra christianos*.²⁸³ Paragrahv ähvardab ekskommunikatsiooni ja kirikuvandega valitsejaid ja suurmaaomanikke, kes abistavad rahalise tasu, relvade jmt kaudu uskmataid (*resp* paganaid) või sõlmivad nendega mingisuguseid kokkuleppeid. Lühikese dekreeidi lõpus on säte, mille kohaselt ei tohi dekreeidi nõuet lõdvendada ja sellest tuleb avalikult teada anda.²⁸⁴ Olgugi, et allika kohaselt võis statuut olla suunatud Pommeri valitseja Swantopolk'i vastu, kes tegi koostööd paganlike

²⁷⁹ *De residencia abbatum, De sententia lata contra incendiarios ecclesiarum, Ut illi, quibus debentur decime, recipiant eas infra octo dies post messes, De falsis testibus puniendis, De censura ecclesiastica exercenda a prelatibus*. Pom.UB, nr 109, lk. 92-93.

²⁸⁰ Vt. alapeatükk 3.2.2.

²⁸¹ Teemat käsitleti näiteks I, II ja IV Lateraani kirikukogul.

²⁸² Akten und Recesse, nr 299, lk. 263. Saare-Lääne piiskop Kyveli visitatsioonikorra punkt 54. O. Schild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 41.

²⁸³ Kirjeldatav statuut on 1248. aastast ainus, mis on toodud ära terviktekstina.

²⁸⁴ Pom.UB, nr 109, lk. 92-93.

preislustega,²⁸⁵ leidub taolisi analooge läbi keskaja ka muudes kirikudokumentides – sealhulgas oikumeeniliste kirikukogude otsustes. Näiteks esineb konstiilide dekreetides märkeid, mille kohaselt ei tohtinud saratseene varustada relvade ja muude abivahenditega, mis oleks aidanud kaasa kristlaste vastasele võitlusele.²⁸⁶ 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogul kajastub kirjeldatu paragrahvis *De Judeis et Sarracenis*.²⁸⁷

1262. aasta dekreetide nimekiri oli oma lühiduses ning parkümmend aastat varem välja antud statuutidega võrreldes veelgi rohkem kirikukeskne. Peamiselt tegeleti kiriku valduste ja prebendidega, resideerimisküsimustega, ametitesse pühitsemisega. Klerikute kombelisust püüti kontrolli all hoida kahe esimese paragrahviga, mis käsitlesid konkubiine (*De pena clericorum, qui in domibus suis vel alibi publice suas detinent concubinas*) ja uudsena sodoomiat (*De pena sodomitarum*). Pealkirjade põhjal ei saa ühtegi kümnest peatükist siduda lihtrahvast puudutava temaatikaga.²⁸⁸

Aastast 1287 leiab mahuka sinodaalotsuste nimekirja Poola, Preisi- ja Pommerimaa aladele. Ent ka sellest aastakäigust pärinevad kaanonid on üpris ühesuunalised, jättes võimalikeks talurahvast puudutavateks interpreteeringuteks vähe ruumi. Nimistus on paragrahve, mis reguleerisid munkade ja nunnade tegevust ning nendega seonduvaid probleeme.²⁸⁹ Leidub dekreete, mis korraldasid vaimulike elu ja kombeid [konkubiinid (§6), riietus (§2)], käsitlesid resideerimiskohustust ja visiteerimist (§14, 30), benefiitse (§7, 17, 24), kiriku või tema vaimulike vastaseid kuritegusid või nende tööle seatavaid takistusi (§10, 23, 27, 28, 31, 33, 35) ja kirikuvannet (§ 16, 41).²⁹⁰

Lähemalt tuleb peatuda neljal kirjel: *De ludo taxillorum et tabernis*, *De non ydoneis recipientibus ecclesias*, *Ne vendatur sepulture vel benedictiones nubencium* ja *Contra apostatas*. Loetletutest viimane astub pealkirja kohaselt välja usust taganejate vastu ja on selgelt seostatav piirkonna ühiskonnakihtidega, mis ei soovinud vastu võtta

²⁸⁵ Pom.UB, nr 109, lk. 93.

²⁸⁶ III Lateraani kirikukogul aastal 1139. COD, *Consilium Lateranense III*, nr 24, lk. 199. Ka 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi 37. statuut loetleb relvi ja vahendeid, mille levitamise kaudu ei tohi abistada saratseene ja truudusetuid kristlastevastases võitluses. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 487-488.

²⁸⁷ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 487-488.

²⁸⁸ Pom.UB, nr 194, lk. 164-165.

²⁸⁹ 12. sajandi 50-ndatel aastatel oli rajatud kaks olulisemat Magdeburgi peapiiskopkonna poliitika tugipunkti Pommeris: Stolpe klooster (asutamisürik aastast 1153), millel oli oluline roll diötseesi haldamises ning Grobe premonstraatlaste stift, mis hakkas etendama suurt osa terve Pommerimaa kirikuelu ülesehitamises. Just suuresti tänu viimatinimetatule viidi läbi misjonitöö kohaliku rahva seas. J. Petersohn, *Der Magdeburger Kulteinfluss // Der Südliche Ostseeraum, im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission-Kirchenorganisation-Kulturpolitik, (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17)*, Köln-Wien, 1979, lk. 356-360, 362 (edaspidi J. Petersohn, *Der Magdeburger Kulteinfluss*). Sellest tulenevalt võisid sinodid osutada ka suuremat tähelepanu munga- ja nunnordude tegevusele ning kaitsele.

²⁹⁰ Pom.UB, nr 419, lk. 374-376.

ristiusku. Teadupoolest ristusid Pommeri- ja Preisimaa katoliseerimisel alates 12. sajandist mitmed huvid. Kui Magdeburgi peapiiskopkonna ning poolakate²⁹¹ esialgsed katsed Pommerimaa enda haldusalasse saada jäid nõrgale kandepinnale, oli Pommeri valitseja Ratibor I (surnud 1155/56) 1147. aasta vendide ristiõja ühe tulemusena 1148. aastal sunnitud siiski tunnistama sakside ülemvõimu ning laskma ennast ristida.²⁹² Samas säilisid regioonis paganlikud grupid ja talupoegkond üldiselt jäi vanade traditsioonide kandjaks kauemaks kui aristokraatia.²⁹³ Nii on võimalik, et usust lahtiütlemist ilmnas veel 1287. aasta sinodi toimumise paiku ning antud peatüki eesmärgiks oli vastava praktika väljajuurimine. Kuna Preisimaa ristiusustamine toimus veelgi hiljem – 13. sajandil²⁹⁴ – olid ristiusueelsed tavad ja kombed ilmselt sealgi visad kaduma. Võib oletada, et võrreldes Pommeri- ja Preisimaaga oli olukord keskaegsel Liivimaal antud valdkonnas veelgi tõsisem. 13. sajandil aset leidnud vallutuste järgselt pidid vaimulikud allikate kohaselt vanade tavade summutamise ja uskmatuslega tegelema veel 15. sajandil ja hiljemgi.

Peatükk täringumängust ja kõrtsidest võis endast osaliselt kujutada analoogi 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi dekreedile *De feriis*, mis osutas täringumängule, kui millelegi põlastusväärsele ning andis võimaluse selle seostamiseks lihtrahva ning katoliiklike tavade mitteastamisega. Paragrahve *De non ydoneis recipientibus ecclesias* ja *Ne vendatur sepulture vel benedictiones nubencium* saab vaimulike tegevuste läbi samuti seostada lihtrahvaga. Ilmselt püüti esimeses neist likvideerida vaimulike vähiklikkust nende ametites²⁹⁵ ning teises keelustada tasu võtmine klerikute poolt matuste läbiviimise ja abielude sõlmimise eest. Mõlemad statuudid olid tõenäoliselt üles tähendatud kohaliku elanikkonna huve silmas pidades.

²⁹¹ Poola alade katoliseerimine ning piiskopkondade võrgustiku loomine toimus ajavahemikul 962-992.

²⁹² J. Petersohn, *Der Magdeburger Kulteinfluss*, lk. 342-348. Lisaks saksilastele korraldasid edukaid vallutussõdasi Pommeri aladele 1180-ndate aastate keskel taanlased. J. Petersohn, *Die Bistümer Lübeck, Razeburg und Schwerin im 12. und 13. Jahrhundert – Geschichtliche Entwicklung und Sakralstruktur // Der Südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftefeld des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission-Kirchenorganisation-Kultpolitik, (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17), Köln-Wien, 1979, lk. 66 (edaspidi J. Petersohn, *Die Bistümer Lübeck, Razeburg und Schwerin im 12. und 13. Jahrhundert*).*

²⁹³ P. Jones, N. Pennick, *Paganliku Euroopa ajalugu*, Tallinn 2003, lk. 223-225 (edaspidi P. Jones, N. Pennick, *Paganliku Euroopa ajalugu*).

²⁹⁴ Paavst Honorius III (1216-1227) 1217. aasta üleskutse preislavastaseks ristisõjaks oli suunatud kõikidele kristlastele. Sellest olid huvitatud mitmed jõud – teiste hulgas Poola, Saksa Ordu, Saksa vürstid ja Taani. Ligi pool sajandit väldanud ristisõjad Saksa Ordu, Poola ja hästi organiseerunud preislavaste vahel viidi lõpuni esimese poolt. 1277. aastaks olid tugevamad hõimud alistunud. Paljude hõimude liikmed olid põgenenud ja üritasid tulutult iseseisvuse eest võidelda. Ristitud preislased organiseerisid ülestõuse näiteks aastatel 1286 ja 1295, kuid tulutult.

²⁹⁵ Vaimulike vähiklikkuse kõrvaldamine oli ka 1428. aastal toimunud Riia provintsiaalsinodi teema.

Kirjeldatud dekreetide puhul on raske rääkida oikumeenilistest mõjudest. Täringumängu ja kõrtside problemaatika olid ilmselt liiga madala taseme teema. Vaimulike pädevuste nõude baasina võiks analoogselt Riiga näha IV Lateraani kontsiili dekreeti *De praedicatoribus instituendis*.²⁹⁶ III Lateraani kirikukogu fikseeris oma seitsmendas statuudis, et kuna kristlik kirik peab olema kantud vaimsuse ja heategevuse printsiibist, siis ei ole lubatud vastu võtta tasu surnu ärasaatmistseremoonia ning muldasängitamise eest, abielude õnnistamisel ega ka teiste sakramentide jagamisel.²⁹⁷

Samast perioodist, kuid Liivimaast juba kaugemale jäävast piirkonnast, on võrdluseks veel tuua kardinal-legaat Guido dekreedid Magdeburgi ja Kammini diötseesidele aastast 1266.²⁹⁸ Kõne all olevate otsuste omapära seisneb nende vormistuses, mis on allikas esitatud koondtekstina ja ilma vahepealsete pealkirjadeta. Paragrahvide algus on igati tavapärane; see kuvab legaadi tegevuse katoliku kiriku ja selle usuõpetuse huvides ning paavst Clemens IV saadikuna Magdeburgi provintsis ning Kammini peapiiskopkonnas. Järgneb tekst, kus käsitletakse kitsalt ja suhteliselt põhjalikult kirikuga seonduvaid teemasid – näiteks klerikute puutumatus, vaimulike ametikohtade täitmist (sealhulgas simooniat, benefiitside õiguspärasest jagamisest), vaimulike abielu ja konkubiinide pidamist ning määratleti ilmalike ning vaimulike vahekordi. Statuuti eiravate isikute suhtes ähvardati kasutada üldlevinud karistusliike nagu ekskommunikatsioon ning kiriklikud maksud.²⁹⁹

Nagu ülaltoodud näidetest selgus, võisid kirikukogud ja nendel vastu võetud otsused olla väliselt eripalgelised. Sisulisest küljest katsid paragrahvid – vähemalt pealkirjade põhjal – suhteliselt piiritletud teemaderingi, mis peamiselt on seostatavad vaimulikkonna ja vaimuliku tegevuse ning kirikuga laiemalt. Põhimõtteliselt on jälgitavad ka oikumeenilised mõjud statuutide vormistamisel. Kuna Preisi- ja Pommerimaa statuutidest on olemas ainult pealkirjad, on väga raske teha oletusi rahvast üldisemalt puudutavate dekreetide arvukuse kohta ning võimalike oikumeeniliste kirikukogude mõjude kajastumisele nendes. Proportsionaalselt võiks aga öelda, et kui 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi paragrahvides mainiti kohalikku elanikkonda pea pooltel juhtudel, siis 1248. aasta statuutide vastavad arvud oleks 7/25-le, 1262. aastal 0/10-le ning 1287. aasta 4/45-le. Materjali vähesusele tuginedes ei saa aga samas väita, nagu ei oleks Preisi- ja Pommerimaal olnud probleeme kohaliku elanikkonna religioosse

²⁹⁶ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 10, lk. 215.

²⁹⁷ COD, *Consilium Lateranense III*, nr 7, lk. 190.

²⁹⁸ Pommersches UB, Bd. 2, nr 824, lk. 164-167.

²⁹⁹ *Ibid.* lk. 164-166.

maailmavaatega ja nende seas juurdunud kommetega kristlusele eelnenud ajast, mida püüti pidevalt summutada. Olgu selle tõestuseks kasvõi 1248. aasta dekreet *De sententia lata contra illos, qui paganos conducunt contra christianos* või 1287. aastast pärit dekreet *Contra apostatas*. Muuhulgas pole välistatud asjaolu, et kuna 13. sajand oli ka Preisi- ja Pommerimaa ristiusu leviku seisukohast alles noor, ei olnud uskumise või uskmatusse rõhutamine ja esile toomine sealse vaimulikkonna jaoks esmatähtis.

Näitlikustamiseks veelgi enam Riia sinodite statuutide sisu ja olemust, tuleb neid kõrvutada lisanduvalt 15. sajandisse jäävate kirikukogudega. Põgusat võrdlust siinkohal lubavad teostada 1420-nda aasta paragrahvid Poznani diötseesile ning Lübecki piiskopkonnale ning 1440-nda aasta otsused veelkord Lübecki piiskopkonnale.³⁰⁰ Kõik nimetatud kirikukogud on välja andnud suhteliselt suure hulga dekreete, mis on säilinud täistekstidena ning mille arvukus on vastavalt 63/33/41.

1420. aasta Lübecki dekreetides on Riia provintsiaalkirikukogudega taas kord üsna palju kattuvat. Käsitletud on vaimulike paheid, keelatud abielusid, konkubiinide pidamist, vaimulike riietust, benefiitse, ekskommunikatsiooni, kiriku varasid, tapmist, missade pidamise kohustust, liigkasuvõtmist ja sakramente.³⁰¹ 1440. aasta sama piiskopkonna otsustest leiab korduvat vähem, kuid kokkupuutepunkte on abielude sõlmimises, vaimulike elu kõlbelisuses ja riietuses, konkubiinide omamises, liigkasuvõtmises, tapmistega seonduvas, sakramentides. Antud töö seisukohast on oluline Lübecki statuutide üldpildi kiriku- ja vaimulike-kesksus. Lihtrahvast laiemalt ei puudutata. Lübecki geograafilise asukohaga seonduvalt põhjendub Riias suhteliselt palju tähelepanu pälvinud usust taganemise teema mittekajastumine statuutides. Ühtlasi ei esine allikas termineid nagu pagan, neofüüt jne – mis on iseenesest ja otsuste kontekstist lähtuvalt mõistetav. Paragrahve iseloomustab seegi, et mitmed probleemid tekstis võivad kajastuda põimituna ühte otsusesse.³⁰²

Tervikuna sarnaneb ka 1420. aastal Poznani piiskopkonnale antud statuut Riia provintsiaalsinodil vastu võetuga. Materjali teeb sisuliselt huvitavaks asjaolu, et paragrahvide esimesest poolest leiab palju analooge 1428. aasta Riia kirikukogu otsustele.³⁰³ Tegemist ei ole küll Riia sinodi dekreetide kordamisega, kuid temaatiliselt esineb ühtelangevusi siiani võrreldud statuutidega kõige rohkem. Näiteks

³⁰⁰ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, lk. 143-161; *UB des Bistums Lübeck*, Bd. 2, nr 1376, lk. 420-426; *UB des Bistums Lübeck*, Bd. 3, nr 1572, lk. 27-35.

³⁰¹ *UB des Bistums Lübeck*, Bd. 2, nr 1376, lk. 420-426.

³⁰² *UB des Bistums Lübeck*, Bd. 3, nr 1572, lk. 27-35.

³⁰³ Otsused 1-10, 12, 14-18, 20-23, 26, 27, 30. J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, lk. 143-154. Paragrahvid on pealkirjastatud.

liigkasuvõtmisest, pühapäeva pidamisest puhkepäevana ja kirikupühadest, vaimulike kooselust konkubiinide ja naistega üleüldiselt, klerikute riietusest, sakramentide jagamise atribuutika hoolekandest, kirikukümnisest, süütamistest, kiriku varast.

Eraldi pälvivad tähelepanu kolm peatükki – *De informacione Pater noster*, *De raptis non copulandis* ning *De baptismo puerorum*. Nimelt on tegemist peatükkidega, mis tihedalt seostuvad Riia kirikukogude otsustega ning võimaldavad näha otsuste taga laiemat sihtgruppi kui ainult vaimulikkond. Esimeses mainitustest manitsetakse kõiki klerikuid kutsuma rahvast (*quod plebani et ceteri curam animarum habentes sepius in sui ecclesiis populum exhortent*)³⁰⁴ üles erinevate ülesloetletud palvete õppimisele/tundmisele. Seejuures mainitakse vajadust korraldada kirikus palvete ettelugemine kohalikus keeles (*in eorum ecclesiis vulgariter populo pronuncient*).³⁰⁵ Põhimõtteliselt annab toodud informatsioon märku sellest, et ka Poola aladel oli 15. sajandil puudujääke rahva usulistes teadmistes ning eksisteeris vajadus nende õpetamise kohta lihtrahvale arusaadavas keeles. Samu mõtteid võib leida Riia dekreetidest.³⁰⁶

Teine paragrahvidest – *De raptis non copulandis* – keelab naiste või neitsite röövimise kolme hõbemarga suuruse rahatrahvi või mõne muu raskemat liiki karistuse ähvardusel.³⁰⁷ Analooone probleem ilmneb ka Saare-Lääne 16. sajandi visitatsiooniprotokollidest.³⁰⁸

Kolmas peatükk ei vaja kommentaare. Sarnaselt 1428. aasta Riia otsusega *De baptismo et ejus effectu* räägitakse laste ristimise nõudest vastavalt liturgiale ning osutatakse ristimistalitusele kui ühele alussakramendile.³⁰⁹ Samas on siin nimetatud kahe kirikukogu vahel oluline erinevus. Kui Poznani otsus esitab ainult ristimisnõude, siis Riias oldi antud käsu väljendamisel emotsionaalsem ja karmim.³¹⁰ Sellest hoolimata on probleemiasetus sarnane.

Kindlasti on Poznani ja Riia kirikukogude vahel leitavaid seoseid rohkem, kui seda käesolev analüüs võimaldab. Seda enam, et antud hetkel ei ole süvenetud Poznani sinodi võimalikesse oikumeenilistesse mõjudesse. Kindel on aga kahe kirikukogu teatav sarnasus üldisemas suunatuses ja paljude otsuste ühises kajastumises statuutides.

³⁰⁴ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, nr 6, lk. 146.

³⁰⁵ *Ibid.* lk. 146.

³⁰⁶ Vrd. LUB, Bd. 7, nr 690, § 6 – *De clericis peregrinis*, lk. 473 ja § 47 *De verborum significatione* – lk. 494. Vt. ka E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, lk. 121, 124.

³⁰⁷ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, nr 15, lk. 148.

³⁰⁸ E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, lk. 116-117.

³⁰⁹ J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, nr 26, lk. 152.

³¹⁰ Vt. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 481.

Põhjuseks ei saanud siinkohal olla sarnasused hilises ristiusustamises³¹¹ või paiknemises katoliku kiriku äärealadel, mida on kasutatud teatud kokkulangevuste põhjendamisel. Pigem on võimalik, et paralleelid olid tingitud sarnase alus- või siis juhend-dokumendi kasutamisest. Kas selleks võisid olla Friedrich Georg von Bunge poolt osutatud paavst Gregorius IX dekreedid, ei oska öelda. Ühine lähtumine kahes erinevas piirkonnas ja kaks sajandit varem välja antud dekreetidest ei tundu eriti tõenäoline. Pealegi, Gregorius IX dekreetide tähtsust ja tähenduslikkust Riia provintsiaalsinodite statuutidele ei ole Liivimaa kontekstis hilisemad autorid rõhutanud.³¹² Seetõttu võiks panustada Konstanzi kontsiili ja võib-olla ka mõne ilmaliku alusdokumendi suuniseid andvatele mõjudele. Viimane aga eeldaks juba teistsuguse valimi alusel fikseeritud dokumentide analüüsi.

Kokkuvõtlikult ja ülaltoodud võrdlusele tuginedes saab Liivimaa sinodaaldekreetidest rääkides välja tuua nende suurema lihtrahvakesksuse ning sisutiheda informatsiooniesituse, mis ei olnud sarnasel kujul leitav teistest sinoditest. Lisaks näitasid alapeatüki kirjutamisel vaadeldud kirikukogude otsused, et Liivimaa kleeerus on oma kaanonite sõnastamisel olnud paljuski emotsionaalsem. Suhteliselt pikalt ja põhjalikult on peatunud eksimustega kaasneval, osutades kahjule, mida üks või teine tegu võib põhjustada. Määratud karistused olid karmid. Üldjuhul nähti ette ekskommunikatsiooni, kirikuvannet ja vaimulikesse puutuvalt ametitest tagandamist. Piirkondlikud kogud mujal nii jäigad ei olnud ning rakendasid ka leebemaid karistusviise nagu näiteks rahatrahvid. Sellest tulenevalt võib siin ilmselt viidata esmajärjekorras oikumeeniliste mõjude sisaldumisele Riia provintsiaalsinodite kaanonites, mida toetab ka Riia kirikukogude dekreetide sõnakasutus ning vormistus. Viimase põhjal tunduvad Liivimaa dekreedid võrreldes teiste madalama taseme sinoditega olevat enam kinni traditsioonides, lubades endale (mõnede eranditega) vähem vabadust otsuste ülestähendamisel.

4.2 Lingvistilise analüüsi võimalikkusest ja tulemuslikkusest

Riia provintsiaalsinodite ja oikumeeniliste kirikukogude statuutide omavaheliste seoste ja vahekordade veelgi täpsemat ja sügavamat analüüsi pakub kindlasti erineva taseme dekreetide võrdlev lingvistiline analüüs. Taolise uurimuse kaudu on ilmselt leitavad vastused järgnevatele küsimustele:

³¹¹ Poola ristiusustamine toimus laiemalt 11. sajandil.

³¹² Vt. ka viide nr 100.

1. Millised on võimalikud sõnakasutuslikud ning grammatiliste struktuuride sarnasused üleüldiselt ja konkreetseid statuute puudutavalt ehk kas lingvistiline võrdlus annab uusi teadmisi erinevate seoste kohta oikumeenilistes ja lokaalsetes kirikukogudes?
2. Kas on täheldatav kindlate vormelite ülevõtmist?
3. Milliste suurte kirikukogude statuutidest viimased lähtuvad?

Riia sinodite dekreetide põhjalik ja võrdlev lingvistiline analüüs võimaldaks eristada üle-euroopaliste konstiilide statuutidest otseseid või kaudseid mõjutusi saanud lauseid ning lausekogumeid. Viimase arenduseks võiks olla oikumeeniliste tõekspidamiste ja seisukohtade retsipeerimise määratlemine kohalikul tasandil nii mahuliselt kui ka temaatiliselt. Lisades lokaalsete paragrahvide analüüsile täiendavalt võrdluse teiste kirikuõiguslike alusdokumentidega, oleks lõpptulemusena esitatav ligilähedane tervikpilt mitmepalgeliste allikate kasutamisest Riia kirikukogude dekreetide ülestähendamisel. Laiemalt ja pidades silmas kasvõi antud tööle püstitatud eesmärgi, annaks taoline teema-arendus baasi edasiseks diskussiooniks ja hüpoteeside püstitamiseks. Viimane puudutaks keskaegse Liivimaa ühiskonnakorraldust, erinevaid inimgrupe ning neid puudutavate probleemide olemasolu, raskusastet ja lahendusi nimetatute kõrvaldamisel.

Siinkohal saab selles vallas piirduda ainult põgusa katsetusega. Käesoleva magistritöö seisukohast lähtuvalt annab see tõestust sellest, et Liivimaa klerus kasutas teatud teemade käsitlemisel ja otsuste koostamisel tõenäoliselt oikumeeniliste kirikukogude dekreete ning seosed statuutide vahel on olemas.³¹³ Kuna antud uurimuse üldiseks eesmärgiks on leida sarnasused talurahvast puudutavate statuutide osas partikulaar- ja oikumeenilisel tasandil, on ka allpool toodud näited võetud dekreetidest, mida sai vaadeldud kolmandas peatükis. Võrreldavad tekstilõigud on valitud juhuslikult ning ei hõlma kõiki teemasid. Tuginedes ülal mainitule eeldab täpsem uurimus suurepäraseid lingvistilist pädevusi ning võiks oma mahukuselt olla eraldiseisva töö teemaks.

Esimese näitena on järgnevalt toodud dekreedid armulaua atribuutika hoiustamisest ja järelvalvest IV Lateraani kirikukogult sõnastuses: *Statuimus, ut in cunctis ecclesiis chrisma et eucharistia sub fidei custodia clavibus adhibitis conserventur, ne possit ad illa temeraria manus extendi, ad aliqua horribilia vel nefaria*

³¹³ Kuna tegemist on erineva taseme dekreetidega, ei ole ilmselt võimalik täheldada üks-ühele üle võetud statuutide olemasolu ning rääkida ja otsida saab ainult sarnaseid lauseid ja grammatilisi struktuure.

*exercenda. Si vero is ad quem spectat custodia, ea incaute reliquerit, tribus mensibus ab officio suspendatur, et si per eius incuriam aliquid nefendum inde contigerit gravior subiaceat ultioni,*³¹⁴ ning selle vastanduseks Riia 1428. aasta provintsiaalsinodilt tekstina: *Ne propter nimiam sacerdotum incuriam divina indignatio gravius exardescat, districte precipiendo mandamus, quod a sacerdotibus in singulis ecclesiis parochialibus eucharistia signanter in loco singulari mundo, signato atque clauso honorifice et devote collecetur, baptisterium autem, crisma et oleum sanctum sub fideli et clausa custodia diligenter conserventur, ne, ut quandoque compertum est, possit ad illa temerarius manus extendi. Prelati autem hujus statuti non differant punire graviter transgressores. Verum quia quidam negligentes et remissi presbiteri non solum ecclesias dimittunt incultas, ymmo etiam corporalia, pallas altaris, vasa et vestimenta ministrorum adeo immunda relinquunt, quod aspicientibus in devocionem nauseam generant et horrorem, proinde in virtute sancte obediencie omnia predicta et alia ecclesie ornamenta precipimus munda, et nitida observare. Nimis enim videtur absurdum in sacris sordes negligere, que dedecerent etiam in prophanis.*³¹⁵ Olgugi, et mõlemad statuudid annavad edasi põhimõtteliselt sarnast informatsiooni, on näha, et kui Lateraani kirikukogu on oma nõudes äärmiselt lakooniline ja lausestuses sujuv, siis Riia provintsiaalsinodi kirje on nüansi- ja teaberikkam ning rohkem liigendatud. Esinevad sõnakasutuslikud ja ka mõttelised erinevused. Lateraani kirikukogu dekreedid algussõna *statuimus* ekvivalendina võiks Riia puhul näha *districte precipiendo mandamus*; Lateraani kontsiili tekst märgib *cunctis ecclesiis*, millele Riia vastab *singulis ecclesiis parochialibus*; kui Lateraani kontsiil räägib ainult armulauast, siis Riia toob siia juurde ristimise (tekstis kasutatud sõna *baptisterium*), *chrisma et eucharistia* nimisõnadena võrduvad Riias *crisma et oleum sanctum*, millele lisanduvad hiljem *corporalia, pallas altaris, vasa et vestimenta ministrorum*; järelvalve-alane sõnastus on vastavalt *sub fideli custodia clavibus adhibitibus conserventur* ja *sub fideli et clausa custodia diligenter conserventur*. Samuti selgub, et Lateraani kirikukogul fikseeritud nõuet, jätta hoolimatu vaimulik kolmeks kuuks oma ametist ilma, Riias ei korratud.

Et salaja sõlmitud abielude temaatika on üldjuhul laialdaselt kajastatud nii oikumeenilisel kui ka provintsiaaltasandil, siis teise näitena saab siinkohal välja tuua

³¹⁴ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 20, lk. 220.

³¹⁵ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482.

mõningaid lõike vastavatest statuutidest IV Lateraani kirikukogult³¹⁶ võrrelduna 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi vastava paragrahviga.

Dekretide alguse sõnastus on oma lähenemiselt erinev. Kui IV Lateraani kirikukogu liikus teemasse sissejuhatavalt ja osutas sellele, et salajaste abielude keelustamisele tuleb rangelt tähelepanu pöörata,³¹⁷ siis Riia vaimulikud on sellest loobunud ja asunud koheselt problemaatikat lahkama: *Clandestina itaque et interdicta conjugia adeo jura detestantur, quod, si in gradu prohibito inita fuerint etiam ignoranter, soboles, ex tali conjunccione suscepta, prorsus illegittima est censenda, nullum ex parentum ignorancia, que affectata presumitur, subsidium habitura. Que tamen proles, si talis conjunctio in facie ecclesie facta foret in sic prohibito gradu, etiam altero tantum parentum hoc ignorante, legitima judicaretur.*³¹⁸ Sellele vaatamata, on sama tekst põhimõtteliselt olemas ka kõnealoleva Lateraani kontsiili statuudis, kuid paragrahvi keskel ja sõnastuses: *Si qui vero huiusmodi clandestina vel interdicta coniugia inire praesumpserit in gradu prohibito etiam ignoranter, soboles de tali coniunctione suscepta prorsus illegittima censeatur, de parentum ignorantia nullum habitura subsidium, cum illi taliter contrahendo, non expertes scientiae vel saltem affectatores ignorantiae videantur.*³¹⁹

Sarnasusi leiab ka edasises. Riia dekreeidi lause: *Ut ergo sacramentum matrimonii cum omni reverencia et solemnitate debita in conspectu ecclesie caucius celebretur, statuimus, ut, quandoque matrimonium fuerit contrahendum, in ecclesiis per rectorem parochialis ecclesie, in cujus parochia sponsi vel sponse sua habent domicilia, tribus dominicis aut festivis diebus, a se distantibus, publice proponatur, ut, si qui inter copulandos impedimentum matrimonii noverint subesse, illud infra terminum competentem, a plebano prefigendum, in facie ecclesie vel ipsi presbitero sine difficultate revelent* on lähedane IV Lateraani kirikukogu sõnastusele: *Quare specialem quorundam locorum consuetudinem ad alia generaliter prorogando, statuimus ut cum matrimonia fuerint contrahenda, in ecclesiis per presbyteros publice proponantur, competenti termino praefinito, ut infra illum qui voluerit et valuerit legitimum*

³¹⁶ IV Lateraani kirikukogu dekreeidi valik (*De poena contrahentium clandestina matrimonia*) tuleneb selle põhjalikkusest ja suurimast sarnasusest Riia provintsiaalsinodi paragrahviga. Samas ei ole Riia provintsiaalkirikukogu kasutanud IV Lateraani kontsiili dekreeidi pealkirja. Suur kirikukogu tähistab teemat sõnaga *matrimonium* – abielu, kuid Riia dekreeidi pealkirjas on kasutatud sõna *desponsatio* – kihlus, kihlamine.

³¹⁷ *Cum inhibitio copulae coniugalis sit in tribus ultimis gradibus revocata, eam in aliis volumus districte observari.* COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234.

³¹⁸ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 485-486.

³¹⁹ COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234.

*impedimentum opponat. Et ipsi presbyteri nihilominus investigent, utrum aliquod impedimentum obsistat.*³²⁰ Lahknevus dekreetide vahel seisneb selles, et Riia statuut pöörab tähelepanu ka nende karistamisele, kes varjavad põhjuseid, miks ühte või teist abielu sõlmida ei tohiks. Lateraani kirikukogu vaadeldavas dekreedis selline fikseering puudub, kuigi vaimulikelt nõutakse takistuste kindlakstegemist. Dekreetide ühiseks jooneks on karistuste määramine lubamatute abielude sõlmijatele. Riia kirikukogu lause *parrochialis quidem sacerdos, qui tales conjunciones clandestinas obmiserit prohibere aut eis interesse presumens, ab ordinario loci per triennium ab officio suspendatur*³²¹ on saanud kindlad mõjutused IV Lateraani kontsiililt: *Sane parrochialis sacerdos, qui tales coniunctiones prohibere contempserit aut quilibet etiam regularis qui eis praesumpserit interesse, per triennium ab officio suspendatur.*³²² Lisaks tegi Liivimaa sinodi kaanon vaimulikele ülesandeks kirjapandu avalikustamise, mida sarnasel kujul IV Lateraani kirikukogu ei esitanud.

Nagu näha, on Riia provintsiaalsinod ilmselt kasutanud salajaste abielude sõlmimise reguleerimisel paljuski lähtekontseptsioonina IV Lateraani kirikukogu vastavat dekreeti, mis loomulikult ei välista võimalust, et eeskuju on võetud ka mõnest teisest dokumendist. Samas ei saa mööda vaadata sarnasustest, mida võib leida toodud kahes dekreedis. Peamised on muidugi juba nimetatud mõttelised kokkulangevused, mis katavad enamuse 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi statuudist. Lisaks on võimalik tõmmata paralleele ka sõnakasutuslikust küljest. Olgugi, et grammatiliselt on laused erinevalt üles ehitatud, on tekstide peaterminid üldjuhul korduvad. Nii näiteks võib ülevõetuna näha järgmisi sõnu ja sõnaühendeid: *clandestina, interdicta coniugia, in gradu prohibito, parentum, statuimus, publice proponantur, per rectorem* või *per presbyteros* jne. Kohati tudub, et Riias on kasutatud lausa pikemaid lauselõike IV Lateraani kirikukogu paragrahvist enda statuudi kokkupanekul. Näiteks järglastest kõneledes väidab Riia statuut, et *soboles, ex tali conjuncione suscepta, prorsus illegittima est censenda*, mis IV Lateraani kirikukogu dekreedis on kirjas *soboles de tali coniunctione suscepta prorsus illegittima censeatur* või siis tekstikoht, mis määrab vaimulike kolmeks aastaks ametist väljaheitmise, kui sõlmitakse ühendus, mis on keelatud: *qui tales conjunciones clandestinas obmiserit prohibere aut eis interesse presumens, ab ordinario loci per triennium ab officio suspendatur*, mille vasteks on IV

³²⁰ *Ibid.* lk. 234.

³²¹ LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 485.

³²² COD, *Consilium Lateranense IV*, nr 51, lk. 234.

Lateraani kontsiili puhul *qui tales coniunctiones prohibere contempserit aut quilibet etiam regularis qui eis praesumpserit interesse, per triennium ab officio suspendatur.*

Toodud kaks näidet annavad tunnistust sellest, et 1428. aasta Riia provintsiaalsinodil, mille otsused on meieni jõudnud täisdekreetidena,³²³ on kasutatud ka keeleliselt keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude otsuseid. Teisalt ei saa väita, et see sisaldus kõikides dekreetides. Hereetikute peatükist kõneledes sai mainitud, et vaatamata teema olulisusele, ei leidnud see oikumeeniliste kirikukogudega võrreldes Riia provintsiaalsinodil sama põhjalikku käsitlust. Kui dekreeidi keskne mõte ongi samastatav suurte kirikukogude ainesega, siis lingvistilisel tasandil ei ole võimalik võrdlust teostada analoogsete lausestuste puudumise tõttu.

Kolmandas peatükis sai pööratud tähelepanu ka 1428. aasta dekreedile matustest, mis erineb teistest statuutidest oma selgelt väljajoonistuvate lõikude poolest. Dekreeidi esimene osa on üles tähendatud kooskõlas seadusandlusega, millele viitab sõnakasutus *Congruum est et juri consonum* ja matmistalituste ajalise läbiviimise esitamine. Kiriklike alustega toetatakse dekreet pühade Peetruse ja Pauluse, Neitsi Maarja ning Ristija Johannese autoriteedile osutamise läbi. Teine suurem lõik keskendub aga kohalikule elanikkonnale ja nende kommete täpsele edasiandmisele, mida ei ole võimalik võrrelda ühegi oikumeenilise kirikukogu tekstiga sellel lihtsal põhjusel, et keskaegsed oikumeenilised kirikukogud taolisi andmeid ei paku. Sedasama võib öelda ka teise põhjaliku informatsioonikogumi kohta lihtrahva elust dekreedis *De reliquiis et veneracione sanctorum*. Oluline on seejuures, et keskaegse Liivimaa lihtrahva kombeid kirjeldavad dekreedid on oma iseloomult põhjalikud ja kirjeldavad. Eksimused on antud edasi detailselt, mille põhjusena võiks näha asjaolu, et Riia provintsiaalsinod on pidanud vajalikuks rõhutada ja osutada vigadele, mille pärast oldi mures ning mis leiti tõepoolest parendust vajavat. Pikemad või lühemad lahtikirjutused statuutides võisid tuleneda sellest, kui tähtsaks antud ajahetkel probleemi peeti.

Rääkides keelekasutusest tuleb kindlasti juhtida tähelepanu 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi³²⁴ kaanonites esinevatele korduvatele sõnadele või sõnauhendustele.

³²³ Olgugi, et 1436. aasta sinodi dekreedid on võrrelduna eelneva kirikukoguga lühikesed, annaks kindlasti ka nende baasilt keelekasutuslikku võrdlust teostada. Lihtsustavaks faktoriks siin oleks pealegi eelteadmine, et need statuudid on kindlalt seostatavad Baseli kirikukoguga ning seetõttu oleks konkreetseid mõjusid ehk kergem leida. Kuna aga 1436. aasta kaanonid on peaaegselt seotud vaimulike tegevuste korraldamisega/korraldamisega, mis ei ole antud tööle püstitatud eesmärgi suhtes primaarse tähtsusega, jäävad siinkohal 1436. aasta sinodi dekreedid võrrelda edasistele uurijatele.

³²⁴ 1436. aasta dekreetide puhul ei ole sõnakordused nii märgatavad, mis johtub ühe põhjusena kindlasti paragrahvide lühidusest.

Tavapärasema näitena siinkohal oleks sõnapaar “meie provints(is)” oma erinevates vormides, mille kohta ei saa öelda, et see esineks ainult vaimulike tegevust reguleerivates või siis kohalikku elanikkonda puudutavates dekreetides.³²⁵ Konkreetsele suunatusele osutab kindlasti lihtrahvast märkivad terminid nagu *rusticus*, *servitus*, *neophitus*, *incola*, *vulgaris*.³²⁶

Seega võiks ülaltoodud põgusa ekskursi tulemusena kokkuvõtteks väita, et käesolevas töös käsitlemist leidvate keskaegse Liivimaa dekreetide ülestähendamise moodused on olnud väga mitmesugused. Esiteks leidub (suure tõenäosusega) paragrahve, mille baastekstina on vähemalt osaliselt kasutatud keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude dekreete. Teiseks on Riia provintsiaalsinodi paragrahvide hulgas selliseid lauseid, mille keelelised seosed suurte kontsiilide statuutidega on vaid ähmaselt jälgitavad või koguni olematud ning kolmandaks esineb tekste, mida võib pidada oma sisu ja ka keelelise ülesehituse poolest täiesti ainulaadseks. Tõenäoliselt ei ole päris alusetu Riia provintsiaalsinodite paragrahvide struktuuri ja sõnakasutust jälgides oletada, et dekreedid olid kohalikke olusid arvestades läbimõeldud ning vormistatud vastavalt situatsioonile ning vajadusele.

4.3 Riia provintsiaalsinodite statuutide võimalikud seosed hilisemate visitatsiooniprotokollidega (lihtrahva aspekt)

Saamaks ülevaadet 15. sajandil aset leidnud Riia provintsiaalsinodite mõju ulatusest, püütakse käesoleva töö raamides põgusalt 1428. ning 1436. aasta statuutidele tõmmata paralleele teiste keskaegse Liivimaa kirikudokumentidega hilisemast perioodist. Nagu eelnevad uurijad korduvalt on osutanud, tuleb taas kord tõdeda, et vastavaid allikaid napib. Seetõttu ja eelkõige saab siinkohal rääkida ainult 16. sajandi esimesest veerandist pärinevatest visitatsiooniprotokollidest ning ainsatest sinodaalstatuutidest aastast 1505, mil Saare-Lääne piiskop Orgas andis oma diötseesile juhendumiseks rea paragrahve. Leppides allikmaterjali vähesuse kui paratamatusega, võiks esitada alljärgnevaid küsimusi: Kas 15. sajandil fikseeritud Riia provintsiaalsinodite otsuseid saaks käsitleda kesketena terve keskaegse Liivimaa

³²⁵ LUB, Bd. 7, nr 690, § 1, lk. 472 – *per nostram provinciam Rigensem*; § 6, lk. 473 – *nostrae provincie Rigensis*; § 14, lk. 477 – *communis in civitatibus nostre provincie*; § 16, lk. 477 – *in nostra provincia*; § 18, lk. 478 – *intra civitatem aliquam vel opidum nostre provincie*; § 19, lk. 479 – *in multis locis nostre provincie*; § 27, lk. 482 – *in provincia nostra Lyvonie*; § 32, lk. 485 – *in provincia nostra*; § 36, lk. 487 – *a nostra provincia*; § 40, lk. 489 – *a finibus nostre provincie*; § 41, lk. 490 – *in nostra provincia* ja *partibus Livonie*; § 44, lk. 491 – *in certis dyocesibus nostre provincie*.

³²⁶ LUB, Bd. 7, nr 690, § 9, lk. 474; § 17, lk. 478; § 19, lk. 489; § 44, lk. 491.

tarbeks? Kas dekreetidel oli haaret ka sajandi võrra hilisemasse aega või puudusid siin reaalselt seosed? Kas mõjude olemasolu korral on need jälgitavad ka lihtrahva tasandil, millised võisid olla arengud jne. Viimasest omakorda lähtuvalt saaks ehk kolmanda peatüki valguses otsida vastust sellele, kas keskaegsetel oikumeenilistel kirikukogudel oli tähtsust ka päris lokaalsel tasandil ning kui suur võis olla selle määr, kuju ja sisu.

1505. aastal Saare-Lääne piiskop Johannes Orgase eestvedamisel peetud provintsiaalsinodi tulemuseks oli 31 dekreeti.³²⁷ Kuna tegemist oli Riia kirikuprovintsi kuuluva piiskopkonnaga, asetuvad kõne all olev sinod ja selle otsused ühelt poolt Riia provintsiaalsinodite ning keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude ning teiselt poolt 1520. aasta paiku läbi viidud visitatsioonide ja visitatsiooniprotokollide vahele, nõudes keerulist analüüsi, tegemaks kindlaks nende võimalikud seosed, mõjutused ning mõjud. Just sellel samal põhjusel jääb järgnev ainult põgusaks pilguheiduks piiskop Johannes Orgase otsustele, tuues välja ülevaatlikud seosed Riia provintsiaalsinodite statuutidega ja olles seeläbi taustaks hiljem käsitletavatele Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli visitatsioonikorra- ning visitatsiooniprotokollidele.

Sarnaselt 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi preambulaga, kus esitati peetava kogunemise eesmärk, õiguslik baas ja auväärsus, tehti seda ka Saare-Lääne sinodi puhul. Toetuti Jeesusele, apostlitele Peetrusele ja Paulusele ning rõhutati kirikukogu vajadust *ad correctionem et informationem cleri et populi civitatis et diocesis nostrum predictarum.*³²⁸

Ülestähenduslikult sarnaneb dekreetide kogum 1436. aasta Riia provintsiaalsinodi paragrahvidega, omamata blokktekstina konkreetset pealkirjastatust ning mille lõigud on eristatud ja esitatud numbrilises järgnevuses. Tekstiliselt on piiskop Orgase poolt välja antud otsused suhteliselt lühikesed (võimalik, et olenevalt teema tähtsusest), kuid nii mitmelgi juhul on märgatavad kokkulangevused Riia provintsiaalsinodite statuutidega. Sarnaselt Riia kirikukogudele on puudutatud ebausuteemat (§2), puhkepäevade pidamist (§6), salajaste abielude sõlmimist (§9), armulauda ja visitatsioone (§19, 31), pihti (§24), keelatud sugulusastmetes abielude sõlmimist (§26). Vaimulike eluolu puudutavalt kajastuvad muu hulgas nõuded nende riitusele (§1 ja 12), simoonia (§3), armulaua instrumentaariumi eest hoolitsemise vajadus (§4),

³²⁷ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch, Zweite Abteilung, hrsg. v. L. Arbusow, Bd. 2, Riga-Moskau, 1905, nr 781-782, lk. 599-607 (edaspidi LUB, Bd. 2/2).

³²⁸ LUB, Bd. 2/2, nr 781, lk. 599. 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu sõnastus kiriku olukorra parendamisest oli põhjalikum, kuid kandis analoogset mõtet vastavalt: *ad execrabiliū excessuum cleri et populi nobis crediti correctionem, morum reformationem.* LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 471.

konkubiinide pidamise keeld (§14), kirikuvastased kuriteod (§27).³²⁹ Samas on oluline märkida, et hoolimata dekreetide mõttelisest kattuvusest ei ole alati jälgitavad nende võimalikud sisulised ja üks-ühele mõjutused Riia provintsiaalsinoditest, vaid tekstid on omakorda modifitseeritud. Mõnede otsuste puhul on Riia provintsiaalsinodite paragrahvides sisalduvat korratud osaliselt, mõnede puhul on seosed kõigest aimatavad. Viimasele viitab ka kohati uudne või uuenenud sõnavara.³³⁰ Ühtlasi esineb selliseid peatükke, mille ülestähendamisel ei ole ilmselt üldse või on kasutatud hoopis mõne teise dokumendi eeskujusid.

Siinkohal näitena ning käesoleva töö seisukohast ehk enim huvi pakkuvana kohe alguses, teises dekreedis toodud käsk kohalikele vaimulikele rangelt jälgida katoliku usu järgimist neofüütidest eestlaste poolt ning hoolitseda igasuguste paganlike ilmingute ning nendest tulenevate vigade kõrvaldamise eest.³³¹ Kõrvutades seda 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu statuudiga *De reliquiis et veneracione sanctorum*, mis peaks oma sisult ehk 1505. aasta dekreediga olema sarnaseim, on näha, et tegelikkuses on neil kahel paragrahvil ainult ühine idee, mis hõlmab katoliku usu ainuõigsust ning vääramatust. Sisuliselt oli 1428. aasta otsus rõhutatult ebausku keskne (kuvatud detailselt ja kirjeldavalt), millele vastandub 1505. aastal üldsõnaline fakti konstateering, et kohaliku elanikkonna juures ilmnevad selged katoliku usust kinnipidamatuse tunnused. Küll aga mainivad mõlemad dekreedid hädaohtu, mida võis ebausku endaga kaasa tuua ning väljendasid lootust antud vallas muudatusi (tekstides räägitud ravitsemisest) näha. 1505. aasta paragrahvi ei saa põhimõtteliselt võrrelda ka 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu esimese kaanoniga *De summa trinitate et fide catholica*, mis peatus ristiusu õigsusel ja Rooma kiriku ülimuslikkusel üldiselt ning tervet elanikkonda puudutavalt. Piiskop Orgase dekreedis on selgelt piiritletud sihtgrupp ja selleks on kohalik talupoegkond.

Toodud näide 1428. aasta ja 1505. aasta lihtrahvast puudutavate statuutide vahelkordadest (olemasolul) iseloomustab pea kõiki neid valdkondi (*resp* otsuseid), mis

³²⁹ LUB, Bd. 2/2, nr 781, lk. 599-605.

³³⁰ Näiteks on lihtrahvast rääkides kasutatud termineid *neophitorum Estonum* ja *omnes Estones*; Riia *mandamus*'ele ja *statuimus*'ele on lisandunud tegusõnana *horto* – julgustama. Teksti on põimitud kohanimetus "Õsel" (Saaremaa) erinevates seostes nagu *ab ecclesia Oziliensi, ecclesiam nostram Oziliensem, civitatem nostram Oziliensem*. LUB, Bd. 2/2, nr 781, lk. 600-603.

³³¹ *Insuper omnibus et singulis parochialium ecclesiarum rectoribus per civitatem et diocesim Oziliensem constitutis districte precipiendo mandamus, quatenus erroribus fidem orthodoxam tangentibus presertim neophitorum Estonum videlicet et aliorum quorumlibet vobis commissorum, quantum pteritis resistere hujusmodique errores, postquam eosdem aliquos errores habere perceperitis nobis intimare curetis, ut mox talibus pariculis obviare possimus remediis oportunis*. LUB, Bd. 2/2, nr 781, lk. 600.

on antud töös käsitlemist leidnud. Lisanduvate näidetena võiks esiteks ära märkida salajaste abielude sõlmimise keelustamise peatüki,³³² mille puhul oli 1505. aastal oluline mainida ainult asjaolu, et abielud tuleb sõlmida kiriklikult ja ettekuulutamisajaga, andes nii võimaluse ennetada erinevaid abielu sõlmimisel esile kerkida võivaid takistusi. Riia provintsiaalkirikukogu oli selles osas põhjalikum, nagu seda selgus 1428. aasta Riia sinodi kaanonite võrdlusest keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude dekreetidega. Teiseks kattub Riia sinodi paragrahvi *De Feriis* osaliselt 1505. aasta peatükk puhkepäevade pidamisest (hõlmab kirikupühasid ja pühapäevasid). Vaimulikud pidid puhkepäevade üle rangelt arvestust pidama ja nendel päevadel kindlasti ka jutlustama (see seoti omakorda nõudega osata kohalikku keelt). Viimase vajadus lähtus eelkõige eestlaste ja teiste neofüütide religioosses harimises.³³³ 1428. aasta Riia kirikukogu dekreetidest viitasid kohaliku keele oskamise vajadusele vaimulike puhul teadupoolest aga näiteks dekreedid *De electione et postulatione* ning *De verborum significacione*.

Analoogiaid leidub ka vaimulike tegevust korraldavates dekreetides. Olgu siinkohal ühena välja toodud paralleelid sakramentide jagamise instrumentaariumi ning teiste kiriklike varade hoolekande teemal, millel on peatutud nii 1428. kui ka 1505. aastal. Mõlemal juhul fikseerisid statuudid äärmise ranguse instrumentaariumi järelevalves,³³⁴ kuid otsest sisulist kopeerimist 1505. aasta dekreeti 1428. aasta statuudist ei ole toimunud.

Nii nähtub, et 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi otsused võisid olla edasi kandunud 1505. aastal piiskop Orgase poolt juba madalamal tasemel välja antud dekreetidesse. Samas tuleb veelkord rõhutada, et ühiste teemade sisaldumine dokumentides ei pruukinud olla sisulise külje samasuse garandiks ja lõpuks ka Riia provintsiaalsinodite valguses kindlaks põhjuseks, miks mingi teema piiskop Orgase poolt üldse kajastamist leidis. Ilmselt saab oletada, et piiskop Orgas oli tuttav Riia provintsiaalsinodite materjalidega (vaadates dekreete kasvõi ainult temaatiliselt),³³⁵ kuid nende kasutamine eeskujudena võis olla nii põimuv, baseeruv hoopis teistele allikatele

³³² LUB, Bd. 2/2, nr 781, § 9, lk. 601.

³³³ LUB, Bd. 2/2, nr 781, § 6, lk. 600. Erinevuseks nende statuutide juures on asjaolu, et 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu dekreedis läheneti teemale pigem kirikupühade ja pühapäevade pühitsemise ning kauplemise seisukohast lähtuvalt, millele lisandus halvaksapanu kõikide nende üle, kes pühapaikades jumalapõlglikul moel täringuid mängivad ning muul moel üldkehtivast kombestikust kinni ei pea. Samas puudutati täringumängu ja kõrtside külastamist ka 1505. aasta Saaremaa otsuses (§13), kuid seda mitte eelpool mainitud kontekstis.

³³⁴ Vrd. LUB, Bd. 7, nr 690, § 26, lk. 482 ja LUB, Bd. 2/2, nr 781, § 4, lk. 600.

³³⁵ 31-st kirja pandud paragrahvist võiks vähemalt 23. puhul kõneleda sellest, et need on saanud mõjutusi Riia provintsiaalsinoditel fikseeritust. Loomulikult oleks siinkohal tõsisemate järelduste tarbeks vaja teostada põhjalikum analüüs. Vrd. LUB, Bd. 7, nr 690 ja LUB, Bd. 2/2, nr 781 ja 782.

kuid võimalik, et ka täiesti eirav. Seda, et otsuste sisu oli läbi mõeldud ning kohandatud kohalikele Saare-Lääne piiskopkonna oludele, annab tunnistust sõnakasutus, kuid tõenäoliselt ka lähenemine ühele või teisele valdkonnale.

Mis puutub reformatsiooni eelsesse aega jäävatesse keskaegsel Liivimaal läbi viidud visitatsioonidesse ja nende kohastesse säilinud materjalidesse, siis on siinsed uurijad antud teemal juba põhjalikumalt peatunud.³³⁶ Lisaks visitatsiooniprotokollide publitseerimisele (Sild, Blumfeld) on analüüsitud ka pakutava informatsiooni sisulist külge, arutletud visitatsioonide vajalikkuse ja tulemuslikkuse teemal ning otsitud visitatsioonimaterjalidele seoseid laiemast kiriklikust kontekstist.

Et visitatsioonid informatsiooniallikana saavad kirikukogude statuute silmas pidades samaaegselt olla nii alus kui ka eesmärk,³³⁷ siis saab ajalisele järgnevusele tuginedes Riia provintsiaalsinoditele läheneda kui 16. sajandi visitatsiooniprotokollide baasile.

Esmalt tuleks peatuda Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli poolt 1519. aastal³³⁸ sinodaalkohtu küsimuste, suuniste ja toiminguseletustena välja antud visitatsioonikorral, mis lõi tausta tema enda poolt läbiviidavatele visitatsioonidele Saare-Lääne piiskopkonnas ning andis vormi hilisematele visitatsiooniprotokollidele. Olaf Sild on nimetatud korra jaotanud 88 punktiks ning tuginedes visitatsioonikorralduse pealkirjale ja sisulisele poolele osutanud asjaolule, et dokument oli suunatud eelkõige talupoegadele. Vaimulike elu ja tegevuse reguleerimiseks kehtisid eraldiseisvad määrused, eeskirjad ning sinodaalstatuudid. Nende kommete jmt kontrollimine toimus üldjuhul lahus lihtrahva omast.³³⁹ Seega on vaadeldavas dokumendis juba piiritletud sihtgrupp ning see lihtsustab olulisel määral käesolevale peatükile püstitatud ülesande täitmist.

Kyveli visitatsioonikorra temaatilisest jaotusest³⁴⁰ selgub, et suur osa probleemseid valdkondi oli võrreldes Riia provintsiaalkirikukogude perioodiga jäänud samaks. Endiselt oli peaesmärgiks pahede väljajuurimine, üldise kompluse parendamine ning kiriku poolt paika pandud korra järgimine. Täheldada tuleb, et siinkohal ei saa rääkida proportsionaalsusest, kuivõrd tegemist oli madalama taseme

³³⁶ Vt. L. Arbusow, Die Einführung der Reformation; O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal; E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid.

³³⁷ „... visitatsioonid tõid andmeid ja informatsiooni sinoditele ning sinodid andsid visitatsioonidele tarvilikke ajakohaseid juhtmõtteid ning ülesandeid.“ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 15.

³³⁸ Aasta 1519 on hüpoteetiline. O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 36.

³³⁹ *Ibid.* lk. 45-46.

³⁴⁰ *Ibid.* lk. 44-45.

regulatsioonidega. Võrdlusmaterjali puudumise tõttu ei ole võimalik öelda, kas ja kui põhjalikult ühel või teisel teemal tavaliselt peatuti. Viimane sõltus kindlasti valdkonna enda mahukusest ning iseloomust.

Visitatsioonide eesmärkidest rääkides võib Riia provintsiaalsinoditega kattuvana näha näiteks punkte 7, 9, 10, 12-19, mis puudutasid sakramente, väärkombeid, abielutemaatikat ja eksimuste parandus- ning karistusvajadust, kui fikseeritud tavadest kõrvale kaldutakse või süütegudele kaasa aidatakse. Olulisel kohal oli Jumala viha ning hingehoid, mis on jälgitavad ka 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi otsustes.³⁴¹ Põhjalikult on lahti kirjutatud juhised sinodaaltunnismeelele (p 20-29), kellede määramise kohustus oli toodud keskaegse Liivimaa tarbeks hiljemalt 1428. aasta Riia kirikukogul.³⁴² Peatutud on liigkasuvõtmisel (p 30-33, 35-36), konkubiinide ja liignaiste pidamisel (p 40-44), nõidumisel (p 45, 63-64), pihil ja armulaual (p 47-48), kiriku varal ja hoolekandel (p 49-52, 79-85), väärusul (p 62, 65-66), preestri kommetel ning tema tegevusel, sealhulgas kiriku instrumentide hoidmisel (p 67-79) jne.³⁴³

Nõuetest selgub, et põhimõtteliselt ei ole ka siin toimunud olulisi kõrvalekaldeid juba 15. sajandi Riia provintsiaalkirikukogul käsitletud teemadest, mida on omakorda võimalik seostada keskaegsete oikumeeniliste kirikukogude kesksete mõtete ja juhtnööridega. Iseasi on see, et paragrahvides on nõutavale informatsioonile ja ülesandepüstitustele lähenetud nüansirikkamalt ja põhjalikumalt, mille põhjustena võib näha kohalike olude paremat tundmist, informeeritust puudustest ning üldlevinud eksimustest ja kitsaskohtadest, mis vajasisid sekkumist.³⁴⁴

1519-1522. aastatel Saare-Lääne piiskop Johannes Kyveli poolt läbi viidud visitatsioonid tõestavad, et juba ette antud visitatsioonikord leidis ka praktikas järgmist. Säilinud 13 protokoll,³⁴⁵ millest osad käsitlevad küll ainult kiriku varanduslikku

³⁴¹ Näiteks sõnastuses *in gravissimam Dei offensam*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 482 (pühakute austamisest); *plurima pericula animarum*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 484 (abielust) või *in animarum suarum grave periculum*. LUB, Bd. 7, nr 690, lk. 486 (veresugulaste vahel sõlmitavatest abieludest).

³⁴² Toetudes Gratianuse dekreedile on öeldud: *statuat testes synodi provincial[i]s viros honestiores, maturiores et veraciores, qui simpliciter et de plano absque ulla jurisdictione sollicite investigent, que in eadem correccione digna sunt vel reformatione, eaque fideliter perferant ad futurum provinciale concilium, Domino annuente celebrandum, ut super illis et aliis tunc proponendis, prout utilitati et honestati congruit, provida deliberacione valeat provideri*. LUB, Bd. 7, nr 690, § 23, lk. 481.

³⁴³ O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 37-44.

³⁴⁴ Olaf Sild osutab asjaolule, et visitatsioonikorda kantud küsimused „on meie ajaloolisest käigust ja tollaegse meie maa kiriku seisukorrast arusaadavad,” viidates sellega ajaloolisele traditsioonile küsimuste esitamisel. O. Sild, Kirikuvisitatsioonid eestlaste maal, lk. 45.

³⁴⁵ E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, lk. 51-55, 116-125, 160-164 – Jämaja, Anseküla, Kärla, Püha, Märjamaa, Pühalepa, Käina, Käina, Anseküla, Kihelkonna, Kärla, Kaarma, Valjala.

seisukorda vastavate loeteludena,³⁴⁶ võimaldavad ometigi jälgida talurahva tegemisi (*Examinata et confessa*). Üldjuhul oli tegemist konkreetsete üksikjuhtumite väljatoomisega kihelkondades, mille puhul tuleb ära märkida, et kindlasti pole kaetud kõik visitatsioonikorras ette kirjutatud teemavaldkonnad. Sellele vaatamata saab protokollide põhiselt nimetada talurahva võhiklikkust ristiusu küsimustes, kiriklikult laulatamata kooselusi, naiste vahetamise juhtumeid, röövimisi, tapmisi ja vägivallatsemist ning lihtrahva hulgast pärit ravitsejate tegevust.³⁴⁷ Nimetatud väärisid ära märkimist antud töö seisukohast.

Lugedes toodud näiteid seotuks piiskop Kyveli visitatsioonikorraga, mille puhul oli võimalik tõmmata paralleele Riia provintsiaalsinoditega võib öelda, et teatud mõttes saab ka 16. sajandi kohaliku tasandi visitatsiooniprotokolle seostada oikumeeniliste kirikukogudega – vähemalt selles osas, mis käsitles abielulisi sidemeid, kristlikku usutunnistust, kõlbelise kristlase elukombeid ning ebausku.

4.4 Riia provintsiaalsinodid ja Valga maapäev 1422

Otsides õiguslikku baasi ja mõjutusi 15. sajandi Riia provintsiaalkirikukogude otsustele, arvestades säilinud materjali nappust, ajalist lõtku erineva tasemega dokumentide vahel ning Liivimaa keerulist positsiooni keskaegses ruumis, ei saa Riia provintsiaalkirikukogudest ning ka hilisematest kiriklikest regulatsioonidest rääkides mööda minna 1422. aasta 25.-28. jaanuaril toimunud Valga maapäevast³⁴⁸ ning selle

³⁴⁶ E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, lk. 46.

³⁴⁷ Visitatsiooni käigus ilmsid 1521. aastal Märjamaal tapmised (sh oma perekonnaliikmete), abielu õega, kiriklikult laulatamata kooselud, röövimine ja uue naise võtmine. E. Blumfeld, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokollid, lk. 116-117. 1522. aasta Anseküla ja Kihelkonna protokollidest selgub, et talupojad ei tundnud, teadsid osaliselt või ei mõistnud Meie isa palvet ning usutunnistust. Näiteks: „Oloff kullewardi thor Salm non scit pater noster neque credo“, „Meli Wilkensch nouit pater noster, sed ignorat credo.“, Anseküla, lk. 121; „Janus Janne van Wemmes ignorat pater noster atque credo“, Kihelkonna, lk. 124. Kokkuvõtte visitatsiooniprotokollide sisust on kirjutanud Evald Blumfeld oma artiklis „Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokolle aastaist 1519-1522“, lk. 46-51. Lisanduv andmestik vaimulike tegevusest, talupoegade ja nende isandate vahelistest suhetest, maksudest, karistustest jne, on E. Blumfeldi arvates võimalus osa saada murettekitavatest valdkondadest tervikuna.

³⁴⁸ Osalejate seas olid Riia peapiiskop Johannes Ambundi, kes esindas ka puuduvaid Saare-Lääne ja Kuramaa piiskoppe, Tartu piiskop Dietrich Reseler, olles samaaegselt Tallinna piiskopi häälekandjaks, ordumeister Siegfried Lander von Spanheim (samuti Saare-Lääne piiskopi volitusega), ordumeeste, toomkapiitlite, vasallide ja linnade esindajad. Akten und Recesse nr 297, lk. 258.

otsustest.³⁴⁹ Viimase olulisusele ka käesolevas kontekstis on osutanud mitmed uurijad.³⁵⁰

Valga maapäeva üldise eesmärgina nägid asjaosalised, nagu ka kõikidel hilisematel Liivimaal aset leidvatel sinoditel viibijad, vajadust parandada puudusi, mida kirikuprovintsis täheldati ning seda eeskätt kristlikke kombeid ja elukorraldust silmas pidades. Maaseadustik pidi kehtima kõikidele alamatele ning selle 15 punktist nõuti ranget ning kõrvalekaldumatut kinnipidamist.³⁵¹

Et käesolev töö tugineb oma alustes ja võrdluses eelkõige oikumeenilistele kirikukogudele, tuleb antud juhul asetada ka Valga maapäev lisaks kõrvutamisele Riia provintsiaalsinodite dekreetidega üle-euroopaliste kirikukogude, iseäranis Konstanzi kontsiili,³⁵² foonile. Kuna Valga maapäeva otsused on originaalis kesk-alamsaksa keelses, ei saa nimetatud kogunemiste dokumente paraku analüüsida keelekasutuslikust küljest, küll saab seda teha aga sisulist poolt jälgides.

Põhimõtteliselt puudutas Valga maapäeva viieteistkümnest otsustest üksteist punkti talurahvast. Muuhulgas käsitleti ristimise, kirikus käimise kohustuse, armulaua, kaubitsemise, usuõpetuse, pihi, abielu ja abieluliste suhete, naiste röövimise, paastu, liigkasuvõtmise ning sakramentide temaatikat laiemalt.

Võrreldes Valga maapäeva otsuseid Konstanzi kontsiili sessioonidel fikseerituga, on tähelepanuväärne asjaolu, et kuigi Konstanzi kirikukogu on peetud üheks Valga otsuste kujundajaks, on võimalik sisulisi punktide kattuvusi näha äärmiselt vähestel juhtudel.³⁵³ Samas on aga pea kõikide Valga maapäeva otsuste temaatilist edasikandumist näha 1428. aasta Riia provintsiaalsinodi (osaliselt ka 1436. aasta sinodi) dekreetidesse. Teisalt, vaadeldes otsuseid üks-ühele, on nähtavad küll kokkulangevused teatud aspektides, kuid nende kõrval esineb ka erinevusi.

³⁴⁹ Valga maapäeval vastu võetud otsuste peamise kujundajana on nähtud peapiiskop Johannes Ambundit ning tema tegevust. On arvatud, et peapiiskopi kaudu leidsid Valga maapäeva punktides väljundi Konstanzi kirikukogu ja samal ajal Preisimaal sisse seatud maakorraldus. Viimasega oli peapiiskop Ambundi kokku puutunud ilmselt ühel oma reisil. L. Arbusow, *Die Einführung der Reformation*, lk. 51.

³⁵⁰ Näiteks L. Arbusow, *Die Einführung der Reformation*, lk. 51-53; P. Raudkivi, *Maapäeva kujunemine. Peatükk Liivimaa 14.-15. sajandi ajaloost*, Tallinn, 1991, lk. 108-110 (edaspidi P. Raudkivi, *Maapäeva kujunemine*).

³⁵¹ *Akten und Recesse*, nr 299, lk. 262.

³⁵² Konstanzi kontsiili, mis leidis aset vaid mõned aastad enne Valga maapäeva, mõjule maapäeva otsuste ületähendamisel on osutanud mitmed uurijad.

³⁵³ Konstanzi kirikukogu peatähelepanu koondus paavstide valimise ja õigusjärgsuse, katoliku kiriku ühtsuse, ning ketserlike usukuulutajate elimineerimise küsimuste lahendamisele. Ainult osaliselt realiseeriti üheks kirikukogu eesmärgiks seatud ülesanne reformida korrumpeerunud kirikut üldiselt. Viimast puudutavalt käsitleti kontsiili viimastel sessioonidel 1418. aasta märtsis-aprillis näiteks kirku sissetulekute, simoonia, benefiitside ja nendega seonduvate kohustuste, maksude ja klerikute eluolu (rõivastuse) temaatikat. *COD, Concilium Constantiense*, lk. 379-427.

Näiteks ristimisest rääkides nimetatakse Valga maapäeval laste ristimise kohustust kuu jooksul peale lapse sünni. Ristimisest ei tohi keelduda ning seda ei tohi ka hiljem surmanuhtluse ähvardusel maha pesta. 1428. aasta Riia provintsiaalkirikukogu statuut kordas küll ristimise vajalikkust ja selle kohustust, kuid selle edasiandmine oli vormistuslikult ning ka sisuliselt teistsugune.³⁵⁴ Punktid viis ja kuus – abielust, sisaldasid sarnast informatsiooni, mis oli kätketud 1428. aasta Riia sinodi paragrahvidesse *De sponsalibus et matrimoniis*, *De clandestina desponsacione* ja *De consangwinitate et affinitate*. Korduvate mõtetena esitati mehe ja naise vahelise kooselu kirikliku laulatamise nõue, manitsus, et abielusid ei tohi sõlmida juhul, kui sellele on mingisuguseid takistusi (sealhulgas ka abiellumise keeld teatud sugulusastmeni) ja abikaasa petmine või teise mehe-naise juurde minemine. Erinevus Riia sinodi otsustega seisnes selles, et täpsemalt olid määratletud karistused³⁵⁵ ning aeg, mis oli ette nähtud vigade parandamiseks.³⁵⁶ Samuti olid Riia dekreedid detailsemad, kandsid endas rohkem informatsiooni ning olid asetatud laiemalt kiriklikku konteksti.³⁵⁷

Iseseisvana, mida sarnasel kujul ei korranud hilisemate Riia sinodite statuudid, oli antud keeld talupoegadele, mille kohaselt ei tohtinud naisi röövida. Karistuseks teo kordasaatjale ning tema võimalikele abistajatele oli pea maharaiumine.³⁵⁸

Olulisel kohal Valga maapäeva otsustes olid ka kirikliku liturgia, palvete tundmine, piht ja kirikus käimise kohustus. Üksikasjalikult on lahti kirjutatud, millal tuleb käia missal, et armulaud ja piht, Meie isa palve, Ave Maria, kümne käsu ning evangeeliumite tundmine on lihtrahvale kohustuslikud. Lisatud on peatükk kaubitsemise keelu kohta enne lõunat, pühadel ja pühapäevadel.³⁵⁹ Põhimõtteliselt saab pühapäevade pühitsemise ja mittekaubitsemise nõuete kordust näha 1428. aasta Riia sinodi dekreedis *De feriis*. Missade pidamise kohustus on peatükina 1436. aasta Riia kirikukogu otsustes, ent huvitaval kombel ei ole Valgas nii tähtsana tundunud lihtrahva religioosse harimise temaatika kandunud enam sellise intensiivsusega kümnekonna aasta tagusesse aega. Kui abielutemaatika ja isegi ristimine olid Riias kajastatud põhjalikult, kui mitte öelda isegi

³⁵⁴ Vt. käesoleva töö alapeatükki 3.2.3.

³⁵⁵ Kui Valga maapäeva abielukohustustest kõnelevad otsused kasutasid karistustena ihunuhtlust ja rahatrahvi, siis Riia provintsiaalkirikukogude dekreedid nimetasid peamise karistusvormina ekskommunikatsiooni või kohtuga kindlaks määratud sanktsioone.

³⁵⁶ Teise mehe juurde läinud naine pidi tema seaduspärasele kaasale tagasi antama 14. päeva jooksul. Trahv sellise teo avalikustulemisel oli fikseeritud 3 riia margale.

³⁵⁷ Tõenäoliselt tuleks keskaegse Liivimaa kirikuloolisi allikaid talurahvast puudutavalt nii mõnestki aspektist lähtuvalt kõrvutada ka talurahvaõigusega.

³⁵⁸ Akten und Recesse, nr 299, § 7, lk. 263.

³⁵⁹ Akten und Recesse, nr 299, § 8-10, 14, lk. 263-264.

väga põhjalikult, siis pihti ja armulauda mainitakse kõigest üldises kontekstis, üldfilosoofilises võtmes ning eelkõige vaimulikke oma kohuste täitmisele julgustavas dekreedis *De cognacione spirituali*.³⁶⁰

Läbivalt olid nii 1422. kui ka 1428. ja 1436. aastal kõne all pühakute päevade tundmise, liigkasuvõtmise ja armulauasakramendi hoidmise temaatika.³⁶¹ Ühtlasi oli juba 1422. aasta paragrahvides nõue, mille kohaselt ei tohtinud müüa relvi uskmataitele ja mida korrati ka Riias.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Valga maapäeva otsuste õiguslikul baasil oli Konstanzi kirikukoguga vähe ühist, kuigi ilmselgelt, ja võrreldes oikumeeniliste kirikukogude temaatikaga (nähaakse ju Konstanzi ühena üle-euroopaliste kirikukogude läbivate ideede jätkajana – eelkõige IV Lateraani kirikukogu mõtete kandjana), on tuntav tervikliku kontsiliaarliikumise mõju Valga maapäevale. Mõjud Riia sinoditele on kahetised. Esiteks leiab kõikide probleemide kordumise Riia statuutides, millest tulenevalt võiks öelda, et Valga maapäeva otsused olid Riia provintsiaalkirikukogude otsesteks mõjutajateks, seda enam, et ka Riias käsitleti samu teemaderinge lihtrahvast lähtuvalt. Teisalt aga, on Valga puhul täheldatav vahetum lähenemine rahvale,³⁶² peatükid on konkreetsemad, täpsemad on karistus- ja ajanormid. Võrreldes Valga maapäeva ja Riia provintsiaalsinodite paragrahvide iseloomu, sarnaneb esimene pigem 1505. aasta Saare-Lääne piiskopi Orgase sinodaaldekreetidele (kas selle põhjuseks võis olla põhjalikum eeltöö?), kuid see võis olla ka tingitud asjaolust, et terve kirikuprovintsi sinodid pididki järgima üld-tunnustatud ning fikseeritud regulatsioone dekreetide kirjapanemisel.

³⁶⁰ LUB, Bd. 7, nr 690, § 34, lk. 486.

³⁶¹ Akten und Recesse, nr 299, § 2-4, lk. 262-263.

³⁶² Ainuüksi selle põhjal, et karistused olid suunatud eksijate, mitte nende valitsejate ega hoolekandjate pihta, nagu seda on peamiselt Riia statuutides.

Kokkuvõte

Eeltoodule tuginedes leiab kinnitust väide, et kirikukogude temaatika on kõikide selles esinevate nüanssidega äärmiselt laialdane uurimisvaldkond, mille käsitlemine ei ole komplitseeritud ainult üle-euroopalistes mastaapides, vaid saab alguse juba iga üksiku kirikuprovintsi tasandist. Üheaegselt põimuvad siin konkreetse perioodi poliitilised sündmused, kirikuõiguslik, liturgiline ja dogmaatiline raamistik, nendes kajastuvad traditsioonid jne, mis üldjuhul välistavad valitud teema arendamise üksnes kitsastes piirides.

Sajandeid hiljem on raske lõpuni põhjendada ühe või teise teema kajastumist erinevates kirikukogudes. Viimane puudutab eelkõige valdkondi, mis ei olnud iseloomulikud konkreetsele perioodile ajas, nagu teatud ketserlikud liikumised, ristisõjad, vaid traditsioonilisi probleemiasetusi, mis tulenesid näiteks sakramentide jagamisest, vaimulike elukorraldusest, nõuetest teatud ühiskonna klassidele või nende toimingutele jne. Üldiseid jooni aitavad küll tõmmata oikumeeniliste kirikukonstiilide eesmärgid (näiteks reformkonstiilide põhiideed), kuid võimalike vastuste andmine lähemalt eeldab kindlasti sügavaid konsiliaarliikumise mõttelisi, ajaloolis-poliitilisi, kirikuõiguslikke ja teoloogilisi teadmisi ning analüüsi. Viimast ka madalama taseme kirikukogusid puudutavalt.

Oikumeeniliste kirikukogude statuutidest rääkides toob omaette raskuse kaasa nende retsipeerimise küsimus juba lokaalsel tasandil. Kas, kui palju ja miks leidsid kasutust, taaskajastust või kordust just need dekreedid ning millistel põhimõtetel kirikuprovintsi siseselt üle-euroopalisi ettekirjutusi enda statuutidesse sisse kirjutati.

Tulles antud magistritöö tulemuste juurde, siis näitab uurimus, et valimi piires on Riia provintsiaalkirikukogude statuudid teemade lõikes saanud mõjutusi ühe või mitme oikumeenilise kirikukogu otsustest. Üle-euroopaliste konstiilide kaanonid on välja toonud peamised valupunktid või rõhuasetused, mis on olnud madalama tasandi dekreetidesse sissepõimitavad. Niiöelda metoodiliselt varieerub siinkohal otsuste kasutamine, hõlmates suure tõenäosusega kõiki retsipeerimise vorme – üks-ühele, modifikatsioonidega ja arendustega või kõrgemaid juhiseid eirates. Üheks lähenemisviisiks tundub olevat ka teatud valdkondade reguleerimine üle-euroopalistel konstiilidel hoopis teistlaadses kontekstis lahtikirjutust leidnud paragrahvidele tuginedes. Laias laastus saab keskaegse Liivimaa statuutide kohta öelda, et nendes on õigusliku baasina kasutatud sajanditetaguseid ja olulisemaid kirikukogusid, kuid samas

on toimunud (võimalik, et samaaegselt) otsuste sisuline kohandamine, uuendamine ja aktualiseerimine vastavalt kohalikele oludele.

Peamiste oikumeeniliste mõjutajatena tuleb 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite puhul näha ennekõike suuri kontsiile kuni Baseli kirikukoguni. Näiteks on visitatsioonide läbiviimisega seonduvat arutatud III ja IV Lateraani, hiljem II Lyoni, Vienne ning Konstanzi kirikukogudel; provintsiaalkirikukogude pidamise nõue on põhjalikumalt toodud IV Lateraani ja Konstanzi statuutides; ristimine ja armulaud IV Lateraani ja Vienne kontsiilil; abielutemaatika on läbinud Lateraani, Vienne ja Baseli kogusid; kirikupühade ja pühapäeva pühitsemist on kajastatud II ja III Lateraani kirikukogul, ostu-müügi temaatikat kõikide Lateraani, II Lyoni, Vienne ja Baseli kontsiilidel; hereesiat ja hereetikuid on puudutatud III ja IV Lateraani, Vienne, Konstanzi ja Baseli kogude kaanonites. Kontekstivälistest teemadest rääkides võib Riia ristimise ja armulauatoimingute käsitluses näha teatud mõttes sarnasust näiteks II Lateraani kirikukogu hereesia paragrahvi, kirikupühade ja pühapäevade pühitsemisest kõneledes võidi lähtuda Baseli kontsiilil juutidest kõnelevast otsusest. Riia provintsiaalsinoditele enim mõju avaldanud kontsiilidena tuleb esile tõsta Lateraani (eriti IV Lateraan), Vienne ja Konstanzi kirikukogusid. 1436. aasta sinodit silmas pidades ka Baseli kirikukogu.

Seda, milliseid kanaleid pidi või millisel kujul oikumeeniliste kirikukogude statuudid Riia kirikuprovintsi jõudsid ning kasutust leidsid, on põhjanevalt raske öelda. Hüpooteetiliselt võis tegemist olla niiöelda originaaltekstidega, mida toetab teadmine, et Liivimaa klerus kontsiliaartegevuses osales. Väiteks annab reservatsioonidega alust ka töös teostatud dekreetide keelekasutuslik võrdlus. Oikumeeniliste statuutide seotus kanoonilise õigusega loob siinkohal veel ühe võimaluse. Üle-euroopalistes dekreetides fikseeritu kandumine kirikuõiguslikesse tekstidesse ja nende kaudu omakorda Riia sinodite otsustesse ei ole välistatud – seda enam, et Riia provintsiaalkirikukogusid on nähtud kanoonilise õiguse arendajatena. Kuivõrd tõenäoline on mõne teise provintsiaaltasandi kirikukogu materjalide kasutamine eeskujuna jääb siinkohal küsitavaks. Samas säilib võimalus, et otsitud mooduseid oli korruga mitu ning nende seas ka selliseid, mida antud hetkel Riia kirikukogudega seostada ja välja pakkuda ei oska.

Võrreldes oikumeenilise taseme statuutidega joonistub välja erinevus Riia provintsiaalsinodite otsuste põhjalikus suunitluses lihtrahvale lisaks kiriklike tegevuste reguleerimisele ning klerikutele esitatavate nõuete osas. Arusaadavalt ei olnud nimetatu

iseenesest ka oikumeeniliste kirikukogude eesmärk, mis seisnes pigem üldiste jõujoonte seadmises, kuid Riia sinodite omapärasusest annab tunnistust kindlasti lihtrahvast puudutavate paragrahvide küllaltki suur kontsentratsioon kõrvutatuna teiste käesolevas uurimuses vaadeldud kirikuprovintside kirikukogudega.

Kolmanda peatüki, kui olulisema peatüki kokkuvõtteks uurimuse eesmärgipüstitusest lähtuvalt, võiks öelda alljärgnevat. Visiteerimise kohustus kirikuprovintsidest on oikumeeniliste kirikukogude otsustes kajastatud peamiselt iseenesestmõistetava toiminguna, milles puuduvad otsesed sanktsioonid kohustuse täitmatajätmisel. Põhjalikumalt oli reguleeritud visiteerimistoimingutega ja prokuratsioonide kogumisega seonduv. Provintsiaalkirikukogude kokkukutsumise nõudest lähtuvat määratleti erinevates kirikukogudes kogude kokkukutsumise intervall, ettevalmistustööd ning karistused juhul kui oikumeenilisi ettekirjutusi ei järgitud. Nimetatud kolme valdkonna kajastumist Riia provintsiaalsinodite dekreetides vaadeldes ilmnes, et visiteerimiskohustusel ja provintsiaalsinodite ellukutsumisel on peatunud üpriski põhjalikult – just eesmärgistatuses. Vastupidist võib aga öelda prokuratsioonide kohta. Kolm niioelda tegevust on sisuliselt läbi põimunud, suunatud küll üldjuhul Liivimaal tegutsevale vaimulikkonnale, kuid samas sisuliselt ja järelvalve funktsiooni kaudu mõeldud muuhulgas lihtrahva tegevuste kontrollimehhanismidena.

Selget talurahvale orienteeritust näitab 1428. aasta Riia sinodi dekreeidi *De baptismo et eijus effectu* ristimise osa, kus otseselt viidatakse talurahva eksimustele laste ristimatajätmise näol ning ohule, mida see katoliku kiriku hingehoiu alusprintsipiidele kaasa võis tuua. Oluline on, et Riia kaanonis kirjeldatu ei ole suure tõenäosusega saanud mõjutusi oikumeeniliste kontsiilide otsustest. Viimane ei välista loomulikult teisi õiguslikke aluseid paragrahvi ülestähendamisel, ent dekreeidi erisus nii üle-euroopalisel tasandil kui ka võrdluses teiste töös käsitletud provintsiaalkirikukogude statuutidega on märgatav.

Nii üldises kui ka keskaegset Liivimaad puudutavas plaanis on tähtsaks peetud abieluliste sidemete temaatikat. Tekstides esines mitmel juhul oikumeeniliste kirikukogude mõtete kordamist erineva lähenemisnurga alt, nagu näiteks sugulastevahelised abielud, liidud, mida ei saanud sõlmida tulenevalt erinevatest takistustest, karistuse vormid, preestri rolli ja kanoonilise õiguse rõhutamine abielude sõlmimisel jne. Abielu oli vaieldamatult üks enim üle-euroopalistest mõjudest kantud valdkondi. Kui üldised nõuded olid fikseeritud ja tulenesid ehk kõrgematest dokumentidest, siis rahvaga seonduvatest nüanssidest, mida 1428. aasta statuut esile tõi

võiks nimetada salajaste aga ka vastumeelsete abielude sõlmimisi, kiriklikust laulatusest kõrvalehoidumisi, abielurikkumisi, lahkuminekuid jne.

Teatud mõttes ja osaliselt läbipõimunud teemadekompleksina võib 1428. ja 1436. aasta otsustes näha kirikupühade ja pühapäevade pühitsemisega, ostmise-müümise ja liigkasuvõtmisega seonduvaid kaanoneid. Kiriklikest kommetest kõrvalekaldumine ja jumalakartmatud kombes ei ole esimese puhul sellisel kujul oikumeeniliselt tasandilt leitavad. Tegelikult ei ole nad seda ka kauplemistegevusest rääkides ja eelkõige põhjusel, et kui Riia statuudid suunavad oma pilgu lihtrahvale, siis üle-euroopaliselt on sihtgrupiks peamiselt juudid. Liigkasuvõtmine eristub teistest selle poolest, et nii oikumeenilistes kui ka Riia provintsiaalsinodite paragrahvides kõneldi probleemist üldjuhul isikustamata. Samas ei saa väita, nagu poleks üle-euroopaliselt antud käsud-keelud nimetatud valdkondades kajastunud. Olulisemad mõtted on Riia dekreetidesse vaieldamatult sisse viidud, kuid võrdluse teostamisel ei ole nad leitavad sarnastest paragrahvidest ning kõigele lisaks on neid ennekõike mugandatud vastavalt kohalikele oludele ning täiendatud vajaliku informatsiooniga.

Mis puutub hereesiasse, siis teadupoolest oli probleem läbivalt aktuaalne pea kõikides oikumeenilistes kirikukogudes. Seda kas mingi konkreetse liikumise, õpetuse või isikuga seoses aga ka seostamata. Ka 1428. aasta Riia provintsiaalsinod pidas vajalikuks kommenteerida ja võtta seisukoht ketserluse suhtes, kuid dekreet *De hereticis* jäi väga üldsõnaliseks ning umbisikuliseks, rõhutas katoliku usu ainuõigsust ja sätestas karistusmehhanismide rakendumise käsu eiramisel. Võrreldes üle-euroopaliste kirikukogudega ei peatunud konkreetsetel juhtumitel. Ühtlasi ei tõmmatud paralleele ketserluse ja paganluse vahele.

Toodud otsused Riia kirikukogude statuutidest annavad kokkuvõtlikult ja selgelt informatsiooni selle kohta, et kohaliku rahva seas levis veel 15. sajandil kombeid ja tavasid, mis ei olnud katoliku kiriku õiguslikest printsiipidest lähtuvalt niiõelda korrektsed – isegi sellisel juhul, kui keskaegsete oikumeeniliste kontsiilide mõjud dekreetide ülestähendamisele olid nähtavad. Selles valguses tõusevad eriliselt esile kaks täiesti omalaadset paragrahvi – *De sepulturis* ja *De reliquiis et veneracione sanctorum*. Mõlema puhul ei saa rääkida oikumeenilistes otsustes esinevatest analoogiatest. Sel määral on nad täiesti iseseisvad ning pakuvad andmeid, mis käesoleva töö kirjutamisel muudes võrreldavates dokumentides ei kajastunud. On kaheldav, kas nii hilisel perioodil võidi kasutada paganlikku topost. Tegemist ei ole üldsõnaliste konstateeringutega, vaid pikemate ja detailsemate lahtikirjutustega. Olgu siinkohal veelkord korratud, et

neofüütidele heideti ette esivanemate tavade järgimist, mille kohaselt suhtuti põlastusväärsest surnuaedadesse ning maeti surnuid pühitsemata paikadesse – lagendikele ja metsadesse. Nimetati ohvrisöömaeagu, katoliiklikesse pühakutesse ja reliikviateesse hooletud suhtumist, ebausku loodusjõudude ja -olendite kummardamise näol. Paganlike kommete väljajuurmise eesmärgil keelati ohverdamised, ebajumalate austamised. Dekreetides sisalduva erisusele viitab lisaks Riia dekreetide keelekasutus – kõne all olevad tekstilõigud on teiste paragrahvidega aga ka samade otsuste siseste osadega võrreldes sõnastuslikult lihtsamad ning kergemini jälgitavad. Ühtlasi ei lubanud sarnasusi välja tuua teised antud töös vaadeldud provintsiaaltasandite dekreedid. Seega võiks Riia statuutide kirjeldusi lihtrahva uskumuspildist, tavadest ning kristlikest kommetest kõrvalekaldumise kohta võtta tegeliku olukorra kajastusena. Diskuteeritavaks jääb ehk ainult paganlike tavade leviulatus ning katoliiklike traditsioonide juurdumise aste kohaliku elanikkonna seas.

Neljanda peatüki tulemus tervikuna näitab, et Riia provintsiaalsinodite statuutide edasine uurimisampluaa on laialdane ning igati arendatav. Järeldusi saaks teha võrdlevast analüüsist teistes kirikuprovintsidest aset leidnud kirikukogude põhjal, mille positiivseks küljeks oleks Liivimaa kirikukogude sidumine teiste samal tasemel toimunud sinoditega. Kuna Liivimaa kuulub Saksa kultuuriruumi, võimaldaks põhjalikum kõrvutav uurimistöö Riia kirikukogud paigutada üldisesse partikulaarkirikukogude konteksti ning tuua välja statuutide sarnasused ja erisused nimetatud plaanis. Käesolevas magistris töös toodud suunal tehtud põgus katse annab selleks kindlasti alust.

Ühtlasi selgus, et uut informatsiooni võib pakkuda ka statuutide lingvistiline analüüs. Viimase teostamine on kindlasti keeruline, kuid taoline lähenemine aitaks veelgi enam kaasa Riia kirikukogude otsustes oikumeeniliste paragrahvide ja miks mitte ka teiste kirikuõiguslike dokumentide retsipeerimise määra väljaselgitamisele. See aga omakorda laiendaks teadmist Liivimaa olude iseseisvast kirjeldamisest olemasolevate paragrahvide põhisealt. Näited antud magistris töös viitavad keelekasutuslikele oikumeenilistele mõjudele – seda küll teatud dekreetidest johtuvalt. Samas leidis piisavalt tõendeid selle kohta, et otsustes sisalduv oli läbimõeldud ning läbivalt ei olnud tegemist niinimetatud *copy-paste* juhtumitega. Viimasest annavad tunnistust kasvõi lihtrahvale suunatud kaanonid, kus sõnakasutuslikult olid käibel terminid *servitus*, *rusticus*, *neophitus*, *incola* ning *vulgaris*.

Veel üheks lähenemisviisiks Riia provintsiaalkirikukogudele on töös välja pakutud 1428. ja 1436. aasta statuutide kõrvutamise nüüd juba madalamal tasemel säilinud dokumentidega. Siia alla kuuluvad 1422. aasta Valga maapäeva otsused, Saare-Lääne piiskop Johannes Orgase sinodaalstatuudid 1505. aastast, piiskop Johannes Kyveli visiteerimiskord ning tema visitatsiooniprotokollid 16. sajandi esimesest veerandist. Et kõiki nimetatuid sidus ühine eesmärk – saada teavet tegeliku olukorra kohta maal ning parandada/korrigeerida kõrvalekaldeid normidest – on süstemaatiline lähenemine Riia kirikuprovintsi sisestele kirikukorralduslikele tekstidele ja nendes sisalduvate seoste, mõjutajate ning mõjutatavate näitamisel oluliseks arenguks antud valdkonnas. Ühtlasi aitaks selline analüüs välja selekteerida teemad või teemade grupid, mis leidsid kordust erinevatel aegadel, pakkuda lahendusi võimalike retsipeerimiste kohta ning seletusi teemade arengule. Käesolev magistritöö näitas, et 15. sajandi Riia provintsiaalsinodite ning 16. sajandi alguse Saare-Lääne piiskopkonna kirikukorralduslike dokumentide vahel seosed eksisteerivad. On põhjust arvata, et Saare-Lääne piiskopkonna visitatsioonid lähtusid Riia kirikukogude üldistest alustest, kus üheks peaesmärgiks oli lihtrahva seas levivate väärkommete väljajuurimine ning katoliiklike tavade kinnistamine. Sarnaseid seoseid võib välja tuua ka 1422. aasta Valga maapäeva ning Riia sinodeid puudutavalt – nüüd aga juba vastupidiste mõjude pinnalt.

Eelpool nimetatud uurimisversioonidele võiks lisada käesolevas töös vaatluse alt välja jäänud statuutide analüüsi. Tõenäoliselt oleks ka vaimulike tegevust reguleerivatel dekreetidel anda uut teavet keskaegse Liivimaa kirikukorralduse kohta.

Magistritöös teostatud võrdluse põhjal tuleb veelkord kokkuvõtlikult nentida, et 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinodite dekreedid olid seotud oikumeeniliste teemadega. Sageli olid Riia otsused aga põhjalikumad, liites paragrahvidesse kohaliku piirkonna eripärad. Viimast toetab kasvõi tõsiasi, et oikumeenilisel tasandil tähelepanu pälvinud pihi teema siinse vaimulikonna poolt erilist tähendust ei omanud. Nii on alust väita, et Liivimaa klerus ei kasutanud üle-euroopalisi kaanoneid üks-ühele, vaid vastavalt vajadusele, mis omakorda kinnistab erinevate autorite arvamust oikumeeniliste otsuste retsipeerimisest mitmesuguste mudelite järgi.

Statuutide üldpilt näitas, et Riia sinodite otsused tegelesid võrreldes oikumeenilise tasemega paljude küsimuste lõikes lihtrahva kasvatamisega ning nende hulgas levivate väärkommete kõrvaldamisega. Probleemsed valdkonnad seisnesid ristimise-, abielu-, kauplemise-, kiriklike pühade ja pühapäevade pühitsemise-, liigkasuvõtmise-, matmise- ja religioosse maailmavaatega seotud küsimustes. Riia

statuutide siseselt olid talurahvast kõnelevad dekreedid kirjeldavamad ja nüansirikkamad. Ülejäänud osades enam tehnilised, õigusele suunatud ning üle-euroopalisi mõjusid kandvad. On tähelepanuväärne, et Liivimaa vaimulikkond suhtus paragrahvide põhjal kohalikku elanikkonda pigem neutraalselt, kui alavääristavalt. Karistustega ähvardati üldjuhul vaimulikke, kusjuures huvitav on asjaolu, et peamiste karistustena rakendati Riia kaanonites analoogselt oikumeeniliste kontsiilidega kõige rangemaid meetmeid nagu näiteks ekskommunikatsioon, kirikuvanne ja kiriklikest tuluallikatest ning benefiitsidest ilmajätmine. Võrreldes teiste kirikuprovintside karistustega samast ajast (rahatrahvid), tundub see mõnes mõttes liiga konservatiivne.

Nii tuleb lõpetuseks tunnistada, et Riia provintsiaalsinodite statuutides peituv aines ei ole veel kaugeltki mitte ammendunud. Häid võimalusi edasisteks uurimistöodeks pakub mitmesugune võrdlev analüüs, mille pinnalt on võimalik laiendada teadmist keskaegsest Liivimaast ning kaugemale minnes – asetada siinsed sündmused üle-euroopalisse konteksti.

Zusammenfassung

Die Christianisierung der verschiedenen Völker wird als eine der wichtigsten Ereignisse in Europa bewertet. Durch die Entwicklung des katholischen Kirchenraumes im Laufe der Jahrhunderte hat sich eine systematische und umfangreiche Organisationsstruktur herausgebildet, dessen Höhepunkt im Mittelalter liegt.

Eine besondere Rolle innerhalb der Kirchenorganisation haben auf verschiedenen Ebenen stattgefundene Kirchenversammlungen gespielt. Darunter spricht man über ökumenische Konzilien, in dem Kleriker aus ganz Europa vertreten waren/sind und Hinweise für die gesamte Kirche geliefert haben, aber auch über Partikularsynoden, die auf dem lokalen Ebene abgehalten wurden. Die verabschiedeten Statute waren zugleich beschreibend und legislativ, gaben Informationen über zeitgenössische Probleme und Begebenheiten und bildeten dadurch eine äusserst komplexe Einheit. Erst in den letzten Jahrzehnten haben Historiker angefangen, verschiedene Aspekte der örtlichen Kirchenversammlungen (u.a. Diözese- und Provinzialsynoden) zu beleuchten. In ihren Forschungsarbeiten sind sie zu der Einsicht gelangt, dass verlassene Statuten (auch Dekrete, Kanonen, Paragraphen) hervorragendes Material für historische Untersuchungen bieten. Insbesondere hat man die Bedeutung von vergleichenden Analysen hervorgehoben – eine Gegenüberstellung der Statuten liefert nicht nur Informationen zu der lokalen Lage in einer bestimmten Epoche, sondern ermöglicht Aussagen über gedankensgeschichtliche Zusammenhänge in der Hierarchie der katholischen Kirche, die ihren Ausdruck in der Regelung der verschiedenen Lebenszusammenhänge fanden.

Auch die vorliegende Magisterarbeit „Die Beschlüsse der rigaeschen Provinzialsynoden aus den Jahren 1428 und 1436 im Lichte der mittelalterlichen ökumenischen Kirchenversammlungen und als Quelle der Geschichte der livländischen Bauernschaft“ beruht methodisch auf vergleichender Analyse. Wie der Titel hinweist, werden die in der Kirchenprovinz Riga stattgefundenen Kirchenversammlungen aus den Jahren 1428 und 1436 mit mittelalterlichen ökumenischen Konzilien verglichen. Die vorgelegte Forschungsarbeit bedient sich der Methode der vergleichenden Dokumentanalyse. Aus den zwei rigaeschen Kirchenversammlungen sind lediglich 65 Dekrete (auch als Besschlüsse bezeichnet) erhalten geblieben, die mit den Beschlüssen der Konzilien von Lateran I-IV, Lyon I-II, Vienne, Konstanz und Basel verglichen wurden. Das wesentliche Ziel dieser Untersuchung war Zusammenhänge zwischen ökumenischen

Konzilien und rigaesischen Provinzialsynoden zu beleuchten. Dadurch, dass das Thema insgesamt sehr umfangreich ist und dass die rigaesischen Kanonen Informationen über verschiedene Gruppen der Gesellschaft enthalten, wurde der Fokus der Arbeit auf die Bauernschaft gelegt. Die gestellten Fragen waren:

- Welche ökumenischen Konzilien haben Einfluss auf die rigaesischen Statuten gehabt?
- Auf welche Weise sind die höheren Dekrete rezipiert worden?
- Wie selbstständig war die hiesige (örtliche) Vorstellung von der Bauernschaft?
- Wie sind die aus Kirchenstatuten gewonnenen Informationen zu der Bauernschaft in diesem Licht zu bewerten?

Die Untersuchung ist in vier Kapitel gegliedert. Nach der Einleitung bietet das zweite Kapitel einen Überblick über die Herausbildung, Ziele und Entwicklung der Kirchenversammlungen durch die Jahrhunderte. Die Thematik der Provinzialsynoden im Ostseeraum wird dabei nur am Rande behandelt. Zusätzlich werden im Bistum Riga geplante, aber nicht durchgeführte oder stattgefundene Kirchenversammlungen bis in die lutherische Reformation im 16. Jahrhundert beschrieben.

Nächstes Kapitel konzentriert sich auf die vergleichende Analyse der ökumenischen und rigaesischen Statuten. Die Bauernschaft betreffende Dekrete aus Riga, die im Folgenden näher behandelt werden, sind: Die Regelung der Visitationen und Prokurationen, das Abendmahl, die Taufe, die Beerdigung, die Feier der Kirchenfeste und Sonntage, das Handeln, der Wucher, die Häretiker und Heresie, die Ehrung der Relikvien und Heiligen. Aus der ökumenischen Ebene werden die Zusammenhänge und Einflüsse gesucht, die die legislative Basis für Riga gebildet haben könnten. Es wird ein kurzer Überblick über die anderen Kanonen gegeben, die meistens die Tätigkeiten und Eigenschaften der Geistlichen zum Gegenstand haben.

Im vierten Kapitel wird der Fokus auf weitere Forschungsmöglichkeiten auf Basis der vergleichenden Analyse der rigaesischen Statuten gelegt. Es enthält den Vergleich der rigaesischen Statuten mit untergeordneten Kirchendokumenten aus Erzbistum Riga (die Beschlüsse des Landestages von Valk 1422, Synodalstatuten aus dem Jahr 1505 für Bistum Ösel-Wiek, die Visitationenordnung und -protokolle für dasselbe Bistum aus Anfang des 16. Jahrhunderts), und auch mit Materialien der lokalen Kirchenversammlungen aus Europa (meistens aus dem deutschen Kulturraum). Der Vergleich wird durch eine linguistische Analyse ergänzt, die auf der Grundlage der im dritten Kapitel behandelten Themenkomplexe durchgeführt wurde.

Die Ergebnisse der vorliegenden Magisterarbeit zeigen, dass die Statuten des rigaeschen Erzbistums zu unterschiedlichem Masse von den ökumenischen Konzilien beeinflusst wurden. Der Anpassungsgrad und die Anpassungsmethoden der Dekrete waren unterschiedlich. Teilweise wurden die Beschlüsse kopiert, in anderen Fällen erzielten sie jedoch keine bemerkbare Wirkung.

Die wesentlichen ökumenischen Kirchenversammlungen, die man mit Kirchenprovinz Riga in Zusammenhang bringen kann, sind die III und IV Konzilien der Lateran, später die II Versammlung in Lyon, aber auch die Konzilien von Vienne, Konstanz und Basel.

Die vergleichende Analyse der ausgesuchten Paragraphen im dritten Kapitel zeigt, dass es am Anfang des 16. Jahrhunderts zwischen der Bauernschaft immer noch Sitten und Traditionen verbreitet sind, die sich nicht auf die katholischen Normen beziehen, obwohl die formelle Christianisierung der Esten schon im 13. Jahrhundert stattfand. Man kann sagen, dass fast alle die Bauernschaft betreffenden Kanonen auf der ökumenische Ebene diskutiert und fixiert worden waren, in den rigaeschen Statuten jedoch viel nuancierter behandelt wurden. Es deutet darauf hin, dass Versuche unternommen wurden, die relevanten ökumenischen Beschlüsse den lokalen Bedürfnissen entsprechend zu übernehmen und in einigen Fällen den lokalen Gegebenheiten anzupassen. Damit wurde die Verbesserung der lokalen Lebensbedingungen der Bauernschaft angestrebt.

Wenn die Grundlagen der Dekreten in ihrer Mehrheit – über die Regelung der Visitationen und Prokurationen, das Abendmahl, der Taufe, die Feier der Kirchenfeste und Sonntage, das Handeln, den Wucher und die Häretiker und Heresie – sichtbar aus grossen Konzilien stammen, kann man aus der Standpunkt der vorgelegten Magisterarbeit auf zwei ganz einzigartige Paragraphen – *De sepulturis* und *De reliquiis et veneracione sanctorum* – hinweisen. Beide informieren darüber, dass die Esten noch am Anfang des 16. Jahrhunderts abergläubische Praktiken nutzen und ihre Verbindung zum christlichen Glauben noch schwach war. Ähnliche Paragraphen waren in den anderen Synodalstatuten, die in der Arbeit analysiert wurden, nicht zu finden.

Das vierte Kapitel zeigt in erster Linie, dass die Informationen der rigaeschen Provinzialstatuten inhaltlich bei weitem nicht erschöpft sind. Die vergleichende Analyse der rigaeschen Statuten mit Dokumenten der anderen europäischen Kirchenversammlungen könnte ihre Ähnlichkeiten oder Unterschiede unterstreichen und wäre der Ausgangspunkt der Folgerungen über die Situation der Kirche in verschiedenen Kirchenprovinzen. Die Ergebnis der anstehenden Untersuchungen wäre die Platzierung der rigaeschen Provinzialsynoden in den mittelalterlichen europäischen Kirchenkontext.

Auch der Versuch, die untergeordneten Kirchendokumente aus dem mittelalterlichen Livland mit Statuten von Riga zu vergleichen hat den Beweis gebracht, dass es in diesem Bereich Zusammenhänge gibt und weitere Analysen neue Antworten über den Zustand des Volkes und ihre Traditionen erbringen können.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Publitseeritud allikad

Akten und Recess der livländischen Ständetage, hrsg. v. O. Stavenhagen, Bd. 1 (1340-1460), Riga, 1907

Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, bearb. v. H. Koeppen // Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, Bd. 3-4, Göttingen, 1961-1976

Conciliarum oecumenicorum decreta, Edidit Centro di Documentazione Istituto per le Scienze Religiose Bologna, Curantibus Josepho Alberigo, Perikle P. Joannoi, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, Consultante Huberto Jedin, Freiburg, 1962

Henriku Liivima kroonika, toim. Enn Tarvel, Tallinn, 1982

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. 1, Reval, 1853

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. 3-4, Reval, Dorpat, 1857-1859

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Bd. 6, Riga, 1873

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, H. Hildebrand, Bd. 7, Riga-Moskau, 1881

Liv-, est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, begr. v. Fr. G. v. Bunge, fortg. v. H. Hildebrand, P. Schwartz, Bd. 9, Riga, 1889

Liv-, Est- und Curländische Urkunden-Regesten (Bis zum Jahre 1300), hrsg. v. Fr. G. v. Bunge, Leipzig, 1881

Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch, Zweite Abteilung, hrsg. v. L. Arbusow, Bd. 2, Riga-Moskau, 1905

Pommerellisches Urkundenbuch, bearb. v. M. Perlbach, Danzig, 1882

Pommersches Urkundenbuch, hrsg. v. R. Kempin, Bd. 1-4, Stettin, 1868-1902

Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima Collectio, in qua praeter ea, quae Phil. Labbeus et Gabr. Cossartius et novissime Nicolaus Coleti in lucem edidere, [...] quae Johannes Dominicus Mansi [...] evulgavit, T. 21, T. 25, Venetiis, 1776, 1782

J. Sawicki, Concilia Poloniae, Źródła I Studia Krytyczne, VII Synody Diecezji Poznańskiej i ich Statuty // Studia nad Historią Prawa Polskiego, [założone przez O. Balzera, pod redakcją Z. Wojciechowskiego], Tom 18 B, Zeszyt 2, Poznań, 1952

Urkundenbuch des Bistums Lübeck, bearb. v. Wolfgang Prange, Bd. 2-3 // Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, Bd. 13-14, Neumünster, 1994-1995

Uus Testament ja psalmid, Tallinn, 1990

Internetiallikad

N. P. Tanner, Eccumenical Council of Florence (1438-1445) // Decrees of the Ecumenical Councils, <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/FLORENCE.HTM> (17.05.2006)

Kasutatud kirjandus

G. Alberigo, Die ökumenischen Konzilien in der Geschichte // Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II, hrsg. G. Alberigo, Düsseldorf, 1993

C. Andresen, A. M. Ritter, Kristluse ajalugu I/2. Varakeskaeg – Kõrgkeskaeg, Tartu, 2000

L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland // Forschungen zur Reformationsgeschichte, Bd. 3, Leipzig-Riga, 1919

E. Blumfeldt, Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooniprotokolle aastaist 1519-1522 // Ajalooline Ajakiri, nr 1-3, Tartu, 1933

T. Bokenkotter, A concise History of the Catholic Church, New York-London-Toronto-Sydney-Auckland, 1990

Fr. G. von Bunge, Beiträge zur Kunde liv-, esth- und curländischen Rechtsquellen, Riga, Dorpat, 1832

Fr. G. von Bunge, Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen, Reval, 1849

E. Dassmann, Kirchengeschichte I, Stuttgart-Berlin-Köln, 1991

E. Dassmann, Synode von Arles // Kirchengeschichte II/1. Konstantinische Wende und spätantike Reichskirche, Stuttgart-Berlin-Köln, 1996

Die Kamminer Diözesanstatuten im Jahrhundert der Reformkonzilien // Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs, hrsg. v. M. Borgolte, Köln, 1998

K. M. Fischer, Algkristlus, Tartu, 1995

R. Foreville, Geschichte der ökumenischen Konzilien. Lateran I-IV, Mainz, 1970

E. Gatz, B. Jähnig, Johannes Ambundi // Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001

M. Gerwing, Cyprianus v. Karthago // Lexikon des Mittelalters, Bd. 3, Stuttgart-Weimar, 1999

J. Helmrath, Das Basler Konzil 1431-1449. Forschungsstand und Probleme, Köln-Wien, 1987

J. Helmrath, Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich // Annuarium historiae conciliorum, Bd. 34, 2002

L. Hödl, Petrus Lombardus // Lexikon des Mittelalters, Bd. 6, Stuttgart-Weimar, 1999

H. Jedin, Konzil // Handbuch Theologischer Grundbegriffe, Bd. 1, München, 1962

H. Jedin, Die päpstlichen Generalkonzilien des Hochmittelalters // Kleine Konzilsgeschichte. Die ökumenischen Konzilien im Rahmen der Kirchengeschichte, Freiburg-Basel-Wien, 1962

P. Jones, N. Pennick, Paganliku Euroopa ajalugu, Tallinn, 2003

B. Jähnig, Henning Scharpenberg // Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001

B. Jähnig, Johannes Krouwel // Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, hrsg. v. E. Gatz, Berlin, 2001

T. Kala, Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajate pilgu läbi // Kleio. Ajaloo ajakiri, nr 2, 1997

T. Kala, Vana-Liivimaa ja ristiusustamine // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998

L. Kaljundi, Noor kirik Issanda uuel viinamäel. Kasvu ja viljakuse motiivid Henriku Liivimaa kroonikas // Keel ja Kirjandus, nr 3, 2004

O. E. Kehrberger, Provinzial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters. Eine quellenkritische Untersuchung der Mainzer Provinzialgesetze des 14. und 15. Jahrhunderts und der Synodalstatuten der Diözesen Bamberg, Eichstätt und Konstanz (dissertatsioon), Stuttgart, 1938

R. Koolmeister, Zur Geschichte der Synoden in der Kirche Estlands // Kirche im Osten. Studien zur osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde 21/22, 1978/79

W. Koppermann, The catholic period from the aspect of pastoral work // Estonia Christiana. Toimetused Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses, koost. A Võõbus, Holmiae, 1965

N. Kruppa, Einführung // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygner, Bd. 29, Göttingen, 2006

J. Köpp, Kirik ja rahvas, Lund, 1959

M.-L. Lechner, Martinstag // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg, 1935

J. Lecler, Geschichte der ökumenischen Konzilien, Vienne, Bd. 8, Mainz, 1965

O. Loorits, Eesti ajaloo põhiprobleemid, Stockholm, 1955

C. A. Lückcrath, Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441 // Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 15, Bad Godesberg, 1969

K. Meisen, Michael // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 7, Freiburg, 1935

L. Mohler, Konzil // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 6, Freiburg, 1934

J. Neuner, J. Dupuis, Matrimony // The Christian Faith in the doctrinal documents of the Catholic Church, ed. J. Dupuis, New York, 1996

B. Nilsson, Medieval Province Councils in Scandinavia. A preliminary survey // Annuarium historiae conciliorum, Bd. 32, Paderborn, 2000

Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006

E. Pásztor, Joachim von Fiore // Lexikon des Mittelalters, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999

T. Paul, Eesti piiblitõlke ajalugu: esimestest katsetest kuni 1999. aastani, Tallinn, 1999

J. Petersohn, Die Bistümer Lübeck, Razeburg und Schwerin im 12. und 13. Jahrhundert – Geschichtliche Entwicklung und Sakralstruktur // Der Südliche Ostseeraum, im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission-Kirchenorganisation-Kultpolitik, (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17), Köln-Wien, 1979

J. Petersohn, Der Magdeburger Kulteinfluss // Der Südliche Ostseeraum, im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission-Kirchenorganisation-Kultpolitik, (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 17), Köln-Wien, 1979

O. Pontal, Problemes de critique // Les Statuts Synodaux, Turnhout, 1975

A. Radziński, Synodalstatuten im Deutschordensland Preussen // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006

A. Radziński, Udział Zakonu Krzyżackiego w Procesie Ewangelizacji Prus. Uwagi na Podstawie Ustawodawstwa Synodalnego // Zapiski Historyczne, Tom 70, Zeszyt 1, 2005

G. von Rauch, Der Deutsche Orden und die Einheit des baltischen Landes, Hamburg, 1961

P. Raudkivi, Maapäeva kujunemine. Peatükk Liivimaa 14.-15. sajandi ajaloost, Tallinn, 1991

Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik I, Tallinn, 1956

Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II, Tallinn, 1961

H.-J. Schmidt, Kirche-Staat-Nation. Raumgliederung der Kirche im mittelalterlichen Europa, Weimar, 1999

E. Schneider, Konzil // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 6, Freiburg, 1934

B. Schwarz, Alle Wege führen über Rom. Eine „Seilschaft“ von Klerikern aus Hannover im späten Mittelalter (1. Folge) // Hannoversche Geschichtsblätter, Bd. 52, Hannover, 1998

B. Schwarz, Eine „Seilschaft“ von Klerikern aus Hannover im Spätmittelalter // Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, Bd. 81, Tübingen, 2001

B. Schwarz, Karrieren von Klerikern aus Hannover im nordwestdeutschen Raum in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts // Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, Bd. 73, Hannover, 2001

H.-J. Sieben, Die Konzilsidee der alten Kirche // Konziliengeschichte, hrsg. v. W. Brandmüller, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1979

H. J. Sieben, Einige Konzilsprobleme. Das Provinzialkonzil // Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters, hrsg. v. W. Brandmüller, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1984

H.-J. Sieben, Konzil // Lexikon des Mittelalters, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999

H.-J. Sieben, Synode // Lexikon des Mittelalters, Bd. 8, Stuttgart-Weimar, 1999

O. Sild, Kirikuvisitasioonid eestlaste maal vanemast ajast kuni olevikuni, Tartu, 1937

R. Staats, Piibel Liivi- ja Eestimaa ristiusustamise ajaloos // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998

H. Stadler, Päpste und Konzilien // Hermes Hand Lexikon, Düsseldorf-Wien, 1983

A. Steinmann, Apostelkonzil // Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 1, Freiburg, 1930

K. Stürmer, Die päpstlichen Konzilien des Mittelalters // Konzilien und ökumenische Kirchenversammlung, Bd. 3, Göttingen, 1962

M. Tamm, Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*'is (u 1255) // Keel ja Kirjandus, nr 12, 2001

A. Treiber, Die Autorität der Tradition. Theoriegeschichtliche und quellenkritische Studien zur sogenannten ‚Volkskultur‘ am Beispiel der spätmittelalterlichen Synodalstatuten der Kirchenprovinz Salzburg // Quellen und Forschungen zur europäischen Ethnologie, Bd. 20, Würzburg, 1994

S. Tymosz, Gnesener Provinzial- und Diözesansynoden im 14. und 15. Jahrhundert // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygmier, Bd. 29, Göttingen, 2006

H. Zapp, Decretum Gratiani // Lexikon des Mittelalters, Bd. 3, Stuttgart-Weimar, 1999

H. Zapp, Gratian // Lexikon des Mittelalters, Bd. 4, Stuttgart-Weimar, 1999

H. Zapp, Joannes Andreae // Lexikon des Mittelalters, Bd. 5, Stuttgart-Weimar, 1999

A. Zumkeller, Augustinus (Favaroni) v. Rom // Lexikon des Mittelalters, Bd. 1, Stuttgart-Weimar, 1999

H. Valk, Eesti 13.-17. sajandi rahvausundi allikatest, uurimisseisust ja probleemidest // Eestimaa, Liivimaa ja Lääne kristlus, koost. S. Rutiku, R. Staats, Kiel, 1998

S. Vahtre, Kirik, aadel ja talurahvas Eestimaal XVI sajandi lõpul // Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik III, Tallinn, 1987

S. Vahtre, Muinasja loojang Eestis: vabadusvõitlus 1208-1227, Tallinn, 1990

A. Võõbus, Christianization or war of conquest? A critical appraisal of myth and history in the activities of bishop Albert // Estonia Christiana. Toimetused Eesti Usuteadlaste Selts Paguluses, koost. A. Võõbus, Holmiae, 1965

H. Wolter, H. Holstein, Lyon I/Lyon II // Geschichte der ökumenischen Konzilien, hrsg. v. G. Dumeige, H. Bacht, Bd. 7, Mainz, 1972

H. Wolter, Die Synodaltätigkeit der Erzbischöfe von Hamburg-Bremen bis zum Jahre 1223 // Annuarium historiae conciliorum, Bd. 22, 1990

H. Wolter, Die Synoden im Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1054 // Konziliengeschichte, hrsg. v. W. Brandmüller, R. Bäuer, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1988

T. Wunsch, Partikularsynoden als Normierungsinstanzen am Vorabend der Reformation (Beispiele aus Böhmen-Mähren, Schlesien und Polen) // Partikularsynoden im späten Mittelalter. Studien zur Germania Sacra, hrsg. v. N. Kruppa, L. Zygner, Bd. 29, Göttingen, 2006

Ria	Ria	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§3 <i>De electione et postulacione</i>	§1				§24 <i>De electione facienda per scrutinium vel compromissum</i> §25 <i>Quod electio facta per saecularem potestatem non valeat</i> §26 <i>De poena indigne confirmantis electionem</i> §27 <i>De instructione ordinandorum</i>	§4 <i>De electione</i>	§2 <i>De electione et electi potestate</i> §19 <i>De postulando</i>			
§4 <i>De etate et qualitate ordinandorum</i>							§15 <i>De temporibus ordinationum et qualitate ordinandorum</i>			

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§5 <i>De scrutinio in ordine faciundo</i>					§24 <i>De electione faciunda per scrutinium vel compromissum</i>					
§6 <i>De clericis peregrinis</i>					§10 <i>De praedicatoribus instituendis</i>					
§7 <i>De officio ordinarii</i>					§27 <i>De instructione ordinandorum</i>	§6-7 <i>De officiis</i>	§17 <i>De officio iudicis ordinarii</i>			
§8 <i>De foro competenti</i>										
§9 <i>De feriis</i>	§2		§12	§21						
§10 <i>De prescriptionibus</i>				§4	§33 <i>De procurationibus non accipiendis sine visitatione</i>		§24 <i>De censibus et procurationibus</i>	§7, §24	Sessio 39 - <i>De spoliis et procurationibus</i>	
§11 <i>De vita et honestate clericorum</i>	§3, 4				§16 <i>De indumentis clericorum</i>				Sessio 43 - <i>De vita et honestate clericorum</i>	

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§12 <i>De cohabitacione clericorum et mulierum</i>	§5	§7	§6-7	§11						
§13 <i>De clericis non residentibus</i>										
§14 <i>De prebendis et dignitatibus</i>	§6						§21 <i>De prebendis et dignitatibus</i>			
§15 <i>De clerico egrotante</i>										
§16 <i>De rebus ecclesie non alienandis</i>	§7						§22 <i>De rebus ecclesiae non alienandis</i>			
§17 <i>De empcione et vendicione</i>										
§18 <i>De testamentis</i>										

Ria	Ria	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§19 <i>De sepulturis</i>			§13, 18	§9, 25, 27	§3 <i>De haereticis</i> §21 <i>De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando</i> §70 <i>Ne conversi ad fidem de Iudaeis veterem ritum Iudaeorum retineant</i>		§23 <i>De religiosis domibus, ut episcopo sint subiectae</i> § 27 <i>De iniuriis et damno dato</i>	§10		Sessio 19 - 1434

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§20 <i>De decimis et oblacionibus</i>	§8				§61 <i>Ne religiosi accipiant decimas de manu laicali</i> §54 <i>Ut decimae ante tributa solvantur</i> §55 <i>Ut de terries acquirendis, non obstantibus privilegiis, decimae dentur</i> §56 <i>Ne propter pactum aliquorum amittat decimas presbyter parochialis</i> §61 <i>Ne religiosi accipiant decimas de manu laicali</i>					<i>De decimis et aliis oneribus</i>

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§21 <i>De statu regularium</i>	§9									
§22 <i>De jure patronatus</i>										
§23 <i>De censibus et exactionibus et visitationibus</i>	§10			§4	§3 <i>De haereticis</i> §6 <i>De conciliis provincialibus</i> §33 <i>De procurationibus non accipiendis sine visitatione;</i>		§24 <i>De censibus et procurationibus</i>	§7, §24	Sessio 39 - <i>De spoliis et procurationibus</i>	Sessio 15 - 1433
§24 <i>De celebracione missarum</i>	§11									

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§25 <i>De baptismo et eius effectu</i>			§23		§20 <i>De chrismate et eucharistia sub sera conservanda</i> §21 <i>De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando</i>		§22 <i>De rebus ecclesiae non alienandis</i>	§1		
§26 <i>De custodia eukaristie</i>	§12				§20 <i>De chrismate et eucharistia sub sera conservanda</i> §21 <i>De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando</i>					

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§27 <i>De reliquiis et veneracione sanctorum</i>	§12			§9, 27	§70 <i>Ne conversi ad fidem de Iudaeis veterem ritum Iudaeorum retineant</i>			§22		Sessio 19 - 1434
§28 <i>De observacione jejunii</i>										
§29 <i>De ecclesiis edificandis</i>										
§30 <i>De immunitate ecclesiarum</i>							§25 <i>De immunitate ecclesiarum</i>			
§31 <i>Ne clerici vel monarchi secularibus se immisceant</i>	§13									

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§32 <i>De sponsalibus et matrimoniis</i>	§14				§52 <i>De testimonio de auditu reprobando in causa matrimonii</i>			§6, 31		
§33 <i>De clandestine desponsacione</i>					§ 50 <i>De restricta prohibitione matrimonii</i> §51 <i>De poena contrahentium clandestina matrimonia</i> §52 <i>De testimonio de auditu reprobando in causa matrimonii</i>					
§34 <i>De cognacione spirituali</i>										

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§35 <i>De consanguinitate et affinitate</i>		§9	§17		§52 <i>De testimonio de auditu reprobando in causa matrimonii</i>					
§36 <i>De symonia capitulum</i>					§63 <i>De simonia</i>					
§37 <i>De Judeis et Sarracenis</i>					§71 <i>Expeditio pro recuperanda Terra sancta</i>					
§38 <i>De hereticis</i>			§23		§3 <i>De haereticis</i>					
§39 <i>De raptoribus</i>										

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§40 <i>De usuris</i>	§15		§13	§25	§67 <i>De usuris Iudaeorum</i> §68 <i>Ut Iudaei discernantur a christianis in habitu</i> §69 <i>Ne Iudaei publicis officiis praeficiantur</i> §70 <i>Ne conversi ad fidem de Iudaeis veterem ritum Iudaeorum retineant</i>		§26 <i>De usuris</i>	§29		
§41 <i>De crimine falsi</i>										
§42 <i>De sortilegis</i>										

Riia	Riia	Lateraan I	Lateraan II	Lateraan III	Lateraan IV	Lyon I	Lyon II	Vienne	Konstanz	Basel
1428	1436	1123	1139	1179	1215	1245	1274	1311-1312	1414-1418	1431-1445
§43 <i>De privilegiis</i>	§16				§57 <i>De interpretandis privilegiorum verbis</i>					
§44 <i>De purgacione vulgari</i>										
§45 <i>De penitenciis et remissionibus</i>										
§46 <i>De sententia excommunicacionis</i>	§17				§47 <i>De forma excommunicandi</i> §49 <i>De poena excommunicantis iniuste</i>	§19-22 <i>De sententia excommunicationis</i>	§29 <i>De sententia excommunicationis</i>			
§47 <i>De verborum significacione</i>										
§48 <i>De regulis juris</i>						§8 <i>De iudiciis</i>				

